

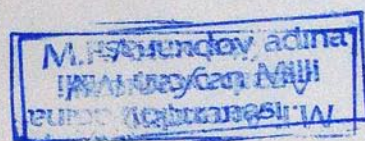

XOCALI SOYQIRIMI

RABİTƏÇİLƏRİN
YADDAŞINDA

Ах-256256

XOCALI SOYQIRIMI RABİTƏÇİLƏRİN YADDAŞINDA

Bakı - 2009

Məsləhətçi:
akademik Əli Abbasov

Redaktor:
Müşfiq Əmirov

Tərtib edən:
Camaləddin Dostəli

Bu kitabda 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə erməni qəsbkarları tərəfindən Azərbaycanın Xocalı şəhərində törədilən misli görünməmiş vəhşiliklərin, SOYQIRIMIN canlı şahidi olmuş rabitəçilərin xatirələri toplanmışdır.

“Əsrin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı erməni qəsbkarlarının vəhşiliklərini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi”.

Heydər Əliyev

“Xocalı faciəsi təsadüfi hadisə deyildi. Bu, iki yüz ildən artıq müddətdə davakar erməni millətçilərinin Azərbaycan xalqına qarşı yürütdüyü soyqırımı və etnik təmizləmə siyasətinin tərkib hissəsi idi...”

İlham Əliyev

XOCALI SOYQIRIMI QURBANLARININ XATİRƏSİNƏ SÜKUT DƏQİQƏSİ ELAN EDİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN **SƏRƏNCAMI**

1992-ci il fevral ayının 26-da Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycan xalqına qarşı misli görünməmiş Xocalı soyqırımı törətmişlər. Bu kütləvi və amansız qırğın aktı erməni qəsbkarlarının Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü hədəf almış məqsədyönlü irticaçı siyasətinin növbəti qanlı səhifəsi olmaqla, təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı cinayətdir və bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacaqdır.

Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad etmək məqsədi ilə qərara alıram:

Hər il fevral ayının 26-sı saat 17.00-da Azərbaycan Respublikası ərazisində Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə ehtiram əlaməti olaraq sükut dəqiqəsi elan edilsin.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əliyev**

Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il

Xocalı şəhəri

Bakı ilə arasında məsafə 375 km

Qədim Xocalıda XVIII əsrin ortalarında divarlarının qalınlığı 2 metr, hündürlüyü 5-6 metr olan Əsgəran qalası tikilmişdir. Bu qala uzun müddət Qarabağ xanlığının mərkəzi Şuşaya can atan düşmənlərin yolunu kəsmişdir.

Şuşaya gedən yolun kənarındakı Yuxarı Xanbağı deyilən yerdə vaxtilə bütün Qafqazda məşhur olan

Tanrıverdi kişinin karvansarası yerləşirdi. Öz gözəl ənənələri və qonaqsevərliyi ilə seçilən bu karvansarada çayxana, musiqi salonu və dəlləxana vardı. Bərdəyə, Gəncəyə, Bakıya, Tiflisə, İrəvana və Qafqazın başqa şəhərlərinə gedən faytonlar, furqonlar həmişə burada düşərgə salardı.

Xocalı şəhəri Xocalı - Gədəbəy mədəniyyətinə aid edilən Xocalı qəbiristanlığı ilə də məşhurdur.

Tunc dövrünün sonuna və dəmir dövrünün əvvəlinə (bizim eradan əvvəl II minilliyin sonu - I minilliyin əvvəli) aid edilən Xocalı qəbiristanlığı Qafqaz ərazisində bir qədim maddi mədəniyyətə ad vermişdir. Bu qəbiristanlıqda daş qutular şəklində məqbərələr və hündürlüyü 1 metrdən 15 metrə qədər olan kurqanlar çoxdur. Burada həmçinin buzlaqlar dövründən qalmış kromleklər və mənqirlər vardır.

Xocalı ətrafında qazıntı işləri zamanı orada üzərində oyma üsulu ilə həndəsi naxışlar çəkilmiş gil qablar və silahlar - keçmiş SSRİ ərazisində ilk dəfə qeydə alınmış enli düz qılınclar, xəncərlər, bal-talar, çapacaqlar, eləcə də bürünc bəzək əşyaları tapılmışdır. Bu əşyalar indi dünyanın bir sıra məşhur muzeylərində saxlanılır.

MÜNAQİŞƏNİN BAŞLANMASI

Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına, o cümlədən Dağlıq Qarabağa qarşı iddiaları onların "Böyük Ermənistan" yaratmağa yönəlmiş strateji planlarının tərkib hissəsidir. Ona görə də ermənilər "ənənələrinə" sadıq qalaraq, həmişə əlverişli şərait yaranan kimi bu planın reallaşdırılması uğrunda mübarizəyə başlamışlar. SSRİ-də 1985-ci ildə ermənipərəst M.S.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsilə erməni separatçıları növbəti dəfə yenidən fəallaşdılar.

Bu dəfə sovet rəhbərliyinin silahlı erməni separatçıları-terrorçularını himayə və müdafiə etdikləri daha tez

aşkara çıxdı. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti ilə bağlı məxfi planı həyata keçirmək üçün M.S.Qorbaçov, ilk addım olaraq, onun qarşısında ən qüdrətli maneə olan Heydər Əliyevi Siyasi Bürodan uzaqlaşdırdı. Bundan az sonra, 1987-ci ilin noyabrında Qorbaçovun komandasına daxil olan erməni akademik A.Aqanbekyan Parisdə Dağlıq Qarabağ barədə sovet rəhbərliyinə təklif verdiyini, yenidənqurma və demokratiya şəraitində bu problemin həllini tapacağına ümid etdiyini bildirdi. Əvvəllər gizli fəaliyyət göstərən erməni "Qarabağ Komitəsi", onun Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətindəki separatçı-terrorçu təşkilatı "Krunk" (Durna) açıq işə keçdi, "Miatsum" (Birləşmə) hərəkəti formalaşdırıldı. Bu hərəkət Ermənistan, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti, Moskva rəhbərliyi, SSRİ və dünya ermənilərinin potensialına arxalanırdı. Hadisələr 1988-ci ilin fevralından daha aqressiv məcraya yönəldi. Fevral günlərində İrəvanda və Stepanakertdə separatçılar və erməni millətçilərinin mitinqlər dalğası başladı. Fevralın 20-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Sovetinin sessiyası vilayətin statusuna baxılması haqqında Azərbaycan SSR Ali Sovetinə müraciət etdi.

Bu fakt ermənilərin 1945-ci ilin noyabrı ilə müqayisədə taktikanı dəyişdirdiklərini göstərirdi. Onlar II Dünya müharibəsindən ötən dövr ərzində apardıqları intensiv təbliğat sayəsində və xarici ölkələrdəki güclü erməni diasporunun köməyi ilə dünya ictimaiyyətində Dağlıq Qarabağ barədə yanlış rəy yarada bilmişdilər. Ona görə bu dəfə iddialarını bağlı qapılar arxasından meydanlara çıxarmaq yolunu tutdular. Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyi və geniş ictimaiyyəti isə erməni separatçıları-

nın və onların müdafiəçilərinin yeni taktikası qarşısında hazırlıqsız idi. Fevralın 24-də Əsgəran rayonunda erməni separatçıları-terrorçuları tərəfindən iki azərbaycanlı gəncin qətlə yetirilməsi, 19 nəfərin yaralanması da ermənilərin planlarına qarşı düşünülmüş siyasi xətt hazırlanması ilə nəticələnmədi. Fevralın sonlarında artıq Azərbaycanın böyük sənaye şəhəri olan Sumqayıtda erməni xüsusi xidmət orqanları və SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarının iştirakı ilə əvvəlcədən hazırlanmış qəsdlər törədildi. Çox keçmədən Sumqayıt hadisələrinin nə üçün törədildiyi aydın oldu. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi, bu hadisədən dərhal Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılara qarşı və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycan SSR tərkibindən qoparılıb çıxarılması üçün istifadə edildi. "Martın 10-da İrəvandan cənubda azərbaycanlılara məxsus Mehmandar kəndinin 4 sakini qətlə yetirildi. Martın 25-də Ararat rayonunun azərbaycanlı kəndlərində 100-dən çox ev talan edilib yandırıldı, əhalisi qovuldu. Mayın ortalarında İrəvan yaxınlığındakı Azərbaycan kəndlərinə yenidən basqın edildi..." Tarixdə azərbaycanlılara qarşı dəfələrlə təkrar olunmuş erməni vəhşilikləri və soyqırımları yenidən tüğyan etməyə başladı.

Separatçı-terrorçu erməni vəhşiliklərinin baş alıb getdiyi bu dövrdə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi və Sovet hökumətinin vəziyyətin real qiymətləndirilməsində maraqlı olmaması da aydın şəkilə üzə çıxdı. "1988-1995-ci illərdə Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək tədbirləri haqqında" 1988-ci il 24 mart tarixli qərar bilərəkdən məsələnin separatçılıq

aktı olmasını ört-basdır etməyə yönəlmişdi. Belə bir dəstək erməni separatçıları daha da ruhlandırırdı və onların təcavüzkarlığını daha da artırırdı. Moskva qarşısında mütilik nümayiş etdirən Ə.Vəzirov başda olmaqla Azərbaycan rəhbərliyi öz xalqına xəyanət, təcavüzkarla isə güzəşt mövqeyi tuturdu. Nəhayət, Moskva Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycan SSR-in tərkibindən çıxartmaq istiqamətində daha bir addım atdı: SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyəti 1989-cu il yanvarın 12-də "Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində xüsusi idarəçilik formasının tətbiqi haqqında" qərar qəbul etdi. Məqsəd aydın idi: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaradılmış Xüsusi İdarə Komitəsi Muxtar Vilayətin Azərbaycandan alınıb Ermənistanla verilməsini təmin etməli idi. Lakin bunu başa düşən Azərbaycan xalqının demokratik mübarizəsi nəticəsində noyabrın 28-də Xüsusi İdarə Komitəsi ləğv edildi. Ancaq bunun əvəzində yeni bir qurum - Təşkilat Komitəsi yaradıldı. Ermənistan SSR bu vəziyyətdən istifadə edərək dekabrın 1-də Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında antikonstitusion qərar qəbul etdi. Bu, Ermənistan tərəfindən Azərbaycan SSR-in ərazi bütövlüyünə qarşı açıq hüquqi müdaxilə aktı idi. Moskva, gözlənilməli kimi, bu kobud müdaxilə faktına da göz yumdu. Bununla vəziyyət daha da kəskinləşdi. Bu dəfə Qorbaçov başda olmaqla SSRİ rəhbərliyi Azərbaycana qarşı daha dəhşətli bir cinayətə əl atdı. Əsas hədəf kimi Bakı seçildi. Sovet dövləti öz vətəndaşları qarşısındakı konstitusiyaya öhdəliyini pozaraq ən müasir texnika və silahlarla silahlanmış iri qoşun kontingentini şəhərə yeritməklə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə ke-

çən gecə Bakıda qanlı qırğın törətdi. Bakı qırğınında canlı qüvvə kimi erməni əsgər və zabitlərindən də geniş istifadə olundu. Lakin 20 Yanvar qırğını Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədi, əksinə respublikanın istiqlaliyyət və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəni daha da gücləndirdi. 20 Yanvar qırğınının səhəri günü Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyinə gələn sovet rəhbərliyinin cinayət əməllərini qətiyyətlə ifşa edən Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının bu ədalətli mübarizəsinin - Qurtuluş savaşının önünə keçdi. 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan SSR Ali Soveti dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat qəbul etdi, oktyabrın 18-də isə dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul olundu. Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları da yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək siyasi təşkilatlanmanı davam etdirirdilər. Onlar 1991-ci ilin sentyabrında "Dağlıq Qarabağ Respublikası" adlanan oyuncaq qurumun yaradıldığını elan etmişdilər. Azərbaycan Respublikası həmin qurumu tanımaqdan imtina etmiş, noyabr ayının 26-da isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin statusu ləğv olunmuşdu.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin dağılması ilə keçmiş sovet məkanında yeni geosiyasi şərait yarandı. Ermənistan faktiki olaraq, Azərbaycana qarşı açıq və ədalətsiz müharibəyə başladı. Ermənistanın hərbi birləşmələri Azərbaycanın sərhədlərini pozub Qarabağa daxil oldular və Dağlıq Qarabağın erməni separatçıları-terrorçuları ilə birləşərək Azərbaycan torpaqlarının işğalına başladılar.

AMEA-nın A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

Xocalı soyqırımı

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı dəstələri SSRİ dövründə Xankəndi (Stepanakert) şəhərində yerləşdirilmiş 366-cı motoatıcı alayının zirehli texnikası və hərbi heyətinin köməklili ilə Xocalı şəhərini zəbt etdilər.

Hücumdan əvvəl, fevralın 25-i axşam çağından şəhər toplardan və ağır zirehli texnikadan şiddətli atəşə tutulmağa başlamışdır. Nəticədə şəhərdə yanğınlar baş vermiş və fevralın 26-sı şəhər saat 5 radələrində şəhər tam alova bürünmüşdür. Belə bir vəziyyətdə, erməni əhatəsində olan şəhərdə qalmış təqribən 2500 nəfər əhali yaxınlıqdakı Ağdam rayonunun mərkəzinə çatmaq ümidi ilə şəhəri tərk etməyə məcbur olmuşdur.

Ancaq bu niyyət baş tutmadı. Şəhəri yerlə yeksan etmiş erməni silahlı dəstələri və motoatıcı alayın hərbiçiləri dinc əhaliyə divan tutdular.

Bu qırğının nəticəsində 613 nəfər həlak olmuşdur, onlardan:

uşaqlar - 63 nəfər;

qadınlar - 106 nəfər;

qocalar - 70 nəfər.

8 ailə tamamilə məhv edilmişdir.

25 uşaq hər iki valideynini itirmişdir.

130 uşaq valideynlərindən birini itirmişdir.

487 nəfər yaralanmışdır, onlardan:

uşaqlar - 76 nəfər;

1275 nəfər əsir götürülmüşdür.

150 nəfər itkin düşmüşdür.

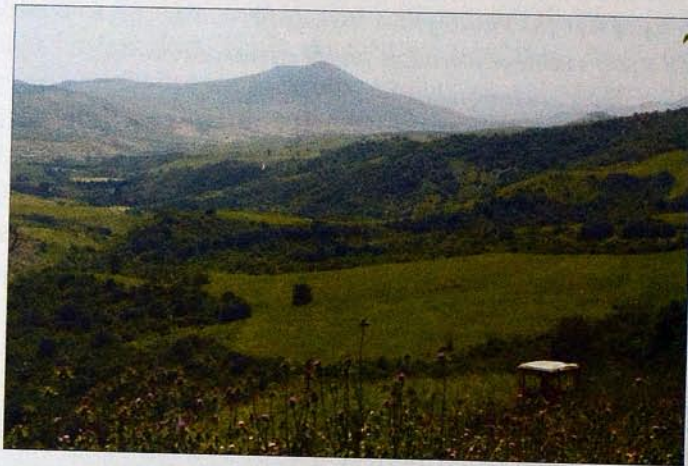
Dövlətin və əhəlinin əmlakına 01.04.1992-ci il tarixinə olan qiymətlərlə 5 mlrd. rubl dəyərində ziyan vurulmuşdur.

Bu rəqəmlər Ermənistan SSR-in dəstəyi və SSRİ rəhbərliyinin səhlənkərligi ilə 1988-ci ildə başlamış və Azərbaycan SSR-in tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi iddiasının gerçəkləşdirilməsi əsasında yaranmış Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən dəhşətli, qanlı faciəsinə xəbər verir.

Xocalı - əsas hədəf

Erməni silahlı dəstələrinin Xocalıya hücumunu şəhərin coğrafi mövqeyi şərtləndirirdi. 7000 əhalisi olan Xocalı Xankəndindən 10 km cənub-şərqdə, Qarabağ dağ silsiləsində və Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Qarabağdakı yeganə hava limanı da Xocalıdadır.

Xocalı əhalinin tarixən məskunlaşdığı yerdir və qədim tarixi abidələr indiyə qədər qalmaqdadır. Xocalının yaxınlığında bizim e.ə. XIV-VII əsrlərə aid edilən Xocalı-Gədə-

bəy mədəniyyətinin abidələri yerləşir. Burada son bürünc və ilkin dəmir dövrlərinə aid edilən dəfn abidələri - daş qutular, kurqanlar və nekropollar tapılmışdır. Həmçinin burada memarlıq abidələri - dairəvi qəbir (1356-1357-ci illər) və mavzoley (XIV əsr) vardır. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif növ daş, bürünc, sümük bəzək əşyaları, gildən ev əşyaları və s. tapılmışdır. Tapılmış muncuq dənələrindən birində Assuriya şahı Adadnerarinin (bizim e.ə. 807-788-ci illər) adı yazılmışdır.

Əhali əsasən üzümçülük, heyvandarlıq, arıçılıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Şəhərdə toxuculuq fabriki, 2 orta məktəb və 2 natamam orta məktəb var idi.

Son illərdə baş vermiş hadisələrlə əlaqədar olaraq Fərqanədən (Özbəkistan) qaçqın düşmüş 54 məhsəti-türkü ailəsi, həmçinin Ermənistandan və Xankəndindən qovulmuş azərbaycanlıların bəziləri şəhərdə məskunlaşmışdılar.

Sonralar erməni tərəfi etiraf etmişdir ki, erməni silahlı dəstələrinin ilk əsas vəzifəsi Xocalı platsdarmının məhv edilməsi, bu məntəqədən keçən Əsgəran-Xankəndi yolunun boşaldılması, azərbaycanlıların nəzarətində olan hava limanının ələ keçirilməsi idi.

“Xocalı platsdarmının məhv edilməsi” sözlərinə diqqət yetirin. İndi söylənilən bu ifadə ermənilər tərəfindən törədilmiş qanlı qırğının, kütləvi surətdə uşaqların, qadınların, qocaların məhv edilməsinin səbəbini aydın göstərir.

Faciənin xronikası

Xocalı 1991-ci ilin oktyabrından blokadada idi. Oktyabrın 30-da avtomobil əlaqəsi kəsilmiş və yeganə nəqliyyat vasitəsi vertolyot qalmışdı. Xocalıya sonuncu vertolyot

1992-ci il yanvarın 28-də gəlmişdi. Şuşa şəhərinin səmasında mülki vertolyotun vurulması və nəticədə 40 nəfərin həlakından sonra isə bu əlaqə də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik verilmirdi. Şəhər ancaq əhalinin qəhrəmanlığı və müdafiəçilərin cəsurluğu sayəsində yaşayır və müdafiə olunurdu. Şəhərin müdafiəsi əsasən atıcı silahlarla silahlanmış yerli özünümüdafiə dəstəsi, milis və Milli Ordunun döyüşçülərindən təşkil olunmuşdu.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı erməni silahlı dəstələri tərəfindən mühasirəyə alınmışdı və şəhər hər gün toplardan, ağır texnikadan atılan atəşlərə, erməni dəstələrinin həmlələrinə məruz qalırdı.

Xocalıya hücumu hazırlıq fevralın 25-də axşam 366-cı alayın hərbi texnikasının döyüş mövqelərinə çıxması ilə başladı. Şəhərə hücum toplardan, tanklardan, "Alazan" tipli zenit toplardan 2 saatlıq aramsız atəşdən sonra baş-

landı. Xocalıya üç istiqamətdən hücum aparıldığından əhali Əsgəran istiqamətində qaçmağa məcbur oldu. Tezliklə aydın olmuşdur ki, bu, məkrli hiylə imiş. Naxçıvan kəndi yaxınlığında əhalinin qarşısını erməni silahlı dəstələri kəsmiş və onları gülləbarana tutmuşlar. Qarlı aşırımlarda və meşələrdə zəifləmiş, taqətdən düşmüş insanların çox hissəsi məhz Əsgəran-Naxçıvan düzündə erməni silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla məhv edildi.

Bu hadisələr regiona İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayətinin vasitəçilik missiyası ilə səfəri günlərinə təsadüf etmişdir. O, fevralın 25-də Azərbaycanın hakimiyyət rəhbərləri ilə görüşmüş və fevralın 27-də Qarabağa, sonra isə Ermənistanı səfər planlaşdırırdı. Bununla əlaqədar olaraq tərəflərin razılığı ilə fevralın 27-dən martın 1-dək üçgünlük atəşkəs elan edilmişdi. Ermənilər ona məhəl qoymadılar və vədlərinə xilaf çıxdılar.

Oxşar vəziyyət fevralın 12-də Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Şurasının missiyasının vəziyyətlə tanışlıq və münaqişənin tənzimlənməsi məsələlərinin təhlili məqsədilə Qarabağa gəldiyi zaman da baş vermişdi. Missiya sonra Yerevana və Bakıya səfər etməli idi. Məhz fevralın 12-də erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şuşanın Malıbəyli və Quşçular kəndləri qarət edilmiş və yandırılmışdır. Təkcə Malıbəyidə 50 nəfər öldürülmüş, yaralanmış və əsir götürülmüşdür.

Həmin günlərdə Azərbaycan qüvvələri Xocalı sakinlərinin köməyinə çata bilmədi, hətta meyitlərin götürülməsi belə mümkün olmadı. Bu zaman isə ermənilər vertolyotlarla, ağır geyimli xüsusi qruplarla meşələrdə gizlənmiş in-

Axf-256256

sanların axtarışını aparır, aşkar edilənləri əsir götürür, iş-gəncələrə məruz qoyurdular.

Fevralın 28-də tərkibində yerli jurnalistlər də olan qrup 2 vertolyotla azərbaycanlıların həlak olduqları yerə çatdı bildilər. Gördükləri mənzərə hamını dəhşətə gətirdi - düzənlik cəsədlərlə dolu idi. İkinci vertolyotun havadan mühafizəsinə baxmayaraq, ermənilərin güclü atəşi altında ancaq 4 meyiti götürmək mümkün oldu. Martın 1-də yerli və xarici jurnalistlərin iştirakı ilə hadisə yerində daha da dəhşətli vəziyyət müşahidə olunmuşdur. Meyitlərin skalpları götürülməsi, qulaqlarının və digər orqanlarının kəsilməsi, gözlərinin çıxardılması, ətrafların kəsilməsi, çoxsaylı bıçaq və güllə yaraları, ağır texnika ilə əzilmələr, yandırılma halları aşkar edilmişdir.

Erməni vəhşiliyi xarici mətbuatda

Erməni vəhşiliklərini öz gözləri ilə görmüş və bundan dəhşət dolu heyətlə danışan bir çox millətlərin nümayəndələri hələ heç bir müharibə tarixində bu cür vəhşiliklər, zülm və vandalizm hallarına rast gəlmədiklərini dönə-dönə qeyd edirlər. Əldə olan şəkillər və deyilən sözlər erməni qəsbkarlarının heç bir ölçüyə sığmayan vəhşətindən xəbər verir

və bu, hələ hamısı deyil. Hələ neçə-neçə oğul və qızlarımız erməni əsirliyindədir və hər gün, demək olar ki, onlar bu vəhşiliklərlə üz-üzə gəlir, bu əzab və məşəqqətlərə tab gətirmək məcburiyyətində qalırlar. Bu şəkillərə ağrısız baxmaq mümkün deyil. Bu əməlləri törədən erməni vəhşilərinə qarşı nifrət, qəzəb və kinin heç bir vaxt azalmayacağı məlumdur və buna bizim heç haqqımız da yoxdur.

Ermənilərin Dağlıq Qarabağ və ona yaxın bölgələrdə törətdikləri vəhşiliklər demək olar ki, bütün dünya mətbuatında öz əksini tapmışdır. Aşağıda sadalanan faktlar bir daha göstərir ki, dünya ictimaiyyətinə kütləvi informasiya vasitələri ilə çatdırılan faktlar, göstərilən vi-

deo materiallar, bu hadisələrin canlı şahidi olmuş insanların söylədikləri yenə də azlıq təşkil edir.

Qarabağda törədilən vəhşilikləri təsvir edən beynəlxalq mətbuat yazırdı:

«İzvestiya» (Moskva), 13 mart 1992-ci il

«Leonid Kravets, mayor:

Mən 26 fevralda Stepanakertdən yaralıları çıxarır və Əsgəranın qala qapısı ilə geri qayıdırdım. Bu zaman aşağıda gözümlə aydın ləkələr sataşdı. Aşağı endikdə bortmexanik qışqırdı: “Baxın, orada qadınlar və uşaqlar var”. Bəli, mən özüm də iki yüzə yaxın cəsədin səpələndiyini və onların arasında əli silahlı adamların gəzişdiyini gördüm. Biz enərək cəsədləri çıxarmağa çalışdıq. Bizimlə yerli milis kapitanı var idi, indi onun adını xatırlaya bilmirəm. O, orada öz dörd yaşlı oğlunun kəllə sümüyünü dağılmış gördü və huşunu itirdi. Digər uşağın isə başı kəsilmişdi. Mən hər tərəfdə qadın, uşaq və qocaların eybəcər hala salınmış cəsədlərini gördüm”.

Jan-İv Yunet, jurnalist (Fransa):

“...Biz Xocalı faciəsinin şahidi olduq. Öldürülmüş yüzlərlə dinc əhalini - uşaqları, qadınları, qocaları, Xocalının müdafiəçilərini gördük. Bizim üçün vertolyot ayrılmışdı və biz yüksəklikdən Xocalının ətrafını çəkməli idik. Lakin ermənilər bizim vertolyotu atəşə tutdular və çəkilişi başa çatdırma bilmədik. Mən müharibələr haqqında, alman faşistlərinin vəhşiliyi haqqında çox eşitmişdim, lakin ermənilərin 5-6 yaşlı uşaqları və dinc əhalini öldürməyi daha qəddar hərəkətdir”.

“Krua l'Eveneman” jurnalı (Paris), 25 mart 1992-ci il:

“...Ermənilər Xocalıya hücum etmişlər. Bütün dünya eybəcər hala salınmış cəsədlərin canlı şahidi olmuşdur».

“Tayms” qəzeti (London), 4 mart 1992-ci il:

“...Çoxları eybəcər hala salınmışdı, bir kiçik qız uşağının isə yalnız başı qalmışdı...”

“Sandi tayms” qəzeti (London), 1 mart 1992-ci il:

“...Erməni əsgərləri yüzlərlə ailəni məhv edirdilər...”

“Feynensl tayms” qəzeti (London), 9 mart 1992-ci il:

“...Ermənilər Ağdam istiqamətində gedən

qaçqın dəstəsini gülləbaran etdilər. Azərbaycanlılar 1200-ə yaxın cəsədin olduğunu bildirirlər...”

“İzvestiya” qəzeti (Moskva), 4 mart 1992-ci il:

“...Videokamera qulaqları kəsilmiş uşaqları göstərdi. Bir ahıl qadının isə üzünün bir hissəsi kəsilmişdi. Kişilərin başlarının dərisi soyulmuşdu...”

“Feynensl tayms” qəzeti (London), 14 mart 1992-ci il:

“...General Polyakov bildirmişdir ki, 366-cı polkun 103 erməni hərbiçisi Dağlıq Qarabağda qalmışdır...”

“Le mond” qəzeti (Paris), 14 mart 1992-ci il:

“...Ağdamda olan xarici jurnalistlər Xocalıda öldürülmüş uşaq və qadınlar arasında üçünün baş dərisinin so-

yulduğunu, dırnaqlarının qoparıldığını görmüşlər. Bunlar Azərbaycan təbliğatı deyil, reallıqdır...”

“Valer aktyuel” jurnalı (Paris), 14 mart 1992-ci il:

“...Bu avtonom regionda erməni hərbiçilərindən və Yaxın Şərqdən olan muzzdlu əsgərlərdən təşkil olunmuş qruplaşmalar ən müasir hərbi texnika, həmçinin vertolyotlarla da təchiz edilmişlər. Erməni terror təşkilatı ASALA Suriya və Livanda yerləşən hərbi düşərgələrə və silah anbarlarına malikdir. Ermənilər yüzdən çox müsəlman kəndlərində qətlamlar törətməklə Qarabağdakı azərbaycanlıları məhv etmişlər...”

R.Patrik - "Fant man nyus" İngiltərə telekompaniyasının jurnalisti:

"...Xocalıda törədilən cinayətə dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında heç bir bəraət qazandırmaq olmaz..."

Livandan olan kinooperator isə təsdiq etmişdir ki, onun ölkəsinin varlı daşnak cəmiyyəti Qarabağa silah və insanlar göndərir.

Rusiyanın "Memorial" hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına görə, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarca meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

"Memorial" hüquq-müdafiə mərkəzinin hesabatından:

Xocalı 1991-ci ilin payızından erməni silahlı dəstələri tərəfindən əsasən blokadaya alınmışdı, Dağlıq Qarabağdan daxili qoşunlar çıxarılandan sonra isə tam blokadada idi. 1992-ci ilin yanvarından Xocalıya elektrik enerjisi verilmirdi. Əhalinin bir hissəsi şəhəri tərk etmişdi, ancaq Xocalı İcra hakimiyyətinin başçısı E.Məmmədovun təkidli müraciətlərinə baxmayaraq dinc əhalinin tam evakuasiyası olunmamışdı.

1992-ci il fevralın 25-də Xocalıya erməni silahlı dəstələrinin hücumu başlandı.

Hücumun iştirakçıları

Hücumda zirehli texnikanın- zirehli maşınların, piyadaların döyüş maşınlarının və tankların dəstəyi ilə Artsaxın Milli Azadlıq Ordusunun (AMAO) hissələri iştirak edirdi.

Sovet Ordusunun 366-cı alayının hərbcilərinin iştirakı

Təqribən bütün Xocalı qaçqınlarının söylədiklərinə görə, şəhərə hücumda 366-cı alayın hərbciləri iştirak edirdi, hətta onlardan bəziləri şəhərə də girmişdilər.

Hücumun gedişatı

Xocalı fevralın 25-də saat 23-dən toplardan atəşə tutulmağa başlanmışdır. İlk növbədə yaşayış massivində yerləşən kazarma və müdafiə nöqtələri dağıdılmışdı. Piyada hissələr şəhərə fevralın 26-sı saat 1-4 arası girmişdir.

Sonuncu müdafiə nöqtəsi saat 7-də məhv edilmişdir.

Şəhərin gülləbaran edilməsi nəticəsində dinc əhalinin müəyyənləşdirilməmiş miqdarda əmlakı dağılmışdır.

Əhalinin çıxması üçün azad dəhliz

Ağdam və Bakıda Memorialın müşahidəçiləri Xocalıya hücum zamanı şəhəri tərk etmiş 60 nəfərlə sorğu-sual etmişlər. Soruşulanlardan ancaq biri söyləmişdir ki, dəhliz barədə məlumatı olmuşdur.

Azad dəhlizlə qaçan əhali Azərbaycanın Ağdam rayonuna qovuşan ərazidə gülləyə tutulmuşdur və nəticədə çoxlu sayda insan həlak olmuşdur.

Şəhərdə qalmış əhalinin müqəddəratı

Şəhər erməni silahlı dəstələri tərəfindən zəbt ediləndə orada 300 dinc əhali, o cümlədən 86 məshəti-türkü qalmışdı.

Hər iki tərəfdən alınmış məlumata əsasən, 1992-ci il martın 3-nə Azərbaycan tərəfinə şəhərdə və Ağdam yolunda əsir götürülmüş 700-dən artıq Xocalı sakini təhvil verilmişdir. Onların əsas hissəsini qadınlar və uşaqlar təşkil edirdi.

Əsir düşmüş əhali və Xocalı müdafiəçilərinin saxlanılma şəraiti

Müvəqqəti saxlanılma təcridxanasının rəisi mayor Xaçatryan hətta bir neçə dəqiqəlik təklidə danışmağa icazə vermədi. Təsadüfən bir dəfə belə söhbət etmək mümkün oldu.

Xocalı sakinlərinin əmlakı

Şəhərdən qaçan Xocalı sakinləri hətta zəruri əşyaları belə götürə bilməmişdilər. Erməni silahlı qüvvələrinin Xocalıdan çıxardıqları sakinlər də əmlaklarından heç nə götürməmişdilər.

Memorialın müşahidəçiləri şəhərdə azğın, heç nə ilə qarşısı alınmayan soyğunçuluğun şahidi olmuşlar. Şəhərdə qalan əmlak Stepanakert və yaxınlıqdakı yaşayış məntəqələrinin əhalisi tərəfindən daşınırdı. Çox evlərin darvazalarında onların yeni sahiblərinin adları yazılmışdır.

Alınmış məlumatların qiymətləndirilməsi

Xocalının zəbt olunması üzrə həyata keçirilmiş hərbi əməliyyat zamanı şəhərin dinc əhalisinə qarşı kütləvi zorakılıq törədilmişdir.

Azad dəhliz barədə məlumat Xocalının əhalisinin çoxuna çatdırılmamışdır.

Azad dəhliz və onun yaxınlığındakı ərazidə dinc əhalinin kütləvi qırğına heç bir cəhdə haqq qazandırmaq olmaz.

Xocalıya hücumda Müstəqil Dövlətlər Birliyinin ordusuna məxsus olan 366-cı motoatıcı alayın hərbiçiləri iştirak etmişdir.

Memorial hüquq-müdafiə mərkəzi təsdiq edir ki, Xocalıya hücum zamanı erməni silahlı dəstələrinin dinc əhaliyə qarşı hərəkətləri Cenevrə konvensiyasına, həmçinin Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin (BMT-nin Baş Assambleyası 10.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) aşağıdakı maddələrinə kobud qaydada ziddir:

Maddə 2. Hər bir şəxs dilindən, dinindən, milliyətindən və digər səbəbdən, fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə təsbit olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır.

Maddə 3. Hər kəsin yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunul-

mazlıq hüququ vardır.

Maddə 5. İnsan ləyaqətini alçaldan, insaniyyətləkdən kənar və qəddar hərəkətlər qadağandır.

Maddə 9. Özbaşına həbslər, saxlanılmalar və ya qovulmalar qadağandır.

Maddə 17. Hər bir insanın əmlaka malik olma hüququ vardır və insanın əmlakdan özbaşına məhrum edilməsi qadağandır.

Silahlı dəstələrin hərəkətləri Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə (BMT-nin Baş Assambleyası 14.12.1948-ci ildə qəbul etmişdir) kobud qaydada ziddir.

366-cı alay

Xocalı soyqırımında 366-cı alayın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Bu alay Şuşa və Xocalının, Azərbaycanın kəndlərinin atəşə tutulmasında dəfələrlə iştirak etmişdir. Alaydan qaçmış hərbiçilərin ifadələri bu faktları sübut edir və hərbi hissənin şəxsi heyətinin mənəvi durumu və münasibətləri haqqında təsəvvür yaradır. 366-cı alayın təcili surətdə Xankəndidən çıxarılması da bu alayın Xocalı hadisələrində iştirakını sübut edir.

Hərbi hissənin komanda heyətinin mənəviyyətsizliyi o həddə çatmışdır ki, yazılan raporta görə guya əhalinin müqaviməti ilə rastlaşdıqlarına görə alayın sərbəst çıxarılmasını təmin edə bilmədilər. Bu məqsədlə Gəncədə yerləşən desant diviziyasının qüvvələri cəlb edildi. Ancaq bu qüvvələr gələndə alayın 103 nəfəri, əsasən ermənilərdən ibarət olan və qırğında iştirak etmiş hərbiçi əmrə tabe olmaqdan boyun qaçıraraq Qarabağda qaldılar. Alayın komandanlığının cinayət sövdələşməsi və alayın çıxarılması

na məsul olan digər şəxslərin məsuliyyətsizliyi nəticəsində hərbi texnikanın bir hissəsi, o cümlədən zirehli texnika ermənilərə təhvil verildi. Beləliklə də, gələcəkdə Azərbaycana qarşı cinayətlərin törədilməsi, separatçılıq hərəkətlərinin davam etdirilməsinə rəvac verildi. Bunun özü də Xocalı soyqırımında birbaşa iştirakın sübutudur!

Erməni silahlı dəstələri və 366-cı motoatıcı alayın şəxsi heyəti Azərbaycanın yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulmasında iştirak etmiş üzvləri Xocalı şəhərində törədilmiş vandalizmin əsas cinayətkarlarıdır.

Xocalı soyqırımında iştirak etmiş ermənilərin və onların köməkçilərinin hərəkətləri insan haqlarının kobud pozulması, beynəlxalq hüquqi aktlara - Cenevrə konvensiyası, Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, Vətəndaş və siyasi hüquqlar barədə Beynəlxalq Saziş, Fövqəladə vəziyyətlərdə və hərbi münaqişələr zamanı qadınların və uşaqların müdafiəsi Bəyannaməsinə həyasızcasına məhəl qoyulmamasıdır.

Bu faciədə həmçinin, Azərbaycanın o vaxtkı siyasi və hərbi rəhbərliyi də günahkardır. Ayaz Mütəllibov Azərbaycanın Prezidenti və Ali Baş Komandanı olaraq ölkənin ərazi bütövlüyünün, təhlükəsizliyinin və onun vətəndaşlarının mühafizəsinin təminatçısı kimi Qarabağda, o cümlədən Xocalıda baş verən hadisələrin qarşısının alınması üçün zəruri olan tədbirləri görməmişdir. Ölkənin ali vəzifəli şəxsi kimi Konstitusiya qaydasının, ərazi bütövlüyünün, insanların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsini təmin edə bilmədi. O hətta qırğın baş verəndən sonra, xalqın qəzəbindən qorxaraq acı həqiqəti deməkdən çəkindi və erməni silahlı cinayətkarlarının törətdikləri azğınlıqların həqiqi miqyası barədə məlumatlar gizlədildi.

Tarix unutmayacaqdır

Azərbaycan Milli Məclisi (Parlament) hər il fevralın 26-nı "Xocalı soyqırımı günü" elan etmişdir. Hər il fevralın 26-da saat 17.00-da Azərbaycan xalqı Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsini yad edir.

Doğma yurdlarından didərgin düşmüş və Azərbaycanın 48 rayonuna səpələnmiş Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün dəf edilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi ümidi ilə yaşayırlar. Onlar dünya xalqlarına, dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara haqq-ədaləti və həqiqəti müdafiə etmək, Xocalıda törədilmiş terrorizm,

etnik təmizləmə faktlarını pisləmək barədə müraciətlər edirlər.

Xocalı soyqırımının günahkarları, təşkilatçıları və icraçıları layiqli cəzalarına çatmalıdırlar. Cinayət cəzasız qala bilməz. Təəssüf ki, XX əsrdə soyqırım və etnik təmizləmə hadisələri baş vermiş tarixi səhifələr olmuşdur. Xocalı faciəsi onların sırasında ən dəhşətlilərinə aiddir. Hal-hazırda bu hadisələrdə hər hansı şəkildə iştirakı olmuş şəxslər hələlik öz vicdanları qarşısında cavabdehdir, ancaq vaxt gələcək onlar tarixin məhkəməsi qarşısında cavab verməli olacaqlar.

Tarix heç nəyi unutmur.

**Xocalı soyqırımının ildönümləri ilə əlaqədar
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri
Heydər Əliyevin xalqa müraciətlərindən:**

26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhərində dünya misli görünməyən dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi oldu. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə yeksan etdilər. Köməksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmə körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə, aman verilmədi. Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırım, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir...

1 mart 1994-cü il

Xalqımızın milli müstəqillik uğrunda mübarizə tarixində ən qanlı səhifələrdən biri olan Xocalı faciəsindən üç il keçir. Xaricdəki imperiypərəst qüvvələrin dəstəyi ilə törədilən bu soyqırımı erməni qəsbkarlarının müstəqil Azərbaycan dövlətinə qarşı yeritdiyi məqsədyönlü təcavüz planının ən amansız həlqəsi, misli görünməmiş vəhşilik aktı təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa qarşı törədilmiş cinayət kimi XX əsrin tarixinə daxil olmuşdur. Günahsız dinc əhaliyə tutulmuş amansız divan, ağlasığmaz qəddarlıq erməni irticasının və onun xaricdəki havadarlarının iç üzünü beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında bütün çılpalığı ilə açıqladı.

25 fevral 1995-ci il

Əsrin ən böyük faciələrindən olan Xocalı soyqırımı erməni qəsbkarlarının vəhşiliklərini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi.

Xocalı faciəsi xalqımızı sarsıtsa da, onun dözümlüyü, iradəsini qıra bilmədi. Bu müsibət müqəddəs Vətənimizin müstəqilliyi, torpaqlarımızın bütövlüyü, sərhədlərimizin toxunulmazlığı uğrunda mübarizədə bizi daha da mətinləşdirdi və birləşdirdi. Bu gün şəhidlərimizin müqəddəs ruhu işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi və qaçqın soydaşlarımızın öz yurdlarına qaytarılması uğrunda mübarizədə hər birimizi daha böyük əzmkarlıq göstərməyə səsləyir...

24 fevral 1996-cı il

1995-ci il fevralın 25-də Təzəpir məscidində Xocalı faciəsinin 3-cü ildönümü ilə bağlı keçirilən matəm mərasimində ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışından:

Tarixdə insanın insana qarşı vəhşilik etməsi halları dəfələrlə qeyd olunub. Soyqırım da dünyanın bir çox yerlərində baş veribdir. Azərbaycana qarşı Ermənistan qəsbkarları, təcavüzkarları tərəfindən edilən soyqırım bunların ən dəhşətlilərindən biridir. Uzun müddət, demək olar ki, XX əsr ərzində Azərbaycan xalqına, millətinə qarşı Ermənistan təcavüzkarları tərəfindən olunan soyqırımlar xalqımıza böyük yaralar vurmuşdur. Onların arasında ən böyük, ən ağır yaralardan biri Xocalı soyqırımıdır, altı il davam edən müharibədir.

Müharibəni erməni təcavüzkarları başlayıblar. Azərbaycan xalqı öz torpaqlarını qoruyur. Şübhəsiz ki, müharibədə qan da tökülür, şəhidlər də verilir, böyük əzab-əziyyətlər də çəkirik. Ancaq 3 il bundan əvvəl xocalılılara, dinc əhaliyə qarşı, qadına, uşağa, qocaya, xəstəyə qarşı qəsbkarlar tərəfindən vəhşicəsinə aparılmış hərbi əməliyyat, soyqırım altı illik müharibənin ən dəhşətli mərhələsidir və ən ağır, qara səhifəsidir.

Xocalı hadisələri bir daha onu göstərdi ki, ermənilər Azərbaycanın təkə torpaqlarına göz dikmək, ərazimizi qəsb etmək yox, xalqımıza qarşı soyqırım törətmək kimi vəhşi bir yola düşmüşlər. Bu, Xocalı hadisələrində özünü açıq-aşkar büruzə verdi. O dəhşətli gecədə Azərbaycan xalqının ürəyinə bir süngü taxıldı. O süngü indiyədək bizi sızıldadır. Bu yara hələ sağalmayıb, bağlanmayıb, bu

yara qəlbimizdə həmişə olacaqdır. Qeyd etdiyim kimi, gecə vaxtı dinc əhaliyə hücum etmək, uşağı, qadını, qocanı, xəstəni vəhşicəsinə yerindəcə məhv etmək, öldürmək və onlara görünməmiş qəddarlıqla əzab-əziyyət vermək düşmənlərimizin nə qədər vəhşi olduğunu bir daha sübut edir.

Xocalı soyqırımı ermənilərin xalqımıza qarşı təcavüzü, vəhşiliyi, insana qarşı ən rəzil üsullardan istifadə etməsi bəşəriyyət tarixinə daxil olub və olacaqdır. O gecə, o günlər həlak olanlar, dünyadan gedənlər Azərbaycanın əziz vətəndaşlarıdır, onlar respublikamızın ərazi bütövlüyü yolunda qurban olublar, xalqımızın milli azadlıq yolunda apardığı mübarizənin qurbanlarıdır, şəhidləridir. Onların faciəli surətdə həlak olması, şəhid olması Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığının, mətanətinin, cəsarətinin nümayişidir.

25 fevral 1995-ci il

1995-ci il fevralın 24-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Xocalı soyqırımı barədə həqiqətlərin dünyaya xalqlarına və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması və bu hadisələrin üçüncü ildönümü ilə əlaqədar dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciət qəbul etmişdir.

Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti

Dövlət səviyyəsində qeyd edilən Xocalı soyqırımının (genosidinin) fevralın 26-da üçüncü ildönümü tamam olur. Keçən il parlamentin qərarı ilə Xocalı soyqırımı günü elan edilmiş həmin matəm xalqımız tərəfindən dərin hüznə yad edilir və artıq bu tarix millətin qəlbinə yaddaş günü kimi daxil olmuşdur.

Erməni tarixçiləri və siyasətçiləri guya erməni genosidi olan 1915-ci il hadisələrini ildən-ilə şişirtmək və təbliğ etməklə, əslində, əsrin əvvəlindən həyata keçirilən azərbaycanlıların kütləvi qırğını unutdurmağa, dünya ictimaiyyətini çaşdırmağa çalışırlar.

Xocalı faciəsi XX əsrdə "Böyük Ermənistan" və monoetnik dövlət yaratmaq kimi şovinst siyasət müəllifləri olan ermənilərin Azərbaycan xalqının başına gətirdiyi ən dəhşətli cinayətlərdən biridir. İndiyədək dünya ictimaiyyəti və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dərk olunub pislənilməməsi və qarşısının alınmasına cəhd göstərilməməsi nəticəsində 1905-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının ilhaqını davam etdirən erməni qəsbkarları XX əsrin sonunda, sivilizasiyalı dünyanın gözünün qa-

bağında bütün insanlığa silinməz ləkə olan dəhşətli cinayət və vəhşilik törətmişlər.

Həmin gün qısa bir vaxt ərzində erməni silahlı dəstələri şəhərin dinc əhalisindən 613 nəfəri qəddarcasına, ağır işgəncə verməklə məhv etmiş, 421 nəfərə ağır xəsarət yetirmişlər. Bu zaman 1275 nəfər itkin düşmüş və girov götürülmüş, 10 min əhalisi olan şəhər talan edilmiş, tikililər dağıdılmış və yandırılmışdır. Xocalıdan sonra bu vəhşiliyi davam etdirən erməni quldurları düşünülmüş surətdə Dağlıq Qarabağın onlarla yaşayış məntəqəsini dağıtmış, Meşəli kəndini tamamilə yer üzündən silmiş, Qaradağlı kəndində yaşayanların əksəriyyətini məhv etmişlər.

Biz dünyanın bütün parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlarına müraciət edərək xalqımızın başına gətirilən bu dəhşətli müsibət barədə, bütövlüklə əsrin əvvəlindən bu günə kimi 500 mindən artıq azərbaycanlının ermənilər tərəfindən öldürülməsi, azərbaycanlılar yaşayan 6 min kvadratkilometrlik əzəli azəri torpaqlarının zorla boşaldılması, həmin ərazidən 1 milyon nəfərdən çox azərbaycanlının qovulması, 2 minə yaxın Azərbaycan mənşəli yaşayış yerlərinin tarixi adının dəyişdirilməsi, ərazimizin 20 faizinin (12 rayonun) erməni hərbi birləşmələrinin işğalı altında olması, bunun nəticəsində 1 milyon nəfərin qaçqın kimi yaşaması faktlarını bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırmağı və beynəlxalq prinsiplərə və hüquq normalarına uyğun olaraq bu vəhşilikləri pisləmələrini, Azərbaycanın işğalçılardan azad edilməsi üçün haqq səslərini qaldırmalarını xahiş edirik.

Qoy heç bir xalqın həyatında Xocalı faciəsinə bənzər hadisə olmasın!

24 fevral 1995-ci il

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətindən:

“Azərbaycan hökuməti erməni şovinist millətçilərinin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımı haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, onun soyqırımı kimi tanınması üçün məqsədyönlü və ardıcıl fəaliyyət göstərir. Məqsədimiz tarixi ədalətin bərpasına nail olmaq, cinayətkarları ifşa etmək və onları dünya ictimaiyyətinin mühakiməsinə verməkdir. Ona görə də erməni şovinist millətçi-

lərinin regionda həyata keçirdikləri etnik separatizmin, başqa xalqlara qarşı nifrət və terror ideologiyasının dünya üçün təhlükəsi açılib göstərməlidir. Bu, qəhrəman Xocalı şəhidlərinin ruhu qarşısında bizim vətəndaşlıq və insanlıq borcumuzdur”.

“Biz mübarizədə öz gücümüzdə, potensialımıza, bəynəlxalq hüquqa, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə arxalanırıq. Bu kədərli anım günlərində Xocalı şəhidlərinin və qəhrəmanlarının əziz xatirəsini ehtiramla yad edərək, Allahdan onlara rəhmət diləyir, yaxınlarına, bütün xalqımıza dərin hüznə başsağlığı verirəm”.

Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin **BƏYANATI**

Bu il fevralın 26-da Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində Xocalı şəhərində azərbaycanlıların soyqırımının 15 ili tamam olur. Bu hüznü günlərdə Azərbaycan xalqı davakar erməni millətçilərinin vəhşiliyinin qurbanı olmuş günahsız insanların əziz xatirəsini ehtiramla yad edir.

Xocalı Azərbaycan xalqı üçün qəddarlıq və cəzasızlıq rəmzinə çevrilmişdir. Dinc əhalinin vəhşicəsinə kütləvi qırğını bütün insanlığa qarşı ən ağır cinayətlərdən biri olmaqla, XX əsrin Xatın, Lidiçe, Babi Yar kimi dəhşətli faciələri ilə bir sırada dayanır.

Xocalı soyqırımı Azərbaycan Respublikasının Dağlıq Qarabağ bölgəsini zəbt etmək məqsədi ilə Ermənistan Respublikasının apardığı işğalçılıq müharibəsinin gedişində dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilmiş soyqırımı cinayətlərinin miqyasına görə ən dəhşətlisidir. Bundan əvvəl azərbaycanlılar yaşayan İmarət Qərvənd, Tuğ, Səlakətin, Axullu, Xocavənd, Cəmilli, Nəbilər, Meşəli, Həsənabad, Kərkicahan, Qaybalı, Malıbəyli, Yuxarı və Aşağı Quşçular, Qaradağlı kəndlərinin işğalı zamanı həmin yaşayış məntəqələri əhalisinin bir hissəsi xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmişdi.

Dağlıq Qarabağda Şuşadan sonra azərbaycanlıların yaşadıqları ikinci böyük yaşayış məntəqəsi olan Xocalı Er-

mənistan hərbi birləşmələrinin növbəti hədəfi idi. Şəhərdə 7 min nəfərədək adam yaşayırdı. Ermənistan Respublikasındakı ata-baba torpaqlarından zorla qovulub didərgin salınmış azərbaycanlıların bir hissəsi və 1989-cu ildə Fərqanədən qovulmuş məhsəti türklərinin 54 ailəsi də burada məskunlaşmışdı.

Xocalı şəhərinin yer üzündən silinməsi və əhalisinin kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi planı qabaqcadan hazırlanmışdı. Davakar erməni millətçiləri kütləvi informasiya vasitələrində, mitinqlərdə azərbaycanlıların kütləvi məhvini təşkil etməyə çağırışlar edirdilər.

1991-ci ilin noyabr ayından şəhər blokadağa alınmışdı; Xocalının xarici aləmlə əlaqəsi ancaq radiotelefon və mülki vertolyotlar vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. 1992-ci il yanvarın 28-də "Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Şirkətinə məxsus Mİ-8 markalı mülki vertolyot Dağlıq Qarabağ səmasında erməni hərbi birləşmələri tərəfindən vurulmuş, vertolyotun sənişinləri olan 47 azərbaycanlı həlak olmuşdu. Bundan sonra şəhərlə hava əlaqəsi də kəsilmişdi. Yanvarın 2-dən şəhərə elektrik enerjisi verilməsinin qarşısı alınmışdı. Şəhəri yalnız atıcı silahları olan yerli özünümüdafiə dəstələri qoruyurdular. Əlbəttə, bu qüvvələr ən müasir hərbi texnika ilə təchiz edilmiş, əvvəlcədən xüsusi hazırlıq keçmiş silahlı birləşmələrə müqavimət göstərməyə qadir deyildilər.

Fevralın ikinci yarısından başlayaraq Xocalı Ermənistan silahlı birləşmələri tərəfindən tam mühasirəyə alınmışdı. Dinc sakinlərin dəstələr halında və ya təklikdə mühasirədən çıxmaq üçün göstərdiyi bütün cəhdlərin qarşısı alınırdı.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıya hü-

cum başlandı. Hücuma Ermənistan Respublikasının hərbi birləşmələri, Dağlıq Qarabağdakı erməni terrorçu dəstələri və keçmiş sovet ordusunun Dağlıq Qarabağda yerləşən 366-cı motoatıcı alayı iştirak edirdi. Heç bir hərbi zərurət olmadan şəhər bir neçə saatın içərisində yerlə yeksan edildi. Xocalı sakini olan 613 nəfər dinc azərbaycanlı, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın işgəncə ilə öldürüldü. 8 ailə bütünlüklə məhv edildi. 487 nəfər şikəst edildi. 1275 sakin - qocalar, uşaqlar, qadınlar girov götürülərək ağlasığmaz təhqirlərə, zülmə və həqarətə məruz qaldılar. Girov götürülənlərdən 150 nəfərin, o cümlədən 68 qadının və 26 uşağın taleyi bu günədək məlum deyildir.

Beləliklə, son yüz ildən artıq dövrdə erməni xalqının bir neçə nəslinin milli müstəsnalıq, Azərbaycan xalqına qarşı düşmənçilik ruhunda tərbiyə edilməsi nəticə etibarı ilə XX əsrin sonlarında sivil dünyanın gözü qarşısında Xocalı soyqırımı kimi qanlı faciənin baş verməsinə gətirib çıxarmışdır.

Xocalı şəhərində törədilmiş müdhiş cinayətlərin xarakteri və miqyası bu soyqırımı aktının BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" Konvensiyada ifadə olunmuş tərifi tam uyğun gəldiyini sübut edir. Qabaqcadan planlaşdırılmış kütləvi və amansız qırğın aktı həmin ərazidə yaşayan insanları məhz azərbaycanlı olduqlarına görə tamamilə məhv etmək niyyəti ilə törədilmişdir. Azğınlaşmış cəlladlar insanların başlarının dərisini soymuş, müxtəlif əzalarını kəmiş, körpə uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarınlarını yarmış, adamları diri-diri torpağa basdırmış və ya yandırmış, cəsədlərin bir qismini mi-

nalamişlar. Yanan şəhərdən qaçıb xilas olmaq istəyən insanlara aman verilməmiş, dinc sakinləri yollarda, meşələrdə pusqu quran erməni hərbiçiləri xüsusi amansızlıqla qətlə yetirmişlər. Məlum olduğu kimi, məhdud coğrafi zonada oxşar əməllərin törədilməsi keçmiş Yuqoslaviya üçün Beynəlxalq Cinayət Tribunalı tərəfindən soyqırımı aktı kimi tövsif edilmişdir.

Xocalı şəhərinə hücum əməliyyatına 366-cı alayın zabıtları Seyran Ohanyan (hazırda - işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsində Ermənistan Respublikasının yaratdığı oyuncaq qurumun "müdafiə naziri"), Yevgeni Nabokix, Valeri Çitçyan rəhbərlik etmişlər. Dinc əhaliyə qarşı soyqırımı cinayətlərində fəal iştirak etmiş alayın hərbi qulluqçularının, habelə digər şəxslərin bir qisminin adları bu gün Azərbaycan tərəfinə məlumdur. Xocalı şəhərində hərbi əməliyyatdan sonra 366-cı alayın cinayətdə iştirakının izlərini itirmək üçün alay tələm-tələsik Dağlıq Qarabağdan çıxarılıb Gürcüstana aparılmış, bu zaman hərbi texnikanın böyük hissəsi erməni birləşmələrinə təhvil verilmiş və azərbaycanlı əhaliyə qarşı sonrakı cinayət əməllərində istifadə edilmişdir.

Xocalı sakinlərinə qarşı soyqırımı aktı Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalı zamanı Ermənistan Respublikasının həyata keçirdiyi etnik təmizləmə siyasətinin yeni bir mərhələsini təşkil etmişdir. Bu dəhşətli cinayət əməlinin məqsədi dogma torpağının müdafiəsinə qalxmış dinc əhalini qorxudub onun mübarizə əzmini qırmaq, eyni zamanda, ölkədə siyasi vəziyyəti qarışdıraraq Azərbaycan torpaqlarının işğalını asanlaşdırmaq olmuşdur. Bununla birlikdə, bəzi xarici dövlətlərdən böyük miqdarda hərbi yardım alan Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri Xocalı

faciəsindən sonra tezliklə özünə gələ bilməyən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğalını qısa müddətdə başa çatdırmış və ətraf rayonların zəbt edilməsi planlarının icrasına başlamışdır.

Xocalı şəhərində dinc əhaliyə vəhşicəsinə divan tutmuş erməni hərbcilərini və onların havadarlarını təmizə çıxarmaq üçün aparılan təbliğat kampaniyası bu gün də ara vermir. İddia olunur ki, guya Xocalıya hücum şəhərdəki "atəş nöqtələri"ni məhv etmək məqsədi ilə həyata keçirilmiş, bu zaman dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılıq əməlinə yol verilməmişdir. Üzdənirəq təbliğatçıların dediklərindən az qala belə çıxır ki, guya Xocalıda azərbaycanlılar bir-birini, sonra da özlərini işgəncə ilə qətlə yetirmişlər. Bəzən onların həyasızlığı elə həddə çatır ki, Xocalı şəhərində lentə alınmış və ya təsvirləri götürülmüş qanlı qırğın səhnələrini beynəlxalq ictimaiyyətə azərbaycanlıların ermənilərə qarşı cinayət əməlləri kimi təqdim edirlər.

Yalançı erməni təbliğatının miqyası ildən-ilə daha da genişləndirilir. Erməni millətçiləri qonşu dövlətlərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırmaq, bunun vasitəsi kimi seçdikləri işğalçılıq, soyqırımı və dövlət terrorizmi siyasətini pərdələmək üçün hər vasitədən istifadə edərək, guya 1915-ci ildə ermənilərin soyqırımına məruz qaldıqları barədə uydurmaların beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmasına cəhdlər göstərirlər. Həm də bu cəhdlər bir sıra hallarda müəlliflərinə çirkəli siyasi "dividendlər" gətirir. Xocalı faciəsi kimi real soyqırımı aktına göz yuman ayrı-ayrı dövlətlərin parlamentlərinin təsir altına düşərək, yaxud siyasi konyunkturaya əsaslanaraq "erməni soyqırımı" əfsanəsini müzakirə mövzuna çevirməsi, hətta bu barədə əsassız və ədalətsiz akt-

lar qəbul etməsi yalnız təəssüf hissi doğurur.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hesab edir ki, Xocalı soyqırımı unudulmamalı, dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquqi qiymətini almalıdır. Faciənin ideoloqları, təşkilatçıları və icraçıları yaxalanaraq layiq olduqları cəzalara çatdırılmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına, Avropa Şurasına, Avropa Birliyinə, İslam Konfransı Təşkilatına, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə, digər beynəlxalq təşkilatlara, dünya ölkələrinin parlamentlərinə və hökumətlərinə müraciət edir ki, erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş Xocalı soyqırımını tanısınlar və pisləsinlər, gələcəkdə bu cür cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almaq üçün təsirli tədbirlər görsünlər, Ermənistan - Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunmuş norma və prinsiplərinə, xüsusən onların arasında təməl rolunu oynayan dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipinə əsasən sülh yolu ilə həllinə kömək göstərsinlər.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin dərhal və qeyd-şərtsiz azad edilməsi barədə BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələrin həyata keçirilməsini tələb edərək, ATƏT-in Budapeşt, Lisabon və İstanbul sammitlərinin qərarları və yekun sənədləri, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1416 nömrəli qətnaməsi əsasında Dağlıq Qarabağ problemini həll etməyə çağırır.

Azərbaycan parlamenti erməni tərəfini sülh prosesində

konstruktiv mövqe tutmağa, silahlı qüvvələrini işğal olunmuş torpaqlardan geri çəkməyə, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü tanımağa çağırır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan xalqının suveren iradəsini ifadə edərək bir daha bildirir ki, Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin bir hissəsində suverenliyinin qəsb edilməsinə, əzəli torpaqlarının quldurcasına zəbt edilməsinə və qoparılmasına heç zaman razı ola bilməz və mövcud imkanların hamısından istifadə edərək ərazi bütövlüyünün bərpasını təmin edəcək, Xocalı faciəsinin əsil beynəlxalq hüquqi-siyasi qiymət almasına, onun ideoloqlarının, təşkilatçıların və icraçıların cəzalandırılmasına nail olacaqdır.

(Bəyanat Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2007-ci il 27 fevral tarixli iclasında qəbul edilmişdir.)

Xocalı soyqırımı Konqresdə müzakirə edilib

**Amerikalı konqresmenlər ermənilərin
törətdiyi soyqırımı barbarlıq adlandırıblar**

XX əsrin ən böyük faciələrindən sayılan Xocalı soyqırımının 16-cı ildönümü ABŞ Konqresində də anılıb. Nümayəndələr Palatasının Azərbaycan üzrə işçi qrupunun həmsədri Solomon Ortis və qrupun üzvü Virciniya Foks ölkəmizin tarixinə qanlı hərlərlə yazılan bu faciə ilə bağlı bəyanatlarla çıxış ediblər. Demokrat S.Ortis faciənin tarixi ilə bağlı məlumat verərək 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin Xocalı şəhərinin erməni qüvvələri tərəfindən dağıldığını diqqətə çatdırıb. Konqresmen hücumun acınacaqlı faktları barədə söz açaraq Xocalıda qətlə yetirilən 613 nəfərdən 106-sının qadın, 63-nün uşaq olduğunu xatırladı. Bundan başqa, 56 nəfər xocalılı xüsusi qəddarlıq və işgəncə ilə öldürüldü. Faciə vaxtı 1275 nəfər isə əsir götürülüb, 150 nəfər itkin düşüb, 487 nəfər, onlardan 76-sı azyaşlı olmaq şərti ilə əlilə çevrilib. O cümlədən 8 ailə tamamilə məhv edilib, 25 uşaq hər iki valideynini itirib, 130-u isə ən azı bir valideynindən məhrum olub. Solomon Ortis Xocalı cinayətinə görə indiyədək heç kimin məsuliyyətə cəlb olunmadığını və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ də həll edilmədiyini bildirib.

Şimali Karolina ştatının Konqresdəki təmsilçisi, respublikaçı Virciniya Foks isə Somali, Ruanda, Kamboca, Bosniya və Darfurda baş verən faciəvi hadisələrə Konqresin diqqətini cəlb etdiyi halda, 1992-ci ildə Qafqazda baş verənlərdən az insanın xəbərdar olduğunu söyləyib. Onun

sözlərinə görə, üstündən 16 il keçəndən sonra belə “Xocalı” sözü Azərbaycan xalqı və bütün bölgə üçün ağır və kədərli xatirələrlə bağlıdır. O, ABŞ-ın “Hyman Rayts Vote”, Rusiyanın “Memorial” insan haqları təşkilatlarının hesabatlarına, həmçinin beynəlxalq KİV-lərin o zaman yazdıqlarına istinad edib. Xanım Foks 1993-cü ilin 29 noyabrında ABŞ hökumətinin yüksək səviyyəli rəsmisinin erməni işğalının nəticələrinə dair “Nyusvik” jurnalındakı aşağıdakı sitatını xatırladı: “Hazırda gördüklərimiz qarşılarına gələn hər bir kəndin sistematik olaraq dağıdılmasıdır. Bu, barbarlıqdır”.

Solomon Ortis də Xocalı qırğınına ayrıca hal kimi baxmağın tərəfdarı olmadığını dilə gətirib. Onun fikrincə, Xocalı şəhərində baş verənlər erməni hərbi qüvvələrinin Dağlıq Qarabağ müharibəsi boyu dağıdıcı əməllərinə xas hərəkətlər olub.

Azərbaycan üzrə işçi qrupunun həmsədri Ortis Ermənistan ilə Azərbaycan arasında davam edən 14 illik atəşkəs dövründə erməni hərbi qüvvələrinin Azərbaycan ərazilərini tərk etmədiyini deyib: “Sülh danışıqları prosesi tezləşdirilməlidir. Əks təqdirdə, status - kvonun saxlanması başa başa gəlir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli regional təhlükəsizlik və iqtisadi artımı təmin edə bilər”.

ABŞ Konqresinin üzvləri beynəlxalq ictimaiyyəti Xocalı qırğınına müvafiq münasibət bildirməyə, azərbaycanlılara qoşularaq bu faciəni anmağa çağırıb. Onlar dünya ictimaiyyətinin Xocalı haqqında əsil həqiqətləri bilməli və xatırlamalı olduğunu vurğulayıblar.

ABŞ Konqresinin üzvləri Solomon Ortis və Virginia Foks Xocalı soyqırımının 16-cı ildönümü ilə bağlı Nümayəndələr Palatasının spikeri Nensi Pellosiyə müraciət ünvanlayıblar.

Xocalı soyqırımı şahidlərinin ifadələrindən:

“Ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş azərbaycanlı uşaqların sinəsi yarıb ürəkləri parçalanmış, əksər meyitlər isə tikə-tikə doğranmışdır”.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ ərazisindəki erməni silahlı dəstələri, keçmiş SSRİ-nin Xankəndində yerləşən 366-cı motoatıcı alayının şəxsi heyətinin və texnikasının bilavasitə iştirakı ilə Xankəndi ilə Əsgəran arasında yerləşən Xocalı şəhərini zəbt edərək, Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım siyasətini həyata keçirmişdir.

Hücumda həmçinin mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin (Seyran Ohanyan hazırda Dağlıq Qarabağda ermənilərin qeyri-qanuni rejiminin «müdafiə naziri»dir) ko-

mandanlıqı altında 366-cı alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altında 3-cü batalyonun, 1 sayılı batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valeri İsayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabit və praporşik iştirak etmişdir («Xocalının işğalına dair istintaq materiallarından»).

Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş pusqularda qətlə yetirilmişdir. Rusiyanın «Memorial» hüquq-müdafiə mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdama Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanlının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-müdafiə mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Heydərov Camal Əbdülhüseyn oğlu - «Qaraqaya deyilən yerin yaxınlığındakı fermanın 2 kilometrliyində eybəcər hala salınmış xeyli azərbaycanlı meyiti var idi. Qətlə yetirilmiş uşaqların sinəsini yarıb ürəklərini parçalamış, əksər meyitləri isə tikə-tikə doğramışdılar».

Heydərov Şahin Zülfuqar oğlu - Naxçıvanın kəndi (Xocalı) yaxınlığında 80-ə yaxın meyit görüb. Meyitlər qorxulu vəziyyətə salınmış, başları kəsilmişdir. Milis mayoru Əlif Hacıyev, yaxın qohumları Səlimov Fəxrəddin, Səlimov Mikayıl da qətlə yetirilənlər arasında olmuşdur.

Hümbətov Cəlil Hümbətəli oğlu - Ermənilər onun gözü qarşısında həyat yoldaşı Füzəni, oğlu Muğanı, qızı Simuzəri və gəlini Südəbəni güllələmişlər.

Paşayeva Kübra Adil qızı - Kətik meşəsinə girəndə ermənilərin mühasirəsinə düşmüşdür. Gizləndiyi kolluqdan həyat yoldaşı Paşayev Şura Tapdıq oğlu, oğlu Paşayev Elşad Şura oğlunun güllələnməsinin şahidi olmuşdur.

Əmirova Xəzəngül Təvəkkül qızı - Xocalı işğal olunan zaman erməni silahlıları onun ailəsini bütünlüklə girov götürmüşdür. Ermənilər Xəzəngülün anası Rayanı, 7 yaşlı bacısı Yeganəni və xalası Göycəni güllələyib, atası Əmirov Təvəkkülü isə üstünə benzin tökərək yandırmışlar.

Əliyeva Zoya Əli qızı - 150 nəfərə qədər Xocalı sakini ilə 3 gün meşədə qalıb. Meşədə Zoyanın yanında Əhmədova Dünya və onun bacısı Gülxar donaraq ölmüşlər.

Mustafayeva Kübra Əliş qızı - «Ermənilər bizi girov götürən kimi yanımdakı altı nəfəri yerindəcə güllələmişlər».

Kərimova Səidə Qurban qızı - «12 nəfərlə birlikdə girov götürüldük. Ermənilər qızım Nəzakəti, Tapdığı, Səadəti, İradəni işgəncə ilə öldürmüşlər».

Nəcəfov Əli Ağəmi oğlu - «Ermənilər qaçan adamları mühasirəyə alaraq 30-40 nəfəri yerindəcə güllələmişlər».

Xocalıda baş verənləri rabitəçilər də yaxşı xatırlayırlar və ömür boyu unuda bilməyəcəklər. Onlar 1988-1992-ci illərdə Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrin içində olublar. Rabitəçilər ən ağır anlarda da öz vəzifələrini şərəflə yerinə yetirib, Vətənin müdafiəsi üçün əllərindən gələni ediblər.

Xocalı rabitəçilərinin dediklərindən

**Əliyev Cavid
Ələkbər oğlu**

1960-cı ildə anadan olub.

1977-ci ildə Xocalı kənd orta məktəbini bitirib. 1979-81-ci illərdə əsgəri xidmətdə olub. Xocalı poçtamtında xətt təmirçisi kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. Hazırda Xocalı Rabitə Qovşağının rəisidir. "Fədakar rabitəçi" adına layiq

görülüb.

Ailəlidir, 3 övladı var.

"Rabitənin Xocalıya və xocalılara böyük köməyi dəyirdi"

- Vaxtı ilə Azərbaycan Respublikası ərazisində DQMV-nin yaradılması burada yaşayan ermənilərin məkrli siyasəti

tini müvəqqəti olaraq pərdələsə də, SSRİ-nin dağılmasından sonra açıq şəkildə özünü büruzə verdi. Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişi onların əməllərini açıq şəkildə nümayiş etdirilməsinə gətirib çıxartdı. Əsrlər boyu türklərə düşmən kəsilən bu qanıçənlər 1988-ci ilin əvvəlindən başlayaraq düşmənçiliklərini büruzə verdilər. Onlar Azərbaycana məxsus Qarabağ ərazisində gizli yığıncaqlar keçirir, azərbaycanlıları həmin yığıncaqlara buraxmırdılar. Həmin yığıncaqlarda Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsi müzakirə edilirdi. Biz bu məsələlər haqqında məlumatlara malik olduğumuzdan Azərbaycan KP MK-ya məlumat verdik. Çünki ermənilər avtobuslarda vərəqələr paylayarkən bizim də əlimizə keçmişdi.

Azərbaycan hökuməti tərəfindən heç bir təzyiq görməyən ermənilər nümayişlər keçirir, Stepanakert, Əsgəran və digər ərazilərdə yaşayan azərbaycanlıları işdən qovurdular. Mən də bu təzyiqə məruz qalanlardan biriyəm. 1988-ci ilin əvvəlindən əmək haqqımı dayandırdılar. Buna baxmayaraq, mən Xocalıda fəaliyyət göstərən 50 nömrəlik ATS-in və radionun işləməsi üçün əlimdən gələni etdim və buna nail oldum. Ən çətin anlarda girov götürülmə təhlükəsindən, ölümdən də qorxmayaaraq telefon və radio xətlərinin işləməsinə təmin edirdim.

Yaxşı yadımdadır. 1988-ci ilin avqustunda mərhum şairimiz X.R.Ulutürk Xocalıya gəldi. Bizə ermənilərin məkrli siyasəti haqqında məlumat verdi. Camaatı ayıq olmağa, ermənilərin məkrli siyasətinə qarşı hazır olmağı tövsiyə etdi. X.Rza qeyd etdi ki, ermənilər Qarabağdan bütün azərbaycanlıları qovmağı planlaşdırırlar.

Əsrlər boyu öz qoynunu bu əqrəb xislətli millətə açmış xalqımız onların xəyanətinin qurbanına çevrildilər. 1988-

ci ildən nümayişlər qanlı hadisələrlə əvəzləndi.

Azərbaycanlıları girov götürmək, onları əzab-əziyyətlə öldürmək əsrin əvvəlindəki zülmələrin yenidən təzahürü idi. Tək-tək vətəndaşların ölümünə Azərbaycan hökuməti heç bir tədbir görmürdü. Bu, erməniləri daha da quduzlaşdırdı. Onların hərəkətləri daha da aqressivləşirdi. Belə ki, onlar azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə basqın edərək onları qorxutmağa, doğma ocağından didərgin salmağa çalışırdılar.

Düşmənlərin ilk belə hücumu 18 sentyabr 1988-ci ildə oldu. Silahlı ermənilər Stepanakertdən Xocalı üzərinə hücum keçdi. Ancaq xocalıların layiqli müqavimətinə rast gələrək xeyli itki ilə qaçmağa məcbur oldular.

Təəssüflər olsun ki, həmin müddətdə Xocalıda cəmi 4 işçisi olan rabitə şöbəsi fəaliyyət göstərirdi. Belə bir rabitə şöbəsi isə bütün tələbatı ödəmirdi. 18 sentyabr hadisəsindən sonra isə rabitə şöbəsinin Əsgəranla olan əlaqəsi tamamilə kəsildi. O vaxt mən, qeyd etdiyim kimi, xətt təmirçisi olsam da həm ATS-ə, həm kabelə, həm də akkumulyatora baxırdım. 5 mindən artıq əhalisi olan Xocalıda cəmi 50 nömrəlik ATS fəaliyyət göstərirdi. Hər bir nömrə isə bir neçə yerə paralel birləşdirilmişdi. Ancaq 1500 nəfər erməni yaşayan Ballica kəndində 250 nömrəlik ATS qurulmuşdu.

1988-ci il sentyabrın 22-də Rabitə Nazirliyindən Nadir Alı oğlu Əhmədov Xocalıya gəldi. Xocalı rabitə şöbəsinin işi ilə maraqlandı. ATS-in, poçtun, xətlərin vəziyyəti ilə tanış oldu.

Xocalının Azərbaycanın heç bir yaşayış məntəqəsi ilə telefon əlaqəsinin olmadığını görən Nadir müəllim Bakıya dönüb 10 günün içərisində 30 nəfərlik dəstə ilə yenidən

Xocalıya qayıtdı. Bu dəstə Bərdə, Ağdam və Bakının rabitə işçilərindən təşkil olunmuşdu. O vaxt Nadir müəllimlə birlikdə Bakıdan Rayon Rabitəsi İstehsalat Birliyinin baş mühəndisi Qəmbər Bəybalayev də gəlmişdi. Bu iki şəxsin çəkdiyi böyük zəhmətin sayəsində Xocalıda rabitə qovşağı yaradıldı. 1989-cu ildə Xocalıda yaradılan rabitə qovşağının rəisi mən təyin olundum. Rabitə qovşağı yaradıldıqdan sonra telefon nömrələrinin sayı 150-yə çatdırıldı. Xocalıdan Bakıya birbaşa çıxış oldu. Kommuntator, radio stansiyası, teleqraf aparatları və işıq generatoru quraşdırıldı. Respublikanın bir çox şəhərlərinə telefon çıxışı açıldı.

Xocalı ilə Meşəli kəndi, Şuşa və Ağdam şəhərləri arasında hava-telefon əlaqəsi yaradıldı. Rabitə qovşağında işçilərinin sayı 30 nəfərə çatdırıldı. Meşəli kəndində rabitə şöbəsi yaradıldı.

Stepanakertdə raykomun binasının üstündə hava telefonu qurulmuşdu. Qəmbər müəllim hətta mənimlə birlikdə Xocalıda gecə postunda da durub.

Bütün bu əzab-əziyyətin sayəsində 1988-ci ildən 1992-ci ilədək rabitənin Xocalıya və xocalılara böyük köməyi dəydi.

Yaradılmış telefon əlaqəsi ilə ermənilərin bütün bəd niyyətləri haqqında Mərkəzi Komitəyə məlumat verirdik. Bizim telefon aparatları demək olardı ki, dayanmırdı. Xocalı fəalları tərəfindən ermənilərin silahlanması haqqında Moskvadan belə hər yerə teleqramlar vurulurdu. Ancaq bizi eşitmirdilər.

25 fevral faciəsi gününə qədər yuxarıdan yalan vədlər verildilər. Guya vertolyotlar gələcək, qadın, uşaq və qocaları şəhərdən çıxaracaqlar. Hərdən deyirdilər ki, sizə 3 top

və çoxlu silah göndərəcəyik.

Ancaq heç nə göndərilmədi. Respublikada anarxiya baş alıb gedirdi.

25 fevral saat 18.00-dan Stepanakertdə yerləşən 366-cı motoatıcı polkun zirehli texnikaları Xocalını üzük qaşı kimi mühasirəyə alaraq öz mövqelərini möhkəmlətdilər. Biz telefonla Ağdama, Şuşaya bu məlumatları çatdırdıq. Ancaq yenə heç bir kömək olmadı.

Saat 21.30-dan zirehli texnikalardan, toplardan, minamyotlardan Xocalını atəşə tutdular.

Mən gecə saat 10.00-da bir neçə döyüşçü ilə postları yoxlamağa getdim və qayıdanda yuxarı tərəfdən gəldik (həmin ərazi Qaladarəsi adlanırdı). Evlərin yandığını, əhalinin çıxdığını gördük. Qarışıqlıq düşdüynə görə öz ailə üzvlərimizi itirdik. Poçta qayıdanda orada heç kim qalmamışdı. Biz müdafiə oluna-oluna meşəyə çəkildik. Hardasa gecə 3.30-da meşədə olduq və Ağdama tərəf üz tutduq. Bizim dəstədə xeyli qadın, uşaq, qocalar vardı. Şəhərə yaxın 7.00-da Əsgəranla Naxçıvanik arasında ermənilərin pusqusuna düşdük və xeyli itki verdik. 26 fevral axşam tərəfi bir neçə nəfərlə birlikdə ermənilərin mühasirəsindən bir təhər çıxdıq. Bundan sonra 20 gündən çox müddətdə döyüşə-döyüşə şəhid olanların meyitlərini yığırıdık. Mənim atam da döyüşərək şəhid oldu.

Rabitəçilərdən Gülbahar Behbudova itkin düşdü, Çingiz Hüseynov isə qətlə yetirildi.

Behbudova Gülbahar Yusif qızı

Behbudova Gülbahar Yusif qızı 1968-ci ildə Xocalıda anadan olub. Xocalı 1 saylı orta məktəbini bitirdikdən sonra Bakı Kooperativ Texnikumunu bitirib.

Əmək fəaliyyətinə Xocalı çörək zavodunda çörəkçi kimi başlamışdır. Xocalı Rabitə Qovşağı yarandıqdan sonra telefonçu işləyirdi.

1992-ci ilin dəhşətli fevral gecəsi Gülbahar iş yoldaşı Brilyant Hacıyeva ilə birlikdə Azərbaycanı Xocalının harayına çağırırdı. Təəssüflər olsun ki, bu çağırış cavabsız, Xocalı köməksiz qaldı. Gülbahar da minlərlə Xocalı sakini kimi qarlı meşələrə üz tutdu. Meşədə atışma zamanı yoldaşlarından ayrı düşdü. Sonrakı taleyi hələ də məlum deyil. Qardaşı Vaqif Xocalıda həlak olub.

O, DƏHŞƏTLİ FACİƏNİ ƏVVƏLCƏDƏN HİSS ETMİŞDİ

XX əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri kimi dünya tarixinin qara səhifələrindən birinə çevrilmiş Xocalı soyqırımının canlı şahidi olan rabitəçi xocalıları soraq-laya-soraqlaya yüz-lərlə günahsız qurbandan biri - rabitəçi qız Gülbahar Behbudova haqqında məlumat toplamaq istəyirdik. Faciə gecəsi Gülbaharla eyni növbədə olmuş Brilyant Ha-

cıyevanı tapdıq. Brilyant xanımdan Gülbahar haqqında danışmağı, həmin gün nələrin baş verdiyini bir daha xatırlamağı xahiş etdik.

- Həmin gün adı qış günü idi. Günorta Gülbahar bizə gəlmişdi. Çox narahat və qəmgin görkəmi vardı, - deyə, 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə Xocalıda baş verən dəhşətli faciənin canlı şahidi, Xocalı Rabitə Qovşağının telefonçusu olmuş, hazırda 9 sayılı poçt şöbəsində çalışan, "Fədakar rabitəçi" adına layiq görülmüş Brilyant Hacıyeva dərin-dən köks ötürərək iş yoldaşı Gülbahar Behbudova haqqında söhbətə başlayır:

- Onu nahara dəvət etdim, xoş sözlər deyib könlünü almaq istədim. Gülbahar bizimlə nahar etsə də narahatlığı ötüb keçmədi. Hey deyirdi ki, Gülşən xala (Brilyant xanımı həm də Gülşən deyə çağırırlar), ürəyim sıxılır, elə bil bu gün nə isə olacaq... Sonra Gülbahar evlərinə getdi.

Gülbaharın atası erkən rəhmətə getmişdi. Anası onları - körpə bacı-qardaşları yetimliklə, çətinliklə böyütmüşdü. Sonra anası da vəfat etdi. Qardaşı isə erməni quldurları ilə döyüşlərdə həlak olmuşdu. Bacılarından ailə həyatı quramı da vardı. Evdə 2 bacı qalmışdılar. Bütün bunlara baxmayaraq Gülbahar bir telefonçu kimi öz üzərinə düşən vəzifəni can-başla yerinə yetirir, Xocalının müdafiəsi üçün yorulmadan çalışırdı.

O vaxtlar biz rabitəçilər fasiləsiz, dinclik bilmədən, gecəgündüz işləyirdik. Fevralın 24-də gecə iş yerində olmuşduq. Buna baxmayaraq, fevralın 25-də axşamüstü Gülbahar, Durdanə, rəisimiz Cavid, mən, ümumiyyətlə rabitəçilərimizin hamısı hər gün olduğu kimi yenə iş yerində idik...

...Mən hələ saat 17.00-da iş yerinə getməyə hazırlaşarkən Gülbahar qaça-qaça, rəngi ağarmış halda bizə gəldi. Həyəcanlı danışdı. Dedi ki, Əlif Hacıyev məni axtarır, təcili ona zəng etmək lazımdır (Milli qəhrəman Əlif Hacıyev Brilyant Hacıyevanın qaynıdır). Mən qaça-qaça poçta gəldim. Gördüm ki, hamı həyəcanlıdır. Bu vaxt təxminən saat 18.00 olardı. Mən Hacıyevlə danışdım. O, vəziyyətin ağır olduğunu, mühasirəyə alındığımızı izah edəndən sonra tapşırıqlar verdi. Yaşca böyük olduğum üçün qızları da mənə tapşırırdı. Təxminən saat 22.30-da ermənilərin hücumu başladı. Bütün silahlardan Xocalı atəşə tutulmuşdu. İnsanların fəryadı ərşə çatırdı. Evlər dağılır, yanır, dinc insanlar, qadınlar, uşaqlar, qocalar imdad diləyə-diləyə həlak olurdular. Elə bir dəhşət yaranmışdı ki, təsvir etmək mümkün deyil. Belə şeyləri biz 1941-45-ci il müharibəsinə aid kinolarda görmüşdük.

Bu anlarda Gülbahar telefonla Bakıya, Ağdama, Şuşaya zəng edir, qışqıra-qışqıra vəziyyəti izah edir, əhalinin qırıldığını, Xocalının od tutub yandığını ağlaya-ağlaya onlara çatdırırdı.

Bizə verilən cavablar isə “qorxmayın”, “arxanızda biz varıq”, “kömək göndəririk”, “möhkəm durun” kimi aldadıcı sözlər idi.

Zirzəmilərə dolmuş, küçələrdə bombardman altında qalmış camaatı Ağdama tərəf istiqamətləndirirdilər.

Artıq erməni yaraqlıları Xocalının yuxarı hissəsini - Qaladərəsi deyilən ərazini tutmuşdular. Əhali şəhərin aşağı hissəsinə axışırdı...

Bu dəfə xəbər gəldi ki, erməni quldur dəstələri təxminən

poçtun 200 metrliyindədirlər. Artıq hər şeyin bitdiyini başa düşdük. Köməksiz insanlar meşələrə doğru qaçmışdılar...

Gecə saat 1-ə işləyirdi... Gülbahar isə hələ də telefonla qışqıra-qışqıra kömək istəyirdi...

Onunla əl-ələ tutduq. O biri əli ilə xalası oğlu balaca Niyaməddinin əlindən tutdu. Qarqar çayına tərəf getdik. Burada qoca, xəstə, qadın və uşaqlardan ibarət, təxminən yüzdən çox insanın təlaş və dəhşətli qorxu içində toplaşdığı dəstəyə qoşulduq. Biz buz bağlamış çayı ayaqyalın, başıaçıq keçib dağlara, meşəyə doğru getdik. Dağlar qarla örtülmüşdü. Yağan qar da ara vermirdi. Zülmət gecədə dağın başına qalxırdıq. Demək olar ki, sürünə-sürünə irəliləyirdik...

Gülbaharla birlikdə idik. O isə balaca Niyaməddinin əlindən bərk-bərk tutmuşdu... Boz dağın yuxarı yamacına çatmışdıq ki, erməni yaraqlıları bizi gülləbaranla qarşıladılar. Deyəsən, hər yerdə pusqu qurmuşdular. Min bir əziyyətlə qalxdığımız dağı yenidən dərəyə-meşəyə tərəf enməli olduq.

Bu qarışıqlıqda Gülbaharla Niyaməddini itirdim...

Dəstəməz meşə ilə hərəkət edirdi. Əvvəlcə Ağdama tərəf getmək istəsək də indi hansı tərəfə getdiyimizi bilmirdik...

Ondan sonra nə Gülbaharı, nə Niyaməddini görmədim. Onun taleyindən xəbərim olmadı. Öldümü, qaldımı, əsirmi düşdü - bilmədim...

Gülbahar mənim üçün ən əziz, ən kövrək xatirə olaraq qəlbimdə qaldı... O, sevdini qovuşmadı...

- Gülbaharın sevdini var idi?

- "Bütün qızların sevdiyi olur" - dedi.

Hələ nə qədər gənc idi. Ailə qurmaq, sevdiyi oğlana qovuşmaq arzusundaydı Gülbahar. Onun xəyalında canlandırdığı toy məclisini, musiqi sədalarını gənc ömrünün son anlarında - o müdhiş gecədə erməni quldur dəstələrinin Xocalıya, xocalılara tuşladığı pulemyotların tükürpədicisi şaqqıltıları əvəz etdi... Göylər isə o qış gecəsində qardan fata tutdu Gülbahara...

Ömrünü doğma Vətənin müdafiəsi üçün qurban vermiş gənc rabitəçi Gülbahar Behbudova şəhid oldu və əbədi yaşamaq üçün könüllərə köçdü...

**Ağayeva Dürdanə
Allahverdi qızı**

Xocalıda anadan olub. Xocalı kənd orta məktəbini bitirib.

1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağına telefonçu təyin olunub.

SƏKKİZ GÜNLÜK ŞƏHİD ÖMRÜ

Bu yazıda sizə düz səkkiz gün vəhşi erməni "boyevik"lərinin əlində əsir qalmış, günün hər anında təhqir və işgəncələrə məruz qalaraq ölümə göz-gözü dayanmış, bu müddətdə diriylən şəhid ömrü yaşadığını deyən rabitəçi qızın dəhşətli xatirələrini təqdim edirik.

Hər kəlməsindən hüzn yağmaqla bərabər, həm də təpədən dırnağadək silahlanmış böyük bir orduya - erməni-rus hərbi birləşmələrinə qarşı igidliklə döyüşmüş xocalıların qəhrəmanlığını göz önünə gətirən bu söhbətin sahibi 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-a keçən gecə sözün əsil mənasında soyqırımı məruz qalmış Xocalı sakinlərindən biri - o vaxt şəhər rabitə qovşağının telefonçusu işləmiş Dürdanə Allahverdi qızı Ağayevadır.

Dürdanə Ağayevanı çox axtarmalı olmadıq. Öyrəndik ki, o, Əzizbəyov Telefon Qovşağının Buzovna qəsəbəsinə yerləşən 53 saylı ATS-də elektromontyor işləyir və elə ATS-in binasındaca məskunlaşıb.

Söhbətimizin əvvəlində Dürdanə xanım Dağlıq Qarabağın Xankəndi və Əsgəran şəhərləri arasında, magistral yolun və Qarqar çayının kənarında, dağların əhatəsində yerləşən Xocalının 1988-ci ildən başlanan qara günləri barədə, ermənilərin Xocalıya tez-tez hücumundan, xocalıların

mərdliklə müqavimət göstərdiyindən, ermənilərlə əhatə olunmasına baxmayaraq, yalnız aeroportun hesabına illərlə dözən Xocalı sakinlərinin qeyrətindən, igidliyindən və cəkdikləri müsibətlərdən danışdı, soyqırım baş verdiyi 25 fevral gününə qədər o vaxt ölkəyə rəhbərlik edən və rəhbərlik etmək iddiasında olanlar tərəfindən aldadıldıqlarından söz açdı...

Hiçqırıq boğa-boğa danışan Dürdanə deyirdi:

- Fevralın 25-də heç kim yatmamışdı, bütün xocalılar ayaq üstə idi. Başqa cür mümkün də deyildi, düşmən qapımızın ağzında idi, pulemyot, tank, top səslərindən qulaq tutulurdu...

Heç kim Xocalını tərk etməmişdi

O günə qədər tək-tək qoca, uşaq və xəstələr şəhərdən çıxarılsa da, demək olar ki, bütün xocalılar şəhərdə idi. Çünki hər gün, hər an təhlükə gözləyən bu insanlar düşmənin susdurulacağına, təhlükənin sovuşacağına ümid edirdilər. Hamının ümid yeri isə rabitə evi idi...

Elektrik enerjisindən məhrum edilmiş Xocalıda yalnız poçt binasında işıq yanırdı. Bu da dizel-generatorun hesabına idi... Rabitə qovşağının rəisi Cavid Əliyev bir televizor gətirib poçtun həyatına qoymuşdu, həyat gecə-gündüz əli silah tuta bilməyən qocalarla, qadınlarla dolu olardı, hamı televiziyaadan müjdə - xilas müjdəsi gözləyirdi...

Son günlər isə Bakı, Ağdam, Şuşa istiqamətində yeganə əlaqəmiz telefon və ratsiya ilə mümkün idi.

Gündə bir neçə dəfə, elə olurdu 10-15 dəfə Bakıdan, Ağdamdan, Şuşadan zəng edirdilər, bizə - xocalılara təskinlik verirdilər...

Həmin gecə - fevralın 25-də də vədlər verildi, Əsgəran yolunun açılacağını da dedilər. Bu, sonuncu vədlər imiş, yalançı vədlər...

Xocalını cəhənnəmə döndərdilər

...Axşam saat 8-9 olardı, şəhərin kənarında fasiləsiz atışma gedirdi. Ermənilər yenə hücum etmişdilər. Bizimkilər isə müdafiə olunurdular. Avtomat və pulemyotlar şaqqıldayırdı, amma hələ "alazan", top, tanklardan atəş açmırdılar... Təxminən saat 10-dan sonra vəziyyət ağırlaşdı, qocalar, qadınlar, uşaqlar zirzəmilərə dolmuşdu, toplardan, tanklardan atılan güllələr evləri dağıdırdı...

Xəbər gəldi ki, aeroportu ermənilər tutdu. Artıq saat 12-dən keçmişdi... Gecə yarı saat 1-2 radələrində hamı şəhərdən çıxmağa başladı... Artıq Xocalıda dayanmağın mümkün olmadığını başa düşdük və biz də çıxdıq...

Qarlı-şaxtalı qış gecəsində üzü Qarqar çayına tərəf getdik, çayın buz kimi suyundan keçib meşələrə girdik... Fikrimiz qarlı dağları aşıb Ağdam istiqamətində hərəkət etmək idi... Qayıdıb Xocalıya tərəf baxdım, bütün şəhər yanırdı, alov göylərə yüksəlir, bizim dayandığımız ərazini də işıqlandırırdı... Xocalını cəhənnəmə döndərdilər...

Qarşıda pusqu varmış

...Qıpqırmızı güllələr qaranlıq gecədə dəhşətli vahimə yaradır, hər tərəfə səpələnirdi. Alazan, top, tank atəşlərindən qulaq tutulur, insanların cığirtısından tük ürpənirdi...

Biz buz bağlamış qarlı cığırarla, daş-kəsəkli, uçurumlu dağ ətəyi ilə sürünə-sürünə irəliləyirdik. Biz aşağı ilə, çay boyu gedə bilməzdik, yəni Əsgəranın yaxınlığından keçə bilməzdik. Ona görə də çayın sağ tərəfində dağa çıxmalıydıq. Elə bilirdik o tərəfdə ermənilərlə qarşılaşmaırıq...

...Dəstəməz böyük idi, anam və nənəm də mənim yanımda idi. Rəhmətlik Əlif Hacıyev, Tofiq Hüseynov və əli silahlı başqaları camaatı müşayiət edirdilər, gah irəli, gah geri qaçır, hamıya kömək göstərirdilər. Sonradan Milli

Qəhrəman adı verilmiş rəhmətlik Aqil Quliyev ağır yaralı idi, onu "odeyalın" arasında aparırdılar, tez-tez bizə deyirdi ki, "tez olun, qızlar, siz tez gedin, qaçın qurtulun".

Əlif də, Tofiq də deyirdilər ki, bizi tutsalar da, başımızı kəssələr də, doğrasalar da eybi yoxdur, təki heç bir qız-gəlinimiz əsir düşməsin...

...Nə qədər ehtiyatla, sakit-sakit getsək də qayalıqdan, uçurumdan düşüb ölənlər də var idi.

Sürüşə-sürüşə, sürünə-sürünə irəliləyirdik. Hava işıqlaşmağa başlayırdı. Qara qaya adlanan yerə çatmışdıq da. Atışma başladı. Camaat pərən-pərən düşdü. Hər kəs qurtulmağa çalışırdı. Mən də sürünürdüm. Gördüm ki, yerdə atılmış avtomat güllələri var. Onları sumkaya yığdım ki, lazım olar...

...Biz 5-6 nəfər bir qayanın dalına girmək istəyirdik. Ayağımda istilik hiss etdim. Mənə güllə dəymişdi, hüsumu itirirdim... Başımı qaldıranda bir az geridə qaldığımı gördüm. Sürünüb onların yanına getdim. Bu zaman yanımdakı hamilə qadının qarnına güllə dəydi. Dəhşət idi... Sən demə ermənilər bizi görürlərmiş... Gördüm ki, qardaşım da burdadır. O mənə dedi ki, qorxma, sakit dayan. Bu an qardaşımın böyrünə güllə dəydi... Başımı qaldıranda 2 metr kənarda dayanmış silahlı erməniləri gördüm... Dedilər ki, durun ayağa, sizi öldürməyəcəyik, siz bizə diri lazımsız. Həmin an elə bildim ki, yuxudayam... İnana bilmirdim ki, erməni əlinə düşdük...

Qardaşım, mən, arvadı öldürülən Valeh, bir gəlin, bir də yanında 5 yaşlı oğlu olan kişi idi. Bizi yaralarımızdan qan axa-axa düz Əsgərana qədər apardılar. Şumluğun, palçıqın içi ilə yığıla-yığıla getdik...

Əsgərana çatanda erməni qadınları bizi daşa basdılar... Ətrafda o qədər əsgər, tank, BTR gördüm ki, dəhşətə gəldim. Bunların nə qədər silahı varmış, ilahi! Bizimkilər isə

1 BTR, 1 BMP ilə döyüşmüşlər bunlarla...

...Bizi "pojarnı" deyilən binanın kameralarına saldılar. Mən elə bilirdim ki, tutulan təkcə bizik, sən demə bizim camaatın çoxu burda imiş. Bütün kameralar, dəhlizlər, zirzəmilər bizimkilərlə dolu idi. Sonra bizi ayırdılar, kişiləri başqa kameralara, qadınları isə böyük bir otağa yığdılar...Təxminən 35-40 nəfər qadın idi...

"Mən diriylən şəhidiydim"

Danışmaq çətindir... Başımıza gələnləri təsvir etmək mümkün deyil... Təhqirlər, əzablar, işgəncələr başladı... Kimin üstündə, çantasında qızılı, pulu vardı aldılar. Orta-ya bir vedrə qoydular, bir-bir aldıqlarını vedrəyə atırdılar. Mənim çantamdan avtomat güllələri çıxdı... Bunun nə demək olduğunu başa düşürsünüzmü? Güllələri sifətimə çırpıdılar. Məni başımı kəsməklə hədələyib təhqir etdilər...

Axşam "boyeviklər" içəri girdilər, fonarın işığını üstümüə tutub uşaqlı qadınları apardılar. Sonradan dedilər ki, onları aparıb benzinə dəyişiblər...

Altı-yeddi qadın qalmışdı. Səhərə yaxın onlar içəri girdilər. Bizi aparmağa gəlmişdilər. Mən qapının arxasında gizləndim, içəri çox qaranlıq idi... Hamını apardılar, mən təkcə qaldım... İşıqlaşanda gördüm ki, palçıqın içində oturmuşam. Qardaşımı qoyub gələ bilmədim. Özümü yox, onu fikirləşirdim...

Otaqda tək qaldım. Bildilər ki, mən qalmışam. Nələr gəldi başıma, hansı işgəncələri gördüm... Düz səkkiz gün tək, qaranlıq və soyuq kamerada ac-susuz qaldım. Bir dəfə yazığı gələn kimsə mənə vedrədə qar suyu verdi...

Saqqallıların biri gəlib, o biri gedirdi... Hamısı da döyür, söyürdü... O səkkiz günün hər birində yüz dəfə ölüb dirilirdim. Mən diriylən şəhidiydim! Danışa bilmirəm, başı-

ma gələnlərin heç yarısını da deyə bilmirəm... Səkkiz gündən sonra məni və qardaşımı istədikləri qədər benzinə dəyişdilər... Mən Ağdamdan Əli Bayramlıya, ordan da Bakıya gəldim... Doğmalarım ilə tapışdım, hərbi hospitalda ayağımdakı gülləni çıxardılar...

Səkkiz gün! Səkkiz günü diri-diri şəhid ömrü yaşamış Dürdanənin dediklərini dinləmək belə əzabdır, işgəncədir! Vəhşiləşmiş erməni "boyevik"lərinin əlində köməksiz, amma kişi qeyrətli türk qızının hansı işgəncələrə dözdüyünü təsəvvür etmək də bir sinə dağıdır... Yazdıqlarımız isə onun əzablarının heç mindən birini də ifadə edə bilməz...

"Bu gün qürur hissi duyuram ki, son dəqiqəyə qədər Vətən uğrunda çalışmışam" - deyən "Fədakar rabitəçi" Dürdanə Ağayevanın yalnız bir həsrəti var - Qarabağ həsrəti!

Məmmədov Teymur İxtiyar oğlu

1937-ci ildə Xocalı kəndində anadan olub. Orta ixtisas təhsillidir. 1956-1959-cu illərdə Türkmənistanı əsgəri xidmətdə olub. 1960-1963-cü illərdə Xocalıda poçtalyon, 1963-cü ildən Xocalı poçt şöbəsinə müdir təyin olunmuşdur. 1989-1994-cü illərdə Xocalı Rabitə

Qovşağında rəis müavini, 1994-cü ildən qovşağın baş xəzinədarı vəzifəsində çalışır. Rabitə əlaçısıdır.

1992-ci ildə erməni hərbi birləşmələrinin 366-cı motoatıcı alayla birlikdə Xocalıya hücumu şəhərin süqutu ilə nəticələndi. Həmin dəhşətli gecədə Xocalıdan çıxaraq Şelli istiqamətində hərəkət edərkən sağ çanağından, qızı Mətanət sağ qolundan güllə yarası alırlar. Nəvəsi Sevinc həmin gecə aldığı güllə yarısından yolda keçirir.

Teymur kişi Xocalı qırğınından sonra Naftalan şəhərində məskunlaşıb. Ömrünün ahıl çağında şahidi olduğu dəhşətləri, ermənilərin məkrli siyasətinin nəticəsi olan qətləmin gecəsini unuda bilmir:

"O gecə baş verənləri təsvir etmək mümkün deyil"

- Övvəllər də yaşlı ermənilər öz kinlərini, biz azərbaycanlılara qarşı nifrətlərini büruzə verirdilər. Əsgəranda, Xankəndində yerləşən dövlət idarələrində əsasən ermənilər işləyirdi. Biz kənddən həmin idarələrə gedəndə bizi incidir-

dilər. Küçədə ermənilər bizimlə kobud rəftar edirdilər. Hələ 1960-cı illərdən Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə verilməsi üçün çalışan ermənilər bu işi 1988-ci ildən başlayaraq daha da qızıışdırıdılar. Mitinglərə başladılar. Azərbaycan hakimiyyəti məsələlərə soyuq yanaşırdı. Ermənilər get-gedə harınlayır, azərbaycanlılara hücüm edir, maşınlarımızı daşa basırdılar...

Xocalı bir tərəfdən Xankəndi, o biri tərəfdən də Əsgəranın əhatəsindədir. Hansı tərəfə getsək ermənilərin nəzarətində olan ərazidən keçməli idik. Odur ki, yalnız vertolyot vasitəsilə gedib-gəlmək olurdu. Hadisələr şiddətlənəndə isə bu da mümkün olmadı. Dörd il mühasirədə yaşadıq. Sonu isə hamıya məlumdur...

1992-ci il fevralın 25-də gündüz gördük ki, Xocalının Əsgəran, Bozdağ, Kətik, Mehdikənd, Norakur tərəflərdə ağır hərbi texnika cəmləşir. Açıq-aşkar görünürdü ki, ermənilər ciddi bir plan hazırlayıblar. Məlumat aldığımız ki, böyük bir təhlükə gözlənilir. Ancaq Xocalının xilasını üçün hökumət səviyyəsində heç bir tədbir görülmədi.

Gecə gülləbaran başlandı. Həm ağır texnikadan, həm də avtomat və pulemyotlardan açılan atəş Xocalını viran qoydu. Güllə yağışının altında sürünə-sürünə qaçmağa çalışan qadınların, uşaqların ah-naləsi ərsə çıxırdı... Bunları təsvir etmək mümkün deyil...

Qayaların arası ilə çox çətinliklə Qarqar çayına tərəf getdik. Buz bağlamış çayı keçib Kətik dağının ətəyindəki meşəyə girdik. Meşədə də güllə yağışından canımızı qurtara bilmirdik. Əhali pərən-pərən düşmüşdü. Camaatın bir hissəsi Malibəyliyə - əks istiqamətə, ermənilərin yanına gedib çıxmışdı... Bizim, dəstənin qarşısında mənim oğlumla rəhmətlik Zamin gədirdi. Üzü Ağdama - Şelli kəndinə tə-

rəf gədirdik. Meşədə sakitcə hərəkət edirdik. Bir qadının özünün və 10-12 yaşlı uşağının qılçasına güllə dəydi. Dəhşət idi, yeriyə bilmirdilər, qan içində sürünürdülər. Mənim yanımda hamilə qızım, qucağımda 3 yaşlı nəvəm vardı. Bir tərəfdən Səadət adlı nəvəm əldən-ətəkdən tutub zorla gədirdi... Buzlu, qarlı cığırılardan sürüşüb uçuruma düşənlər oldu...

Dözülməz əzablarla xeyli getdik. Naxçıvanıq yolu deyilən ərazini keçəndə qarşıdan bir BMP maşını gəldi. Ermənilər idi. Naxçıvanıq və Şelli kəndləri arasında bizi güllələməyə başladılar. Avtomatlardan, pulemyotlardan atılan güllələrlə bir az geri qalanları qırdılar. Ferma deyilən yerdə mövqe tutmuş ermənilərin atəşləri yeriməyə imkan vermirdi.

Həlak olanların sayı-hesabı yox idi. Rəhmətlik Əlif Hacıyev bir neçə nəfərlə ermənilərə güclü müqavimət göstərsə də qəhrəmancasına həlak oldu. Elə onların hesabına da xeyli adam sağ qaldı, Ağdam tərəfə keçə bildi. Yoxsa bizim də ermənilərin əlindən sağ çıxma bilməzdik...

Eh, nədən danışım... Elə vəziyyət idi ki, ata öz övladına kömək edib yerdən qaldıra bilmirdi. Mənim qız nəvəmə güllə dəyəndə əlim ona çatmadı, çünki özümün omba sümüyümü güllə qırmışdı. Hamilə qızımın qolunu güllə parçalamışdı... Hansını deyim... Görünməmiş dəhşətləri gördük. Ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Bu, əsil qətləmə idi.

Baxışova Ramilə Behbud qızı

1951-ci ildə Ağdam rayonunun Ağdamkənd kəndində anadan olmuşdur. 1969-cu ildə Nizami adına Stepanakert 4№-li orta məktəbi, 1990-cı ildə Stepanakert Mühəsiblik məktəbini bitirib. Ailəlidir, 4 övladı var.

«Ramiləyə qismət olmayan son güllə»

Teleqrafçı Ramilənin göz yaşları içində söylədiklərindən:

- Mən 1989-cu ildən Xocalı Rabitə Şöbəsinə teleqrafçı işləmişəm. Biz müharibə dövründə rabitənin rolunun nədən ibarət olduğunu yaxşı bilirdik. Xocalı Rabitə Qovşağı işğala kimi tam gücü ilə işlədi.

Hadisələr başlandıqdan sonra Xocalının günü qara idi. Bizim də işimizin çətinliyi göz qabağında idi. Ermənilər xətlərimizi kəsirdilər. Göndərilən teleqramların sözlərini ratsiya ilə kəlmə-kəlmə Şuşa teleqrafçılarına deyirdik və xahiş edirdik ki, ünvanına göndərsinlər. Onlar da öz işlərini bir kənara qoyub bizim işimizi görürdülər... Çox çətin idi, əzab-əziyyətlə birtəhər işləyirdik...

1991-ci il dekabr ayında 270 kəlməlik bir teleqram vurdum. O vaxtkı respublika rəhbərlərinə ünvanladığımız teleqramın əsas mənası bu idi ki, «siz bizim dediklərimizi eşitmədən, bizə kömək etmədən, tədbir görmədən gə-

ləcək nəsillər sizi lənətləyəcək».

...Vəziyyət çox ağırlaşmışdı. Qadınları, uşaqları, qocaları Xocalıdan çıxarmaq istəyirdilər. Ancaq biz deyirdik ki, niyə çıxmalıyıq, bura bizim torpağımızdır, bizim vətənimizdir. Ermənilərdən qorxmurduq...

1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə hər şey dəyişdi. Arxalı ermənilər tanklarla, toplarla hücumla keçmişdilər. Şəhərə girmişdilər. Ayağı yer tutan qaçmağa çalışırdı. Biz əsasən qadınlardan, uşaqlardan ibarət böyük bir dəstə ilə çayı keçib meşəyə girdik. Qaranlıq, qar, şaxta, bir də üstümüza yağan qırmızı güllələr bizi elə çaşdırmışdı ki, gedirdik, gedirdik, bir də görürdük ki, yenə həmin yerə gəlib çıxmışdıq. Dağın ətəyindən yanan evlərimizi görürdük...

Rəhmətlik Əlif Hacıyev bir neçə nəfərlə köməyimizə gəlirdi. O, kişilərin kəşfiyyata gedərək yolu yoxlamasını təklif etdi... Zülmət qaranlıqda adamlar pərən-pərən düşdü, bir-birimizi itirirdik... Heç bir kömək isə yox idi. O anda Ağdamdan, yaxud Şuşadan ermənilərə hücum olsaydı onların başı qarışardı, o qədər də qırğın olmazdı.

...Hava işıqlaşdı, səhər açılırdı. Qabaqda bir «UAZ» maşın görünürdü. Naxçıvanıq yolu ilə gedirdi. Bizi görüb erməni silahlılarına xəbər verməyə tələsirdi.

Həyat yoldaşım mənə dedi:

- Ramilə, çalış ki, ələ keçməyəsən, bacarırsansa canını qurtar. Əgər görsəm ki, ələ keçirsən səni güllə ilə vuracam. Bundan ötrü ayrıca bir güllə saxlamışam. İncimə, indidən məni bağışla, mən buna dözə bilmərəm...

Amma ələ oldu ki... Elə oldu ki, canımızı qurtara bildik, qaçıb qurtardıq.

Sonralar həyat yoldaşım mənə deyirdi ki, «Ramilə, şükür Allaha, o güllə sənə qismət olmadı...».

**Məmmədova
Əsli İbrahim qızı**

1944-cü ildə Xocalı kəndində anadan olub. Natamam orta təhsillidir. 1961-1964-cü illərdə Xocalıdakı «Şəfqət» kolxozunda fəhlə, 1964-1965-ci illərdə Xocalı sovxozunda fəhlə, 1965-ci ildən 1992-ci ilə kimi Xocalıda

poçtalyon işləyib.

“Yuvalarımız yandırıldı”

- Xocalıda başımıza gələnələr tək bizim faciəmiz deyil. Bütün Azərbaycan xalqının faciəsi idi. Biz Xocalı sakinləri 1988-ci ildə başlayan hadisələrdən, 1992-ci il faciəsinə qədər dəhşətli günlər keçirdik. Mən bütün hücumlarda, top, raket «yağışları» altında öz işimin öhdəsindən layiqincə gəlməyə çalışırdım.

O qanlı gecədə əzizlərimizi, doğmalarımızı itirdik. Qocalar, qadınlar, körpələr vəhşiliklə öldürüldülər, yuvalarımız yandırıldı.

**Hüseynov Elxan
Usub oğlu**

1959-cu ildə Xocalı kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Mühasiblik kursunu bitirib. 1978-1980-ci illərdə hərbi xidmətdə olub. “Fədakar rabitəçi” adına layiq görüleb.

«Anamı, həyat yoldaşımı, körpə uşaqlarımı itirdim...»

- Həmin dəhşətli gecə Xocalı rabitə qovşağında işdə idim. Gecə saat ikiye işləmiş ailəmi götürüb dəmiryol körpüsünün altına gətirdim. Sonra tərkibində olduğum milli orduda döyüşən yoldaşlarıma kömək etmək üçün dəmiryolu postuna gəldim. Camaatı müdafiə edə-edə Kətik məşəsinə keçdik, orada nə qədər axtardımsa həyat yoldaşım Mehribanı və oğlum Rəcəbi, oğlum Məhsəri və qızım Şəbnəmi tapa bilmədim. Bu günə kimi də onlardan heç bir xəbər yoxdur.

1991-ci ildən ermənilər elektrik enerjisini kəsdikdən sonra, rabitə qovşağında iş daha da çətinləşdi. Rabitənin işini qaydasında saxlamaq üçün generatordan istifadə edirdik. Yanacaq yox idi. Mən Əliyev Allahverdi Şiraslan oğlu ilə birlikdə vertolyotla Ağdama uçur, oradan o vaxt komitədə oturan nazir müavini Nadir Əhmədovun təşkil etdiyi 400-500 litr yanacağı Xocalıya gətirirdik. Bunun nə-

ticəsi idi ki, son ana qədər rabitə qovşağının işi dayanmadı.

Hal-hazırda Naftalan şəhərində məskunlaşmışam. Hər günümü doğma Xocalının və ailə-uşaqlarımın həsrəti ilə yaşayıram. Çəkdiyimiz əziyyətləri unuda bilmirəm. Hər gün ermənilərin içindən keçib Ağdamın Muradbəyli kəndindən poçt gətirirdik. Ağdamdan, Şuşadan hərbiçilərin köməyi ilə mühəndis gətirirdik ki, bizə köməklik etsinlər...

Dəhşətlər yaşadıq, ermənilər körpələrimizi öldürdülər... Dünya belə dəhşət, belə vəhşilik görməyib.

Ermənilər çox namərddirlər. Onlar həmişə, yəni 70-80-ci illərdə də Qarabağda yaşayan azərbaycanlıları, xüsusən cavanları hansı vasitə ilə olur-olsun incitməyə, sıxışdırmağa çalışırdılar. Dağlıq Qarabağda bütün vəzifələr onların əlində idi. Bundan istifadə edərək azərbaycanlıları şərləyir, həbs etdirirdilər. Mənim qardaşım Çingizi də tutdurmuşdular. Yəqin ki, öz məqsədlərinə daha asan çatmaq üçün azərbaycanlı gənclərin başqa şəhərlərə köçüb getməsini istəyirmişlər...

1988-ci ildə açıq-aşkar fəaliyyətə başladılar. Xocalının bir tərəfi Stepanakert, yəni Xankəndi, bir tərəfi Əsgəran olduğundan biz hadisələrin mərkəzində idik. Xocalını hər tərəfdən mühasirəyə almışdılar. Bu mühasirə get-gedə daralırdı. 1991-ci ildə artıq hər tərəflə yerüstü əlaqəmiz kəsilmişdi. Hərdən bir vertolyot gəlib-gedirdi. Camaatın təkid yeri rabitə idi. Onu da çox çətinliklə işlədirdik. Elektrik enerjisini kəsmişdilər. Çətinliklə yanacaq tapıb gətirirdik. Gecələr isə postda dayanıb keşik çəkirdik. İş yoldaşım Fəqanla mən dəmiryolunun üst tərəfindəki postda növbə ilə dayanırıdıq. İkimizin bir avtomatımız vardı, güllə isə çox az idi... Avtomatla tanka neyləmək olar ki?

Həmin gün, fevralın 25-də gecə ermənilər tank, BMP, BTR-lərlə hücumla keçmişdilər. Xocalıya yuxarı tərəfdən girmişdilər. Əhali çaya tərəf qaçır, ordan da Kətik dağına, meşələrə səpələnirdi...

Dəmiryolu körpüsünün altında xeyli adam toplaşmışdı. Mən də anamı və uşaqları onların yanına gətirib geri qayıtdım...

Poçt işçiləri iş yerində idilər. Saat 10-11 arası olardı. Ağdamla, Şuşa ilə danışdılar, kömək istəyirdilər. Ermənilər Xocalının içərilərinə çatandan sonra postu tərk etdik...

Nə qədər axtardımsa anamı, həyat yoldaşımı, qardaşımı, bacım oğlunu, 1 yaşlı körpəmi, 6 və 7 yaşlı uşaqlarımı tapa bilmədim. Onları itirdim... Taleləri indi də məlum deyil, başlarına nə iş gəldi, heç kim bilmir. ...Sonra öyrəndim ki, onların qoşulduğu dəstə Ağdamın Gülablı kəndi istiqamətində getmişdi, mən isə Şelli kəndi istiqamətində getmişdim... Çox ağırdır, çox!

**Əliyeva Səbinə
İsmayıl qızı**

6 avqust 1973-cü ildə Xocalıda anadan olub. 1989-cu ildə Xocalı I nömrəli orta məktəbini bitirib. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Xocalı Rabitə Qovşağında telefonçu və zifəsində çalışıb.

**«Rəhim dedi ki,
«bir balam ölsün ola bilməz»»**

- Xocalı faciəsini heç vaxt unuda bilmərəm. Faciə vaxtı Ağdam Rabitə Qovşağına zəng edib yalvarmaqdan yorulduq, ancaq nəticəsi olmadı. Xocalının aqibəti yerlə-yeksan olmaq, insanların aqibəti isə ölmək, əsir götürülmək və qaçqınlıq oldu.

Şükürlər olsun ki, dünyada yaxşı insanlar həmişə olub. Qaçqınlıq dövründə yaşayışımızın nə qədər çətin olması hamıya məlumdur. Ancaq Rabitə Nazirliyinin öz işçilərinə qayğısı nəticəsində heç olmazsa dərdlərimiz az da olsa yüngülləşir. Məskunlaşdığımız Naftalan şəhərində nə qədər qayğı göstərsələr də, Xocalı dərdi bizim üçün sağalmaz yaradır.

Çox zülm çəkdik... neçə il mühasirədə qaldıq, güllə altında yaşadığımız. Ermənilər Xocalıya «Alazan», «Qrad» atırdılar. Əvvəllər belə vaxtlarda çaşıb qalırdıq. Sonralar isə zirzəmilərdə gizlənib atəşin qurtarmasını gözləyirdik.

Ailəmiz böyük idi. Qardaşlarım özünümüdafiə dəstəsin-

də idilər. Qardaşım Yadigar Əlif Hacıyevin yanında idi. Ermənilər ona Qaron deyirdilər və başına pul ayırmışdılar. O biri qardaşım Muradxanın ermənilərə yazığı gəlirdi. Sonra girov düşdü, erməni ilə dəyişdirildi. Ermənilər ona necə əzab-əziyyət vermişdilsə, ondan sonra onlara nifrət elədi... Qardaşım Ziyadxan isə yaralandı, indi də axsa-yır...

Həmişə iş yerimizdə - poçtda olurduq. Gülşən xala, Gülbahar, Dürdanə... hamımız birlikdə olurduq. Həmin gün Gülbahar növbədə idi...

Tez-tez Ağdamdakı qərgahə, Şuşaya zəng edib kömək istəyirdik. Rəhim Qaziyevlə şəxsən özüm danışmışam. Ona dedim ki, bizim vəziyyətimiz ağırdır, Meşəlini yandırdılar, Xocalını da alacaqlar. Axırımız necə olacaq? Dedi ki, «bir balam ölsün belə şey ola bilməz, onda gərək mən başımı kəsəm». Bilmirəm onun neçə balası var, amma, bir balasının ölmüşünə and içirdi. Eləcə də Ağdam, Bakı bizi aldadırdı...

Xəbər gəldi ki, ermənilər Xocalıya girib, biz də ailəlikcə Kətik meşəsinə doğru qaçdıq. Həmin günlərdə qar da çox yağmışdı, şaxta da güclü idi... Zülm ərsə dirənirdi, göydən güllə yağırı, yerdə qar, buz, daş-kəsək, kol-kos... dəşhət idi.

Ermənilər çoxlu texnika ilə hücum etdilər, Xocalını yandırdılar, insanları qırdılar...

**Hüseynov Çingiz
Usub oğlu**

1955-ci ildə Xocalı kəndində anadan olub. Orta təhsilli idi. Sürücü peşəsinə yiyələnmişdi.

1973-75-ci illərdə Estoniyada hərbi xidmət keçmişdir. 1976-cı ildə Hüseynova Alimə Rəşid qızı ilə ailə qurmuşdur. Üç oğul, bir qız atası idi.

1975-1988-ci ilə kimi Əsgəran qəsəbəsində kolxozlararası tikinti idarəsində avtokran sürücüsü işləmişdir. 1988-ci ilin fevral hadisələrindən sonra onu Əsgərandakı iş yerindən qovmuşdular. 1989-cu ildə Xocalı Tikinti İdarəsində avtokran sürücüsü işləmişdir.

Həmin dövrlərdə Ermənistandan silah daşıyan təyyarələrin uçuşunun qarşısını almaq üçün yoldaşları ilə birlikdə avtokranın cərəyanından istifadə edərək aeroportun asfaltını parlatmışdır. Bir müddət təyyarələrin uçuşu dayanmışdır.

Elektrik enerjisi almaq üçün poçtda istifadə edilən generatorun işləməsi üçün həmişə təmir işini o yerinə yetirmişdir.

Döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Göstərdiyi şücaətə görə «İgidliyə görə» ordeni ilə təltif edilib.

**Cəfərov Səyyad
Göyüş oğlu**

16 iyun 1972-ci ildə Xocalıda anadan olub. 1989-cu ildə Xocalı 1 nömrəli orta məktəbi bitirmişdir. 1990-cı ildən Xocalı Rabitə Qovşağında poçtalyon işləyir.

Xocalı faciəsinin baş verdiyi gecə minlərlə insan kimi o da rus və erməni hərbi birləşmələrinin atəşi altında Ağdama gəlib çıxmışdır.

“Atəş altında dörd ilə qədər yaşadıq”

- Rus və erməni hərbi birləşmələrinin Xocalıda törətdikləri qırğın misli görünməmiş bir fəlakət idi. Bizim haqq işimiz nə o zamankı Azərbaycan hökuməti, nə də dünya ictimaiyyəti tərəfindən müdafiə olunmadı. Xocalıda yollara düzülən rus hərbciləri bizə deyirdilər ki, əmr almışıq ki, erməniləri sizdən qoruyaq. Guya biz erməniləri qırıyıq. Halbuki onlar gözəl bilirdilər ki, günahkar kimdir. Biz atəş altında dörd ilə qədər yaşadıq. Öz işimizin öhdəsindən layiqincə gəldik. Xocalı Rabitə Qovşağı müharibə qanunlarına uyğun olaraq işləyirdi. Təəssüflər olsun ki, əziyyətimiz hədəf oldu. Xocalı işğal altında qaldı.

Əhmədov Fəqan Eldar oğlu

2 noyabr 1970-ci ildə Xocalı kəndində anadan olub. 1988-ci ildə Xocalı 2 saylı orta məktəbini bitirib, 1988-90-cı illərdə hərbi xidmətdə olub. Əsgəri xidmətini başa vurduqdan sonra Xocalı Maliyyə Kredit Texnikumuna daxil olub. Xocalı Ra-

bitə Qovşağında mühəndis köməkçisi işləyib, 1991-ci ildən Xocalı özünümüdafiə batalyonunda fəal döyüşçülərdən biri olub.

Faciə vaxtı atası Eldarı, əmiləri Ağəlini, İsrəfil, Yelmarı, nənəsi Durnanı, bibisi Çiçəyi, əmi uşaqları Əbüləti, Ülfəti itirib. Naftalanda məskunlaşıb, 2 övladı var.

«Atamgili qaranlıq meşədə itirdim!»

- Xocalı hadisəsində baş verənlərin əsil günahkarları rus döyüşçüləri və ermənilər idisə, onların əməllərinə dolayısı ilə köməklik edən Azərbaycanın rəhbərliyində çalışanlar idi. 1988-ci ildən Xocalıya gələn qaçqınları məktəblərdə, bağçalarda, klubda, şəxsi evlərdə yerləşdirmişdik. Moskva icazə vermir deyə Azərbaycan hökuməti onları məcburən Xocalıdan çıxardı. Guya onlar münafişəni qızıqsındır-dılar.

Mən Əsgəranda tikinti idarəsində işləyirdim. 1988-ci ildə hadisələr başladı. Bizi sıxışdırır, hədələyirdilər. Bir

gün vəziyyət lap ağırlaşdı. Biz atamla birlikdə Əsgəranda idik. Ermənilər hər yerdə azərbaycanlı axtarırdılar ki, öldürsünlər. Atamın bir erməni dostu vardı. O, «ZİL» markalı yük maşını sürürdü. Atamla mənə və Xasay adlı başqa bir oğlanı maşına qoyub Əsgəranda çıxardı, Xocalıya gətirdi. Kəndin kənarında bizi düşürüb geri qayıtdı. Onun özü də qorxurdu ki, saqqallılar onu görsələr cəzalandırırlar...

Sonra mən poçtalyon işləməyə başladım. Xocalı mühasirədə idi. Son altı-yeddi ay ərzində isə hər tərəflə əlaqə kəsilmişdi. Biz öz işimizdən əlavə ordan-burdan yanacaq tapıb gətirirdik ki, dizel-generatoru işlədək, rabitə dayanmasın, teleqraf işləsin, Bakı ilə, Ağdamla əlaqə kəsilməsin...

Elxanla mənim bir silahımız vardı. Bir gün o gedirdi posta, bir gün mən. Bizim postumuz dəmiryolunun üstündə, ferma tərəfdə idi. Sonuncu gün postda mən durmuşdum. Gecə saat 11-12 olardı, möhkəm partlayış səsi eşitdim. Sonra bildim ki, tanklar qaz borusunun üstündən keçəndə partlayış olub... Tanklarla, BMP-lərlə hücum keçmişdilər. Yuxarı tərəfdən şəhərə girmişdilər. Evlər yanır, arvad-uşağın nalesi tük ürpədirdi. Camaat bizim yanıma toplaşmışdı... Sonra çayı keçib Kətik meşəsinə doğru getdik. Atam və əmim yaşlı, yeriyyə bilməyən analarını qucaqlarında aparırdılar. Meşədə ayrı düşdük, onlardan heç bir xəbər çıxmadı...

Hümbətova Məryəm
Ələkbər qızı

12 aprel 1947-ci ildə Ağdam rayonunun Göytəpə kəndində anadan olub. 1965-ci ildə Göytəpə kənd orta məktəbini bitirib. 1966-cı ildə ailə həyatı ilə əlaqədar Xocalıya köçmüşdür. 1988-ci ildən Xocalı rabitə şöbəsində poçtalyon vəzifəsində çalışır.

Dörd oğul, üç qız anasıdır. Xocalı faciəsi zamanı oğlu Nədir və yaş yarımında olan nəvəsi Məhəbbət iki gün meşədə qarın içində qalmışlar. Hazırda Bakı şəhərində məskunlaşmışlar.

Məmmədova Dürdanə
Bulud qızı

Xocalıda anadan olub. Xocalı kənd orta məktəbini bitirib.

1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağında telefonçu vəzifəsinə təyin olunub.

“Yaralarımız təzədir”

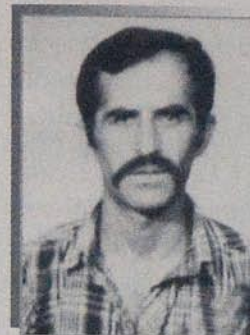
- Xocalı faciəsi Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş ən dəhşətli hadisələrdən biridir. Elə xalqlar var ki, onlar tarixin yaddaşında qanıçən, zülmkar bir xalq kimi qalmağa məhkumdurlar. Çünki onların xisləti belədir. Erməni xalqı dünyada həmişə öz ətrafına zərər gətirən, qonşu xalqları əzab-əziyyətə düçar edən, amma özlərini əzabkeş bir xalq kimi göstərməyə çalışan xalqdır. Tale bizə bu nanə-cib, xəyanətkar, əqrəb xislətli bir xalqla qonşu olmağı qismət edib. Əsrlər boyu biz onlardan xəyanət görmüşük, amma yenə ehtiyatımızı əldən vermişik. Keçən əsrin əvvəlində və sonunda onlardan gördüyümüz fəlakətlərdən nəticə çıxarmayaraq yenə qoynumuzda əfi ilan bəslədik. Azərbaycan torpağında yaşadılar, ev-eşik sahibi oldular. Axırda bizə qənim kəsildilər. Əvəzində 20-ci əsrin ən qanlı fəlakətini törətdilər. Xocalıda əsil soyqırım təşkil etdilər. İndi üstündən 16 ildən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq yaralarımız təzədir. Biz xocalıların, eləcə də Azərbaycan

xalqının yaraları o vaxt sağılacaq ki, Xocalı, eləcə də Azərbaycanın digər işğal olunmuş əraziləri də işğaldan azad olsunlar. Onda şəhidlərimizin ruhu şad olar. Hal-hazırda həyat yoldaşım və iki uşağımla «Qızılqum» sanatoriyasında məskunlaşmışıq.

Fərəməzov İsrafil Fərəməz oğlu

1955-ci ildə Özbəkistan SSR-in Səmərqənd vilayətində anadan olub. Orta məktəbi bitirdikdən sonra sürücülük peşəsinə yiyələnmişdir. Ailəlidir, iki oğlu və bir qızı var. Əmək fəaliyyətinə əvvəlcə sürücü kimi başlamış, sonra elektrik təmirçisi işləmişdir. 1990-cı ildə Özbəkistandan qovularaq Xocalıya gəlmişdir. Özbəkistandan gələn digər məhsəti türkləri ilə birlikdə onlar üçün tikilmiş qəsəbədə məskunlaşmışdır. Ermənilərin Xocalıya hücumunun qarşısını almaq üçün xocalılarla çiyin-çiyinə döyüşmüşdür. 1991-ci ildə Xocalı Rabitə Qovşağında çilingər vəzifəsinə qəbul olunmuşdur. Gündüzlər xətt çəkilişində, təmirində, axşamlar isə Xocalının müdafiəsində dayanıb.

Əliyeva Minarə Üzeyir qızı

1926-cı ildə Xocalıda anadan olub. Əmək fəaliyyətinə Xocalı kolxozunda fəhlə kimi başlamışdır. 1946-cı ildə Əliyev Ələkbər Əlehsam oğlu ilə ailə həyatı qurmuşdur. İki oğul, üç qız anasıdır. 1990-cı ildən Xocalı rabitə qovşağında teleqrafçı işləmişdir.

Qarabağ hadisələri başlayandan mərkəzə dəfələrlə teleqramlar vurmuşdur. Xocalı faciəsi zamanı Xocalını sonuncu olaraq tərk edənlərlə birlikdə meşəyə üz tutub.

26 fevral 1992-ci ildə həyat yoldaşı meşədə ermənilərlə son nəfəsinə kimi döyüşərək həlak olmuşdur.

Binəqədi rayonu «Əlvən Metal» pansionunda məskunlaşmışdır. Ən böyük arzusu ömrünü Xocalıda başa vurmaqdır.

“Həmin gecənin dəhşəti yaddan çıxmaz”

- Dörd ildən artıq Xocalıda zülm çəkdik. Kişili, qadınli, uşaqli gecə-gündüz çöllərdə qaldıq. Yiyəsiz, kimsəsiz olmağımızın nəticəsi idi ki, ermənilər bizi təklədi, üstümüzdə gəldi. Bir şəhərin camaatını gülləbaran etdi. Minlərlə adamdan indi də səs-soraq yoxdu. Həmin gecənin dəhşəti heç vaxt yadımdan çıxmaz. Yiyəsiz bir millətin aqibəti ne-

cə olmalıydı? Yeltsinlə Nazarbayev Stepanakertə gələndə aeroporta yığışdıq, dedik bizimlə görüşəcəklər. Onların münasibəti də bizi lap ruhdan saldı. Heç biz tərəfə də baxmadılar. Oturub maşına birbaşa Stepanakertə getdilər. Bu erməniləri daha da şirnikləndirdi.

Mərdəliyev İbrahim Mərdəli oğlu

10 yanvar 1955-ci ildə Özbəkistan SSR-in Səmərqənd vilayətində anadan olub. 1972-ci ildə Daşkənd vilayətinin Ağkurqan rayonu Nəvai kolxozundakı 15 saylı orta məktəbi bitirmişdir. 1972-ci ildə Səmərqənd Kooperativ Texnikumuna daxil olmuş,

1977-ci ildə həmin texnikumu bitirmişdir. 1977-ci ildə ailə qurmuşdur. 1978-ci ilin fevral ayında Nəvai kolxozunda komsomol təşkilatının katibi, 1984-cü ildə Aybamtqalı kənd sovetində baş mühasib işləmişdir.

1985-ci illərdə kənd sovetinin deputatı və kənd sovetinin katibi işləmişdir. 1989-cu ildə Özbəkistandan qovulmuş və Xocalı şəhərində onlar üçün salınmış qəsəbədə məskunlaşmışdır. O, Xocalıya gələndən Özbəkistandan gəlmiş məhsəti türklərindən ibarət inşaatçı dəstəsi yaratmış və Xocalının qərbində 102 evdən ibarət qəsəbə salınmasında fəal iştirak etmişdir. Həmin qəsəbədə məhsəti türkləri və Stepanakertdən qovulmuş azərbaycanlılar məskunlaşmışdılar. İbrahim Xocalının müdafiəsində can-başla iştirak etmişdir. 1990-cı ildə Xocalı Rabitə Qovşağında baş mühasib vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

“İki gün meşədə qaldıq”

- Mən Xocalını sonuncu tərk edənlərdənəm. İki gün Kətik meşəsində qaldıq. Qarlı, çovğunlu günlərdə nələrlə çək-

diyimizi bir Allah bilir. Bir qrup Xocalı sakini ilə birlikdə ermənilər tərəfindən əsir götürüldük. Pullarımızı, qızillarmızı əlimizdən alandan sonra bizi buraxdılar.

Buraxılmağımızın səbəbi isə bu idi ki, başqa ermənilərin qarətdən xəbərləri olmasın, onlara şərik olmasınlar.

Mərdəliyeva Gülistan Fəxrəddin qızı

31 avqust 1959-cu ildə Özbəkistan SSR-in Səmərqənd vilayətində anadan olub. 1977-ci ildə Mərdəliyev İbrahim Mərdəli oğlu ilə ailə qurmuşdur. 7 övladı var. 1989-cu ildə Özbəkistandan qovularaq ailəsi ilə birlikdə Xocalıda məskunlaşmışlar. 1990-

cı ildən Xocalı Rabitə Qovşağında kiçik əməliyyatçı işləmişdir.

“Sən demə fəlakət qabaqdaymış”

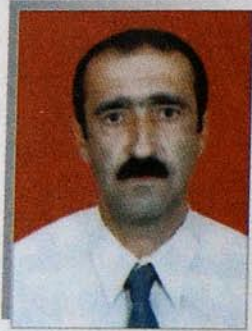
- İki gün meşədə qaldıqdan sonra fevralın 27-də Dəhraz kəndi yaxınlığında ermənilər tərəfindən əsir götürüldük. Qarət olunduqdan sonra digər ermənilər başa düşməsin deyə buraxıldıq.

Allah gərək xocalılara bu zülmü göstərməyeydi. Biz Özbəkistandan qaçqın düşəndə, gəldik Xocalıda məskunlaşdıq. Onlar bizi əzizləri kimi qəbul etdilər. Tez bir zamanda qaynayıb-qarışdıq. Xocalı Rabitə Qovşağı yaradılanda həyat yoldaşım İbrahimə də, mənə də iş verdilər. Elə bil neçə illərdir bir yerdə yaşamışdıq. Özbəkistandan qovulanda özümüzü kimsəsiz, yiyəsiz sandıq. Azərbaycana gələndə şükür etdik ki, özümüzünkülərin içindəyik. Sən demə fəlakət qabaqdaymış. Azərbaycanın içində bir yiyəsiz-

lik, baxımsızlıq gördük. Harda görünüb ki, öz ölkəndə, öz millətinin içərisində yiyəsiz olasan, sənin çörəyini yeyən bir millət səni dədə-baba yurdundan qova. Bir gün gələcək ermənidən qisas alınacaq, amma o dəhşətli günlər heç vaxt unudulmayacaq.

Əliyev Allahverdi Şiraslan oğlu

27 oktyabr 1963-cü ildə Əsgəran rayonunun Noraquğ kəndində anadan olub. Laçın rayonunun Fərrac kəndində natamam orta təhsil almış, 1981-ci ildə Xocalı 1 saylı orta məktəbini bitirmiş, 1983-85-ci illərdə Qazaxstan SSR-in Semipalatinsk vilayətinin Yarmin rayonunun Georgiyevka qəsəbəsində hərbi xidmətdə olmuşdur. Ordudan tərxis olunandan sonra 1986-cı ildə Sabunçu qəsəbəsində kabel cılayıcısı kursunu bitirmişdir.

Milli münaqişə başlayanda valideynlərinin məskunlaşdığı Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndinə qayıtmışdır. 1989-cu ilə qədər ermənilərlə azərbaycanlıların birgə yaşadığı Daşbulaq kəndində hər gün baş verən erməni hücumlarının qarşısının alınmasında fəal iştirak etmişdir.

Güclü müqavimət göstərsələr də azərbaycanlı əhali sayca az olduğu üçün 1989-cu ildə Daşbulaqdan Xocalıya köçməyə məcbur olurlar. Allahverdi də ailəsi ilə birlikdə Xocalıya köçür.

“Xocalılar düşmən qarşısında əyilmirdilər”

- Daşbulaqda ermənilərlə apardığımız mübarizə nəticəsiz qaldı. Məcbur olub Xocalıya köçdük. Xocalı Rabitə Qovşağı yarananda mən qovşaqda baş xəzinədar təyin

olundum.

Ermənilər Xocalıya gələn elektrik cərəyanını kəsdikdən sonra rabitənin işi olduqca çətinləşdi. Mühərribə şəraiti olduğuna görə Xocalı Rabitə Qovşağı fəvqəladə rejimdə işləyirdi. Elektrik enerjisi kəsildiyi üçün mərkəzlə əlaqə yaratmaq çətinləşirdi. Bunun üçün dizel yanacağı lazım idi. Məcbur olub Ağdamdan vertolyotlarla dizel yanacağı gətirirdik. Həmin yanacağı bizə o vaxt Ağdama köçmüş xüsusi Komitədə oturan Nadir Əhmədov təşkil edirdi. Mühərribənin dəhşətləri bizi qorxutmurdu. Xocalıda insanlar döyüşür, mübarizə aparır, düşmən qarşısında əyilmirdilər. 1991-ci ildə, o dəhşətli ildə mən Quliyeva Vəzifə Yunis qızı ilə ailə qurdum. İndi iki oğlum var. Hal-hazırda Mərdəkan qəsəbəsindəki «Sülh» pioner düşərgəsində məskunlaşmışam. Minimum əmək haqqı ilə dolanıram.

Meşəli hadisəsində Novruzov Novruzu, Novruzova Adiləni, Rəhiləni, Rübabəni itirmişəm. Qardaşım Əliyev Bakir Ağdam bölgəsində döyüşdə həlak olmuşdur. Bütün bu itkilərimə baxmayaraq Xocalının və minlərlə soydaşının qanını almaq üçün bu gün də Qarabağda döyüşməyə hazıram.

Quliyeva Vəzifə Yunis qızı

10 may 1970-ci ildə Əsgəran rayonunun Daşbulaq kəndində anadan olub. 1989-cu ildə Meşəli kənd orta məktəbini bitirmişdir. 1989-90-cı illərdə Xocalı toxuculuq fabrikində toxucu işləmişdir. 1990-cı ildə Xocalı Rabitə Qovşağında kiçik əməliyyatçı, sonra isə çeşidləyici təyin olunur. 23 dekabr 1991-ci ildə ermənilərin Meşəli kənd sakinlərini kütləvi surətdə qırdığı zaman əmisi Quliyev Qənimət Əli oğlu, əmisi oğlanları Mətləb, İsmayıl, bibisi İrva Quliyeva, dayısı Nurməmmədov Hüseyn, dayısı arvadı Pakizə, xalası oğlanları Əli Mehrəliyev, Əli İbadullayev şəhid olmuşlar. Qardaşı Rövşən Xocalıdan kömək gələndə kimi 8 saat donmuş çayda mühasirədə qalmışdır.

“Mən əzizlərimi itirdim”

- Meşəli hadisəsi zamanı əzizlərimi itirdim. Meşəlidə həlak olmuş qohumlarımla harayına vertolyotla çatdı bildim. Şəhid qohumlarımla Laçın rayonunun Fərrac kəndinə aparan həmkəndlilərimlə mən də getdim.

Qohumlarımızı orada dəfn etdik. Həmin Meşəli hadisəsini Rusiya televiziyası ermənilərin mövqeyinə uyğun işıqlandırdı. Guya ki, azərbaycanlılar erməni kəndinə hücum edərkən öldürülmüşlər.

Mən vertolyotla Meşəliyə gedərkən iki nəfər rus jurna-

listi də getdiyimiz vertolyotda bizimlə birlikdə idi. Onlar hadisəni dəqiq öyrənmək üçün gedirdilər. Ancaq onlar Moskvaya düzgün informasiya verdikləri üçün ermənilər hər ikisini güllələdilər.

Azərbaycan hökuməti Meşəli hadisəsində susdu. Kütləvi surətdə bir kəndin əhalisini qırdılar. Amma Azərbaycanın hökumət və dövlət başçıları buna əhəmiyyət vermədi. Bu yiyəsizliyi görən ermənilər daha da şirnikləşib dəhşətli Xocalı faciəsini törətdilər. Təəssüflər olsun ki, Meşəli hadisəsinə əhəmiyyət verməyən Azərbaycan hökuməti heç Xocalı hadisəsinə də reaksiya vermədi. Minlərlə insan həlak oldu, əsir götürüldü.

Sadiqov Vaqif Əvəz oğlu

2 fevral 1962-ci ildə Əsgəran rayonunun Meşəli kəndində anadan olub. 1969-cu ildə Meşəli kənd orta məktəbinə daxil olmuşdur. Həmin məktəbin 8-ci sinfini bitirmiş, təhsilini Ağdam şəhər 8 nömrəli orta məktəbdə davam etdirmişdir. 1981-1983-cü illərdə Ukraynanın Lvov şəhərində hərbi xidmətdə olmuşdur. Hərbi xidmətdən sonra Bakı Rabitə Texnikumunu bitirmiş, poçt rabitəçisi ixtisasına yiyələnmişdir. 1983-85-ci illərdə Bakı neftayırma zavodunda operator işləmişdir. Bir neçə il Özbəkistanda yaşadıqdan sonra Qarabağ hadisələri ilə əlaqədar olaraq Meşəli kəndinə qayıtmışdır.

1990-cı ildə Xocalı Rabitə Qovşağının Meşəli rabitə şöbəsinə şöbə müdiri təyin olunmuşdur.

“Atamı, anamı ermənilər öldürdülər”

- Yaşadığımız Meşəli kəndinə ermənilərin hücumları ara vermirdi. Özbəkistanda yaşayıb işlədiyim müddətdə bir az pul toplamışdım. Ancaq həmin pulları mən Meşəlinin müdafiəsinə xərclədim. Kimsəsiz qalan kənd camaatına ancaq xocalılar kömək göstərirdi. Mən də camaatı müdafiə etmək üçün qurulan topa beş min manat pul xərclədim. İyirmi kilometrlik Xocalı-Meşəli arasındakı yolu çox vaxt vertolyotla, bəzən də erməni məntəqələrindən gecə yarı

gizlinə keçməklə Meşəli kəndinə pensiya, uşaq pulu, qəzet, jurnal çatdırırdım.

23 dekabr 1991-ci ildə ermənilər Meşəliyə hücum etdilər. Uzun müddət Meşəliyə poçt xidməti göstərmiş anam Qönçə, meşəbəyi işləyən atam Əvəzi ermənilər öldürdülər. Meşəlidə tək mənim valideynlərim deyil, əksər kənd sakinləri həlak oldular. Buna baxmayaraq, ermənilərə qarşı başda oturanlarımız heç bir cəza tədbiri görmədilər. Bundan həvəslənən, əhalini başsız görən düşmənlər Xocalı faciəsini törətdilər.

Xocalı faciəsindən sonra Mərdəkandakı «Dostluq» düşərgəsində sığınacaq tapmışam.

**Məmmədov Aydın
Qurban oğlu**

1967-ci ildə anadan olub. Aydın haqqında dostları danışdı:

«O, tankın üstünə getdi...»

- Aydın rabitədə işləyirdi, xətt montyoru idi. Qoçaq, işgüzar idi. Sonra könüllü olaraq Milli Orduya getdi...

Ermənilərin mövqelərinə, kəndlərinə gedirdi, çox qorxmaz, cəsarətli bir igid idi. Xocalıya sovet-erməni hərbi birləşmələri hücum edəndə müdafiə oluna bilmədik. Avtomatla ağır texnikaya neyləyə bilərdik? Tanklar üstümüzdə gəlirdi. Aydın tank əleyhinə qumbara götürüb tankın üstünə getdi. Bu onun son gedişi oldu, Aydını bir daha görənmədi... Allah rəhmət eləsin!

**Hacıyeva Brilyant
Adil qızı**

Xocalıda anadan olub. Xocalı 2 nömrəli orta məktəbi bitirib. İki övladı var. 1988-ci ildən Xocalı rabitə şöbəsində, 1989-cu ildən isə Xocalı Rabitə Qovşağında telefonçu işləmişdir.

**“Rabitə köməksiz insanların
ümid yerinə çevrilmişdi”**

- Erməni-türk münaqişəsi əsrlər boyu davam etmişdir. Yaşadığımız Xocalı keçən əsrin əvvəlində də ermənilər tərəfindən yandırılmışdır. Xocalı torpağında Azərbaycan tarixi yerləşirdi. Amma Azərbaycan hökuməti bu tarixi layiqincə qorunmadı. Hələ Sovet hökuməti dövründə Xocalı torpaqları işğal olunurdu. Belə ki, Rostovdan gələn geoloqlar guya Xocalı ərazisində qazıntı işləri aparırdılar. Ancaq onlar tarixin izlərini silirdilər. Qazıntı zamanı üzə çıxan kurqanları məhv edirdilər. Azərbaycanlılar ev tikmək üçün torpaq sahəsi istəyəndə ancaq tarixi abidələr yerləşən sahələrdən verirdilər. Sovet hökumətinin müvəqqəti yaratdığı sakitlik də ermənilərin əl-qolunu bağlaya bilmirdi. Belə ki, 1966-cı ildə Stepanakertin mərkəzində iki nəfər azərbaycanlı od vurub yandırıdılar. Əgər Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar belə bir iş etsəydilər, oradakı bütün azərbaycanlıları qırardılar. Təəssüflər

olsun ki, burada ermənilərə heç bir cəza verilmədi. Onlar bu hərəkətlərdən ruhlanaraq, 1988-ci ildə açıq şəkildə fəaliyyətə başladılar. Dağlıq Qarabağ rəhbərliyi Azərbaycan Hökumətinə tabe olmadı. Stepanakertdə nümayişlər, mitinqlər başladı. Azərbaycan hökuməti Moskva-yə, ermənilərə atalıq edən Qorbaçova ümid bəslədilər. Ancaq Qorbaçovun özü bu işin daha da qızıqdırıcısı idi. Hadisələr getdikcə öz axarından çıxdı. Ermənistandakı azərbaycanlılar qovuldu. Azərbaycan hökuməti yenə səhv siyasət yeridərək, ermənilərə və Moskvaya xoş gəlsin deyə həmin azərbaycanlıların Qarabağda yerləşməsinə imkan vermədi. Bütün bunların nəticəsində ermənilər azərbaycanlılar yaşayan kəndləri növbə ilə yandırdılar. Əhalisini qırdılar. Onsuz da əvvəldən Dağlıq Qarabağın rəhbərliyi azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrin inkişafına imkan vermirdi. Xocalının ətrafındakı erməni kənd və qəsəbələri günü-gündən böyüyüb inkişaf edirdi. Amma Xocalı böyüklükdə yaşayış məntəqəsinə heç bir köməklik göstərilir, iş yerləri açılmırdı. Yalnız bu hadisələrdən sonra Xocalıda bir çox müəssisələr, fabriklər, sexlər açıldı. Xocalı Rabitə Qovşağı yaradıldı. Nadir Əhmədov bu qovşağın yaradılmasında fəal iştirak etdi. 20 nəfərdən artıq Xocalı üçün iş yeri açıldı. Xocalı ilə digər yaşayış məntəqələri arasında əlaqə yaradıldı.

Xocalıda yaşayan əhalinin 1988-ci ildən başlayan qara günləri nəinki davam edirdi, hətta günbəgün, saatbasaat ağırlaşırı. Erməni hərbi birləşmələri Sovet ordusunun 366-cı motoatıcı alayı ilə birləşərək ermənilərə qarşı ən ciddi maneə olan Xocalını üzük qaşı kimi mühasirəyə almışdılar. Fevralın 25-də axşama yaxın mühasirə daral-

mağa başlayanda Xocalı sakinləri çox dəhşətli hadisələrin baş verəcəyini yaxşı başa düşürdülər. O boyda şəhərin müdafiəsi isə yerli özünümüdafiə dəstələrinin ümidinə qalmışdı. Qarşıda təpədən-dırnağa qədər silahlanmış, ağır zirehli texnikaya, iriçaplı atıcı silahlara, raket qurğularına malik yirticilər, digər tərəfdə isə dinc əhali və az miqdarda avtomat silahlarla müdafiə olunan dəstə...

Belə bir vaxtda xocalılar hökumətdən - Bakıdan, Ağdamda və Şuşada fəaliyyət göstərən qərargahlardan kömək gözləyirdilər. Həminin ümid yerinə çevrilmiş rabitə isə olduqca pis işləyirdi. Buna baxmayaraq telefonçular Bakıya, Ağdama, Şuşaya tez-tez zəng edərək yaranmış dəhşətli vəziyyət barədə məlumat verir, yalvara-yalvara kömək istəyir, əhalini xilas etməyi tələb edirdilər. Həmin gün poçtun heyətinə yüzlərlə insan - qadınlar, uşaqlar, qocalar toplaşmış ümidlə telefonçu qadınların nə deyəcəklərini gözləyirdilər. Rabitə bu köməksiz insanların ümid yerinə çevrilmişdi... Xocalının üzərinə isə dəhşətli kabus çökməkdə idi...

1992-ci il fevralın 25-də ermənilər 366-cı motoatıcı alayın köməyi ilə Xocalıya hücumla keçdilər. Bu hücum nəticəsində bütün Xocalı məhv edildi. Əhalisinin bir hissəsi öldürüldü, əsir götürüldü, qalanları isə qovuldu. Azərbaycan hökuməti yenə öz prinsipindən dönməyərək 2 nəfərin öldüyünü bəyan etdi. Bu faciədə yüzlərlə Xocalı ailəsi kimi bizim ailəyə də zərbə dəydi. Həyat yoldaşım Süleyman həmin gecə Xocalının içərisində qəddarcasına qətlə yetirildi. İki övladım başsız qaldım. Qaynım Əlif Hacıyev Xocalı camaatını Ağdama keçirən zaman meşədə ermənilər tərəfindən öldürüldü. Əlif Hacıyev münəqi-

şə dövründə, yəni Xocalı işğal olunmamışdan şəhərin müdafiəsində çox əziyyətlər çəkmişdi. Ona ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adı verildi.

Hal-hazırda Bakının Yasamal poçtamtında işləyirəm. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi biz Xocalı rabitəçilərini heç vaxt unutmur.

Xudayarova Reyhan
Rəsul qızı

Xocalıda anadan olmuş, Xocalı 2 sayılı orta məktəbi bitirmişdir.

1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağında iqtisadçı vəzifəsinə təyin edilmişdir.

“Xocalını xocalılar müdafiə edirdi”

- Dağlıq Qarabağ münaqişəsi bütün Azərbaycan xalqının həyatına faciələrlə dolu günlərlə daxil oldu. Neçə-neçə ailənin göz yaşlarına çevrilən bu müharibədə ermənilər azərbaycanlılara qarşı əsil soyqırımı həyata keçirdilər. 1988-ci ilin fevralından başlayaraq yolları kəsmək, tək-tək adamları girov götürmək, azərbaycanlıları iş yerlərindən və dədə-baba yurdlarından qovmaqla təzyiqlərə başladılar. Bütün bu təzyiqlərin əvəzində o vaxtkı hakimiyyətin zəifliyi ucbatından heç bir əks reaksiya görməyən daşnaklar qanlı əməllərini getdikcə artırır, açıq-aşkar hücumlara keçirdilər. Azərbaycanlılar yaşayan Qaradağlı, Meşəli, Quşçular, Malıbəyli kəndləri yandırıldı, yerlə-yeksan edildi. Əhalisi öldürüldü, girov götürüldü. Bütün bu kəndlərin işğalından sonra bilirdik ki, bir gün gələcək Xocalı şəhəri də bu aqibətlə üzləşəcək. Ona görə də Xocalı camaatı özü-öz müdafiəsini təşkil etməyə, düşmənin hücumlarının

qarşısını almağa çalışırdı. Hələ hadisələr təzə başlayanda - 1988-ci ilin 18 sentyabrında ermənilər Xocalıya hücum etdilər və Xocalının mərd əhalisindən layiqli cavab aldılar. Azərbaycan hökuməti ermənilərə cavab vermək əvəzinə Xocalı əhalisini incitdi. İllərlə türmələrdə yatanlar oldu. Bunlardan biri də, mənim həyat yoldaşım Xudayarov Abil idi. Amma yenə Xocalının müdafiəsi xocalılar tərəfindən unudulmadı. 1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağı yaradıldıktan sonra digər azərbaycanlılar yaşayan məntəqələrlə telefon əlaqəsi yaradıldı. Bütün əzab-əziyyətlərə baxmayaraq, Xocalı köməksiz qaldı, şəhər işğal olundu. Əhali məhv edildi, girov götürüldü. Həmin qanlı gecədə mənim anam Əntiqə də həlak oldu. Biz Mərdəkanın «Qaranquş» sanatoriyasında məskunlaşdıq. Elə vəziyyət yarandı ki, bir tikə çörəyə möhtac qaldıq. Həmin vaxt Əliyev Cavid Rabitə Nazirliyi tərəfindən ayrılmış yardımı bizə çatdırmaqla köməyimizə çatdı. Məskunlaşdığımız evlərə pulsuz telefonlar çəkilib. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi bu gün də bizi unutmur. Vaxtaşırı ehtiyacı olanlara köməklik göstərilir.

**Aslanova Sevinc
Tofiq qızı**

Xocalıda anadan olub. Xocalı 2 sayılı orta məktəbini bitirib. 1989-cu ildə Xocalı rabitə qovşağı yarandıqdan sonra kadrlar şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

“Bacımın taleyindən hələ də xəbərimiz yoxdur”

- Ermənilərin bizim xalqımıza qarşı kini, küdurəti əsrlərdən bəri davam edir. Hələ əsrin əvvəllərində onlar indiki Ermənistan ərazisində, Naxçıvanda, Şamaxıda, Qubada, Bakıda və digər ərazilərdə soyqırımı törətmişlər. Onların fikri türkləri qırmaqla Azərbaycan ərazisini erməni ərazisinə çevirməkdir. Bunun nəticəsidir ki, bu gün vaxtı ilə Azərbaycan ərazisi olan və sonralar Ermənistan adlandırılan ərazilərdə bir nəfər də olsun türk yaşamır. Onlar bu niyyətlərini əsrin sonunda da gerçəkləşdirmək fikrinə düşərək Dağlıq Qarabağ ərazisində qırğınlar törətdilər. 1992-ci ilin fevralında Xocalıda dəhşətli soyqırımı həyata keçirdilər. Minlərlə insanı qırdılar, girov götürdülər. Həmin faciə zamanı bacım Elnarə də girov götürüldü. Hələ də taleyindən xəbərimiz yoxdur.

Tənhalıq təkcə Xocalı camaatına deyil, qalan rayonlara

da fəlakətlər gətirdi. Belə ki, o zamankı Azərbaycan hökumətinin səhv mövqeyi nəticəsində digər Azərbaycan torpaqları da işğal olundu.

Mən hal-hazırda ailəmlə birlikdə Mingəçevirdə məskunlaşmışam. Mingəçevir Telekommunikasiya Qovşağında işlə təmin edilmişəm.

Suleymanov Tofiq Yusif oğlu

10 oktyabr 1972-ci ildə Əsgəran rayonunun Siznek kəndində anadan olub. 1989-cu ildə Laçın rayonunun Fərrac kəndində orta məktəbi bitirmiş, 1991-ci ildə Xocalı Maliyyə-Kredit Texnikumuna daxil olmuş, 1993-cü ildə isə həmin texnikumun maliyyə işi şöbəsini bitirmişdir. Texnikumda təhsil almaqla bərabər Xocalı Rabitə Qovşağında təsərrüfat müdürü vəzifəsində çalışmışdır.

“On iki gün meşədə qarın içində qaldıq”

- Ermənilər işlədiyim rabitə təsərrüfatına hücum etdilər. Məni və yoldaşım Ələsgəri atəşə tutdular. Biz birtəhər su axınının içində uzanaraq xilas olduq.

26 fevral 1992-ci ildə məlum Xocalı faciəsi zamanı əhali-ni Ağdama keçirməkdən ötrü döyüşçü yoldaşlarımla birlikdə Kətik meşəsinə getdik. On iki gün ermənilərin mühasirəsindən çıxma bilmədiyimiz üçün Həcər, Sona, Ənvər və Salmanla birlikdə meşədə qarın, şaxtanın içində qaldıq. Ac-susuz müsibətlər çəkdik. Nəhayət, 12-ci gün bir üzüm-lüyə gəlib çıxdıq. Texnika səsi gəldi. Salman bizə dedi ki, siz burada qalın, mən sürünə-sürünə səs gələn tərəfə gedəcəyəm. Gəlməsəm bilin ki, ermənilərdir. Yox, əgər azərbaycanlılar olsa, sizə köməyə göndərəcəyəm. O, sürünə-

sürünə qəbiristanlığa girdi. Qəbiristanlığın müsəlmanlara aid olduğunu gördükdə səs gələn səmtə tərəf sürünüb və görüb ki, azərbaycanlılardır. Bura Yaqubun (Qatır Məmməd) qərargahı imiş, onun adamları gəlib bizi xilas etdilər. 12 gün şaxtada qaldığım üçün ayaqlarım donmuşdu. Hazırda ikinci qrup əliləm. 1995-ci ildə ailə qurmuşam. İki oğlum var. Mərdəkandakı «Cəsur» düşərgəsində məskunlaşmışam.

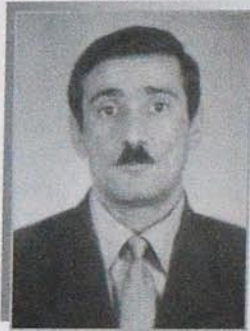
Fərzəliyeva Təranə Binnət qızı

18 may 1965-ci ildə Xocalıda anadan olub. 1972-ci ildə Xocalı 2 sayılı orta məktəbi bitirmişdir. Orta məktəbi bitirdikdən sonra 1988-ci ilə kimi sovxozda əmək fəaliyyətinə başlamışdır. 1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağı yarandıqda baş telefonçu vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Ailəlidir. Üç övladı var. Binəqədi rayonu «Əlvən Mətal» pansionunda məskunlaşmışdır.

“Qardaşım da soyqırımın qurbanı oldu”

- Qarabağ hadisələrinin ilk günlərində Xocalı aeroportu ermənilərin nəzarəti altında idi. Bütün silah-sursat Xankəndinə aeroport vasitəsilə daşınırdı. Ermənilərin başçılarından Zori Balayan, Silva Kaputikyan və digər araqızışdıranlar aeroportdan Qarabağın ermənilər yaşayan ərazilərinə gəlib-gedir, təbliğat aparırdılar. Hər dəfə onların gəlişi hansısa azərbaycanlılar yaşayan kəndə hücumla nəticələnirdi. Şəhərin icra orqanlarının nümayəndələri gəlib rabitə qovşağından Bakıya xəbər verirdilər. Tək-tək şəhər sakinləri də Moskvaya, Bakıya teleqramlar göndərirdilər. Amma bunların heç bir nəticəsi olmurdu. Bu cür etinasızlığın nəticəsi o oldu ki, Xocalı işğal olundu. Soyqırım baş verdi. Mənim qardaşım da bu soyqırımın qurbanı oldu. Ailəmizin bir çox üzvləri də əlil oldular.

**Fərzəliyev Asəf
Binnət oğlu**

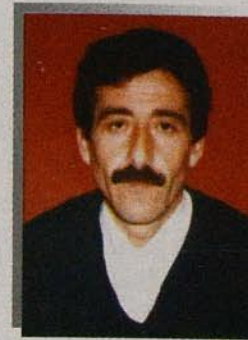
1967-ci ildə Xocalıda anadan olub. 1974-cü ildə Xocalı 2 saylı orta məktəbinə daxil olmuş, 1985-ci ildə həmin məktəbi bitirmişdir. 1986-1987-ci ildə əsgəri xidmətini başa vurub Xocalıya qayıtmışdır. 1989-cu ildə Xocalı Rabitə Qovşağı yaradıldıq-

dan sonra telefon, radioxətt təmirçisi işində çalışmışdır.

Xocalıya atılan «Alazan» raketləri və minamyotları nəticəsində bütün telefon və radio xətləri qırılmışdı. Bunu təmir etməyə tək bizim gücümüz çatmadığına görə başqa rayonlardan, yəni Bakıdan, Ağdamdan, Şuşadan, Bərdədən dəstələr gətirildi. Həmin dəstələrlə birlikdə aeroport polislərinin mühafizəsi altında güllə altında, nasazlıqları aradan qaldırırdıq. Elektrik enerjisi kəsildəndən sonra rabitə qovşağından aeroporta və digər vacib məntəqələrə telefon xəttindən üstü rezinlərlə örtülmüş naqillər vasitəsilə elektrik xətti çəkdik. Elektrik enerjisi ilə təmin etdik. Bu çəkilişdə Hüseynov Elxan, Fəraməzov İsrəfil, Əliyev Allahverdi və başqalarının böyük əməyi oldu. Bunun nəticəsində 2,5 km. məsafəlik xətti bir gün ərzində başa çatdırdıq.

Gecə-gündüz çəkdiyimiz əziyyətlərin nəticəsi idi ki, işğal gününə kimi bütün evlərdə telefon fasiləsiz işləyirdi.

Bütün vacib məntəqələrlə, Bakı, Ağdam və Şuşa ilə telefon əlaqələri var idi. Faciə vaxtı qardaşım Fərzəliyev Cəfər Binnət oğlu şəhid olmuş, Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən "İgidliyə görə" medalı ilə təltif edilmişdir. Ailəmiz hal-hazırda Binəqədi rayonu «Əlyan Metal» panсионatında məskunlaşıb.

**Cəfərov Cabbar
Nadir oğlu**

1961-ci ildə Xocalıda anadan olub. 1979-cu ildə Xocalı 2 saylı orta məktəbi bitirmişdir. 1980-82-ci illərdə əsgəri xidmətdə olmuşdur. Əsgəri xidmətdən sonra Xocalı sovхозunda fəhlə işləmişdir. 1989-cu ildən Xocalı Rabitə Qovşağına fəhlə

kimi işə qəbul olunmuşdur. Rabitə Qovşağının əkin sahəsində çalışmış və arıçılığa nəzarət etmişdir.

“Hər cür əziyyətə baxmayaraq, rabitə fasiləsiz işləyirdi”

- Qarabağ münaqişəsi başlayandan bütün Xocalı camaatı kimi mən də şəhərin müdafiəsində iştirak etmişəm. Xocalının müdafiəsi zamanı əlimdə silah gecə-gündüz postlarda dayanmışam.

Münaqişə dövründə Xocalıda fəaliyyət göstərən müəssisələr içərisində tək Xocalı Rabitə Qovşağı idi ki, hər cür əziyyətə baxmayaraq, fasiləsiz işləyirdi. Rabitə işçilərinin hər birinin öz fəaliyyət sahəsi olsa da, qovşağın fasiləsiz işini təmin etmək üçün bir-birimizi əvəz edirdik. Bizim əzab-əziyyətimizə baxmayaraq, Xocalı işğal olundu. İndi mən ailəmlə birlikdə Mərdəkanda pioner düşərgəsində yaşayıram. İki övladım var.

Aslanova Mariya
Əhməd qızı

Xocalıda anadan olub. Xocalı kənd orta məktəbini bitirib. Xocalı sovxozunda fəhlə kimi əmək fəaliyyətinə başlayıb. 1989-cu ildən Xocalı Rəbitə Qovşağında teleqrafçı işləyib.

“Qəlbimə ömürlük yara vuruldu”

- Xocalı hadisəsi elə bir hadisədir, elə bir fəlakətdir ki, heç vaxt onun yaraları biz xocalıların yaddaşından silinməyəcək. Gecənin yarısında silahsız əhalinin üzərinə hücum edən 366-cı alayın və ermənilərin birləşmiş dəstələri böyük bir şəhəri qan gölünə çevirdilər. Həmin gecə anaların ah-naləsindən, qız-gəlinlərin ahu-zarından qulaq tutulurdu. Təzə doğulmuş körpələrə belə yazığı gəlməyən erməni qaniçənləri tarixin yaddaşına daha bir qanlı faciə yazdılar.

Yüzlərlə Xocalı sakini tanklar altında qaldı, gülləbaran edildi, girov götürüldü. Anaların qəlbinə dağlar çəkildi. Neçə-neçə cavan ailə başsız qaldı. Mənim qəlbimə də ömrüm boyu məni yandıracaq yara vuruldu. Kiçik qızım Elnarə həmin gecə girov götürüldü. İndi biz ailəmizlə birlikdə Mingəçevir şəhərində məskunlaşmışıq.

Интервью с генерал-майором советской армии Генрихом Малюшкиным.

Бывший в 1990 году комендантом Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджана, заместитель командующего дислоцированными в Карабах внутренними войсками Главного Управления МВД СССР, генерал-майор Генрих Малюшкин дал откровенное интервью агентству Тренд.

- Генрих Александрович, начнем сначала. 1990-й год... Вас направляют по службе в Нагорный Карабах. С чем Вы там столкнулись?

- Дело в том, что Нагорный Карабах представляет собой слоеный пирог - армянские поселения, азербайджанские поселения... И поэтому нам приходилось обеспечивать проезд населения на автобусах по всей территории, сопровождать их в случае нападения, а также многочисленные отары овец, которые поднимали чабаны на горные пастбища. И вот были случаи нападения на эти пастбища со стороны армян. 21 июня 1990 года

безвинными жертвами стали жители одного из высокогорных сел Лачинского района Азербайджана. Отец и сын-подросток, пасшие отару овец, были расстреляны в упор из автоматического оружия армянскими боевиками, которые были в масках. Убийцы отрезали жертвам уши, вырвали языки и выкололи глаза. Вот такое нечеловеческое издевательство. Невольным свидетелем этой страшной картины оказался второй сын чабана, находившийся в это время в укрытии. Председателем Оргкомитета тогда был Поляничко Виктор Павлович, кстати, который потом был застрелен также армянскими боевиками прямо в машине. И так, когда мы с ним прибыли на место трагедии, трудно было объяснить родным и близким погибших, так и односельчанам, почему же их убивают в мирное время у порога собственного дома. А через несколько дней мне довелось встретиться с теми, кто совершил такие злодеяния. Проверая подразделения внутренних войск, а у нас были заставы на границе между Арменией и Азербайджаном, в Кельбаджарском районе, я получил сигнал, что из совхоза «Октябрьский» армянские боевики угнали большую отару овец. Мы решили через органы власти Варданисского района Армении заставить армянских боевиков вернуть эту отару. Предварительно по своим каналам я условился о переговорах с армянскими боевиками на окраине населенного армянами поселка Зод. При полете я неожиданно увидел, что наш вертолет встречают более 20-ти вооруженных людей, которые готовились к стрельбе в этом районе. Я принял решение выйти к вооруженным боевикам один, экипаж остался в салоне. Представившись, я потребовал доставить меня к районному начальству, но

мне сказали, что районные власти придут позже, а пока вести переговоры поручено представителям вооруженной группы. Этот самый представитель назвал себя Валерием в звании капитана. Я выяснил, что мне предстоит иметь дело с отрядом мстителей, именно так они себя называли... Они сказали, что защищают армян от вооруженных отрядов с азербайджанской стороны. А на самом деле в то время в приграничных районах Азербайджана не было никаких азербайджанских вооруженных отрядов. Там были только милицейские подразделения. А вот с армянской стороны как раз были вооруженные формирования, боевики. Они были снабжены оружием, боеприпасами, им подвозили питание, одеты они были как положено. Среди армянских боевиков были и те, которые приехали воевать сюда из других стран - в основном, наемники с арабских стран.

- Среди жертв, убитых армянскими боевиками, были ли русские солдаты с вашего подразделения?

- При моем присутствии в Нагорном Карабахе от рук армянских боевиков погибло 30 военнослужащих и более 200 были ранены. Один из них, рядовой Сергей Мезенцев, сопровождал колонну автомашин в Кельбаджар. Армянские боевики, численностью примерно в 20 человек, напали на эту колонну и практически всю ее расстреляли. Трое азербайджанцев погибли, а вместе с ними - наш рядовой Сергей Мезенцев. Президент СССР Михаил Горбачев вместе с правительством тщательно скрывали факты гибели русских военнослужащих от рук армянских боевиков в Нагорном Карабахе и прилегающих районах Азербайджана. Я просто удивляюсь, с

какой жестокостью относилось правительство к собственному народу.

- Известно, что экс-президент Армении Роберт Кочарян также воевал в Нагорном Карабахе. Есть ли у вас данные об этом?

- Это факт, что Роберт Кочарян был боевиком, он воевал. Но главным распространителем идеи отмирания азербайджанцам-тюнкам был Зорий Балаян - армянский писатель. Он опубликовал множество книг, одну из которых вручил мне лично в Степанакерте (Ханкенди - прим. «Тренда») за своей подписью, где он описывал подвиг армянского летчика, который родился в Шуше.

- А не помните ли Вы, что говорил Зорий Балаян об азербайджанцах?

- Прекрасно помню. У него была прямо-таки зоологическая ненависть к азербайджанцам. Он говорил о том, что азербайджанцы виноваты в том, что в свое время турки убивали армян, изгоняли их со своей территории, имея ввиду известные события 1915 года в Османской империи. И он все эти события накладывал на всю историю и ситуацию текущего момента, что было непонятно. Осуждались все политические деятели, которые смели протянуть руку Турции. Все его книги по данной тематике пронизаны яростью и жаждой мщения азербайджанцам за то, что произошло в 1915 году.

- Какая из сторон, по Вашему мнению, была более подготовлена к войне? С какой стороны было больше бандформирований, инициатив нападения, кто

был лучше вооружен?

- Разумеется, больше всего были подготовлены к войне армянские подразделения. Они были сформированы, разделены на группы, одеты они были в военную форму. Они имели оружие и боеприпасы, в том числе путем грабежа наших складов, находившихся на территории Армении. Они обеспечивались к тому же продуктами, а местные армянские власти очень сильно поддерживали эти самые бандформирования.

- В Карабахе вы пробыли всего полгода. Но с вами там были и воевали Ваши сыновья. Расскажите о них.

- Они были там со своими батальонами. Там ведь у нас был целый ряд формирований - была дивизия Дзержинского, расположенная в Степанакерте (Ханкенди - прим. «Тренда»), и гарнизоны на границе между Арменией и Азербайджаном. Мои сыновья служили в батальонах внутренних войск. Андрей - в Краснодарском батальоне, а Сергей - в Ивановском милиционном. В Нагорный Карабах отправляли с разных уголков Союза, и эти батальоны сменяли друг друга.

- Кто участвовал в боевых действиях с азербайджанской стороны? Боевики или ополченцы?

- Да какие там боевики? Это были простые ополченцы. В скором времени даже и их не было. Оставались только армянские бандформирования.

- С какой стороны было больше нарушений границы, нападений?

- Конечно же, со стороны армян. Они неоднократно нарушали границу с Азербайджаном, пытались проникнуть в местные населенные пункты, разоряли и убивали людей, угоняли отары овец и т.д. Одну из групп - около 50-ти армянских боевиков, довелось обезоружить мне лично на вертолете вместе с полковником внутренних войск. Они пытались проникнуть на территорию нашей ответственности, и я на вертолете с группой спецназа после получения информации об этой угрозе, прилетел в этот район. Армянские боевики укрылись в скотоводческой ферме, прикрываясь гражданским населением. Стрелять мы там из-за этого не могли - там находились мирные жители, которые обеспечивали охрану этой фермы от угона скота. И тогда мы предложили армянам сдать оружие. Они начали по одному выходить, сбрасывать оружие, и я их всех отпустил. Но мне за это сделали выговор из Баку - почему я осмелился отпустить армянских боевиков, почему не сдал их Баку. А из Москвы получил выговор из-за того, почему я осмелился обезоружить армянских боевиков якобы на территории Армении. Ведь на самом-то деле речь шла о территории Азербайджана, а не Армении. Пришлось кое-как отбиться.

- Откуда Вам было известно, что на армянской стороне воевали наемники?

- Когда нам удавалось их обезвреживать, то мы старались говорить с ними, даже с помощью переводчика на армянском языке. Но они ничего не понимали. Было явно видно, что это - наемники. В основном, арабы. Многие из них вообще не владели армянским языком. Пом-

ню, когда вместе с экипажем, командиром которого был Кочельников, опытный афганец, пролетали над армянским поселением, нас обстреляли. И одна пуля пробила бензобак, вылился бензин. Если бы мы не присели, то могли бы взорваться. Мы с подполковником выходим из вертолета, и я смотрю, где пробоина. Мы стояли рядом, как вдруг подполковника ранили. Пулей ему пробило мышцу. Мы забрались под вертолет, я перевязал ему рану. К счастью, у меня был медицинский пакет. На этом вертолете мы не могли лететь к границе, вернулись на заставу, я сменил вертолет, прилетаю на границу, а там один из солдат знает по-армянски. Он служил радистом и сказал мне, что только что звонили и по-армянски говорили, что убили генерала. Речь шла обо мне, армяне думали, что я уже мертв. Но все обошлось. Однако моего сменщика - генерала Мерзликина и 27 человек, которые летели вместе с представителями руководства Азербайджана, в том числе с генеральным прокурором, убили армянские боевики. Это известная трагедия, случившаяся в ноябре 1991-го в Карабахе.

- С какого года вы начали публиковать свои воспоминания о Карабахе, ваши мемуары?

- Примерно с 1993-94 годов. Это были газета «Правда», «Правда России», «Московская правда», «Щит и меч», «Красная звезда» и журнал «На боевом посту».

- Учитывая проармянские настроения в прессе тех годов и однобокое освещение карабахского конфликта, удавалось ли Вам беспрепятственно печататься в российской прессе? Ведь вы писали правду...

- Да, я человек военный и как-то удавалось это делать.

Но скажу вам, что очень неприглядной в этом вопросе была позиция Горбачева и всего правительства. Когда начались армяно-азербайджанские междоусобицы, а это, по существу, была война, ни он, ни кто-либо из представителей правительства не прилетели в этот район. Не прилетали они ни в Цхинвали, ни в Фергану, никуда... А все указы о введении чрезвычайного положения издавались с большим опозданием, когда уже практически невозможно было остановить бойню. А своевременные указы нам были очень нужны и важны, так как давали нам правовую основу для того, чтобы задерживать, арестовывать боевиков и всех тех, кто проливал там кровь.

- Выходит, что ввиду бездействия советского руководства вы сами и решали судьбы людей - разоружить, отпустить и т.д.?

- Да, практически было именно так. Потому что я не мог арестовывать, так как не было правовой основы.

- Вам наверняка неоднократно приходилось беседовать с задержанными вами армянскими боевиками. Как объясняли то, почему и ради чего они взяли в руки оружие? Чего они хотели, чего добивались?

- Я должен признаться, что многие из них воевали за деньги. Они и сами этого не скрывали. Им прилично платили, их бесплатно кормили, одевали, обували, и практически идейными вдохновителями этой вражды были такие писатели, как Зорий Балаян. Именно они натравливали местное население и боевиков на азербайджанцев.

- Прошло 20 лет и этот конфликт все еще остается неразрешенным. На ваш взгляд, каким путем можно его решить? Мир между азербайджанцами и армянами является абстрактным понятием после того, что уже произошло, или же он возможен?

- Пострадали сотни тысяч невинных людей. Азербайджанцы вынуждены были бежать из своих родных земель, домашних очагов. Азербайджанцев в Карабахе притесняли. Я полагаю, что единственным путем решения этой проблемы являются мирные переговоры. На митинге на Славянской площади в Москве 15 ноября 2004 года я выступал по этому поводу и отметил, что только мирным путем можно повернуть события в нормальное русло. Другого пути нет, иначе опять страдают люди. Причем местное армянское население Карабаха тоже не было вооружено, оно оказалось заложником политики этих самых боевиков - армянских боевиков и наемников. Местное население подвергалось провокациям, было очень много провокаций извне, чтобы посеять вражду между армянами и азербайджанцами. Кстати сказать, мне довелось беседовать со многими руководителями как с одной, так и с другой стороны. Они были за то, чтобы решить проблему мирным путем. Но какие-то силы, заинтересованные в обратном направлении, подталкивали к тому, чтобы продолжались вооруженные столкновения.

- Кто еще помимо Зори Балаяна проявлял особую активность в том, чтобы еще больше усугубить положение и сделать войну между армянами и азербайджанцами необратимой?

- Роберт Кочарян. Да, именно он. Он был командующим бандформированиями. Он руководил отрядами и именно под его руководством происходили эти события. Я много слышал о нем и его деятельности в те времена, хотя мне не доводилось с ним встречаться. Армянские боевики даже устраивали погромы против своих же армян из местного населения, кто способствовал перемещению внутренних войск. Известен факт подрыва дома одного армянина в Мартуни 14 июля 1990 года и т.д. Через некоторое время были также взорваны радиоцентр в Степанакерте (Ханкенди - прим. «Тренда»), спальные вагоны на станциях, где временно размещались члены того самого Оргкомитета, о котором я уже говорил. А несколько позже армянскими боевиками был взорван междугородний автобус, совершавший рейс Тбилиси-Агдам. Погибли все 24 пассажира.

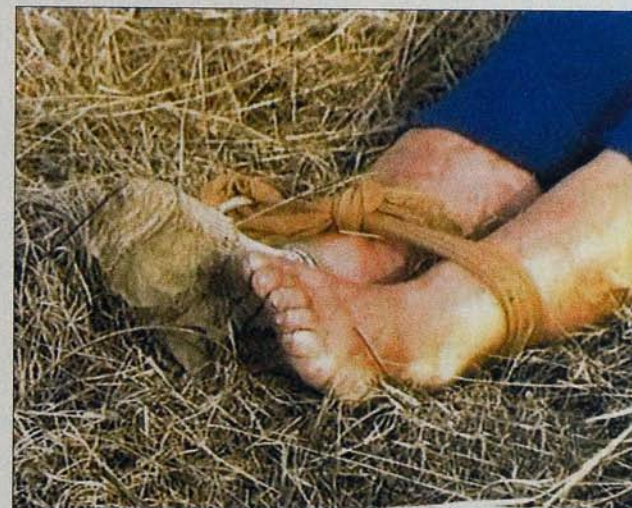
- Какой факт мог бы явиться доказательным для того, чтобы подтвердить хорошую оснащенность армянских боевиков?

- Помню, как азербайджанское селение Верхняя Аскипара Газахского района было обстреляно из армянских пушек и мы на бронетранспортерах входили в это селение, чтобы спасти мирных жителей. Это означало, что уже в 1990 году у армян было много тяжелой, в том числе и разной техники. Армянские боевики очень часто нападали и грабили наши склады, похищали оружие. Вооружены они были очень хорошо, практически у всех были автоматы. Последние советские, русские войска ушли из Карабаха 29 февраля 1992 года, к первому марта уже их там не было.

- Кто же все-таки больше всего пострадал от этой войны?

- Вы знаете, больше всего пострадали от этой войны азербайджанцы. Все это происходило на моих глазах, поэтому я говорю не голословно. Кровь азербайджанцев, тысяч и тысяч ни в чем неповинных людей, проливалась на моих глазах. Сотни человек были зверски убиты армянскими боевиками, сотни и сотни тысяч вынуждены были бежать со своих же земель - из Нагорного Карабаха. Поэтому мне было крайне обидно за азербайджанский народ, я очень сильно переживал за азербайджанцев.

Tarix, faktlar, sənədlər

XIX əsrin əvvəllərində çar Rusiyası (İran və Rusiya arasında Azərbaycan ərazilərinin bölüşdürülməsinə dair 1813-cü il Gülistan və 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi imzalandıqdan sonra) qədim Azərbaycan torpaqlarında bufer zona yaratmaq məqsədi ilə «erməni dövləti» qurmaq planını həyata keçirməyə başlamışdır. Hələ 300 il əvvəl gələcək imperiyanın konturları barədə düşünən rus imperatoru I Pyotr cənuba göndərdiyi qasidlərə tapşırırmışdı: «onları (erməniləri) tovlayıb bizim torpaqlara gətirməyə çalışmaq lazımdır ki, Rusiyanın istinadgahı olsun».

Bu məqsədlə İran və Türkiyə ərazisində yaşayan 300 minə qədər erməni XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycana köçürülmüş və İrəvan (indiki Yerevan), Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur, Mehri, Dərəlyəz, Qafan, Ordubad, Vedibasar və digər ərazilərdə yerləşdirilmişdir.

Lakin ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülmələrinə baxmayaraq, azərbaycanlılar bu ərazilərdə sayca ermənilərdən üstünlük təşkil edirdi. Məsələn, 1886-cı ildə Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasındakı 326 kənddən yalnız 81-i erməni kəndi olmuşdur. İrəvan qəzasında əhalinin 66 faizi azərbaycanlı, 34 faizi isə ermənilərdən ibarət idi. Bu ərazilərdə ermənilərin çoxluq təşkil etməsi məqsədilə azərbaycanlılara qarşı soyqırım siyasətinə əl atılmış, ermənilər çar Rusiyası tərəfindən gizli silahlandırılaraq, hərbi dəstələr yaradılmışdır.

İndiki Ermənistan və Dağlıq Qarabağ ərazisindən azər-

baycanlıların kütləvi çıxarılması, dinc əhaliyə qarşı zorakılıq, vəhşiliklər Rusiya hökumətinin himayəsi və köməyi ilə XX əsrin əvvəllərində, xüsusilə 1905-1907-ci illərdə xüsusi vüsət almışdır.

Azərbaycanın Zəngəzur, İrəvan, Naxçıvan, Ordubad, Qazax, Qarabağ əyalətlərində yüzlərlə kənd yandırılmış, əhali uşaqdan böyüyə qədər amansızcasına qətlə yetirilmişdir.

1918-1920-ci il hadisələri, mart soyqırımı

1918-ci ilin martında Rusiya bolşeviklərinin rəhbəri Vladimir Lenin bolşevik Stepan Şaumyanı Qafqaz fəvqəladə komissarı təyin edərək Bakıya göndərmişdir. Bolşeviklər Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmək niyyətlərini erməni daşnaklarının silahlı qüvvələrinin köməyi ilə həyata keçirmişlər. Martın 31-də Bakı şəhərində azərbaycanlıların kütləvi qırğını başlamışdır. Stepan Şaumyanın etirafına görə, dinc azərbaycanlıların qırğınında Bakı Sovetinin altı min silahlı əsgəri, eyni zamanda «Daşnaksütun» partiyasının 3-4 minlik silahlı dəstəsi iştirak etmişdir.

Üç gün davam edən qırğın zamanı erməni silahlıları bolşeviklərin köməyi ilə azərbaycanlıların yaşadıkları məhəllələrə qəflətən basqınlar etmiş, əhalini uşaqdan böyüyədək qətlə yetirmişdir. Həmin dəhşətli günlərin şahidi olmuş Kulner familiarı bir alman, 1925-ci ildə Bakı hadisələri barədə bunları yazmışdır: «Ermənilər müsəlman (azərbaycanlı) məhəllələrinə soxularaq hər kəsi öldürür, qılıncla parçalayır, süngü ilə dəlmə-deşik edirdi-

lər. Qırğından bir neçə gün sonra bir çuxurdan çıxarılan 87 azərbaycanlı cəsədinin qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış, cinsiyyət orqanları doğranmışdır. Ermənilər uşaqlara acımadıqları kimi, yaşlılara da rəhm etməmişdilər».

Ümumiyyətlə, XX əsrin birinci yarısında Zaqafqaziya-da baş vermiş iki qırğın zamanı (1905-1907-ci illər, 1918-1920-ci illər) 2 milyona yaxın azərbaycanlı, ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş, öz ev-eşiyindən zorla qovulmuşdur.

Mart qırğını zamanı Bakı şəhərinin təkcə bir yerində qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış 57 azərbaycanlı qadınının meyiti tapılmışdır. Gənc qadınların diri-diri divara mıxlanması, ermənilərin hücumundan sığınmağa çalışan iki min nəfərin yerləşdiyi şəhər xəstəxanasının yandırıldığı da bu dəhşətli faktlar sırasındadır. Qaçıb canını qurtarmağa çalışan əhalini gülləbaran etmək üçün isə ermənilər şəhərin müvafiq yerlərində əvvəlcədən pulemyotlar yerləşdirmişdilər.

İrəvan quberniyası, Şərur-Dərələyəz, Sürməli, Qars və digər ərazilərdə azərbaycanlıların qırğınının fəal iştirakçılarından biri - erməni zabiti Ovanes Apresyan özünün «İnsanlar belə imişlər» adlı memuarlarında ermənilərin ingilislər və Rusiyanın yardımı ilə öz məqsədlərinə çatdıqlarını qeyd edərək, təkcə Bakıda mart qırğını zamanı iyirmi beş min azərbaycanlının qətlə yetirildiyini bildirmişdir.

Daşnakların azərbaycanlılara qarşı soyqırımını yalnız Bakı ilə məhdudlaşmamışdır. Qısa müddətdə Şamaxı, Quba, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan, Qarsda da

azərbaycanlıların qırğını törədilmişdir. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Şamaxıda 8 minə qədər dinc sakin qətlə yetirilmişdir. Şamaxı cümə məscidi də daxil olmaqla əksər mədəniyyət abidələri yandırılmış və uçurulmuşdur. Cavanşir qəzasının 28 kəndi, Cəbrayıl qəzasının 17 kəndi tamamilə yandırılmış, əhalisi məhv edilmişdir.

1918-ci il aprelin 29-da Gümrü yaxınlığında əsasən qadınlardan, uşaqlardan və yaşlılardan ibarət 3 min nəfərlik azərbaycanlı köçü pusquya salınaraq son nəfərinədək məhv edilmişdir. Erməni silahlı dəstələri Naxçıvan qəzasının bir neçə kəndini yandırmış, Zəngəzur qəzasında 115 azərbaycanlı kəndi məhv edilmiş, 3257 kişi, 2276 qadın və 2196 uşaq öldürülmüşdür. Bütövlükdə, bu qəza üzrə 10068 azərbaycanlı öldürülmüş və ya şikəst edilmiş, 50000 azərbaycanlı qaçqın düşmüşdür.

İrəvan quberniyasının 199 kəndində yaşayan 135 min azərbaycanlı məhv edilmiş, kəndlər isə yerlə yeksan edilmişdir. Erməni silahlı dəstələri daha sonra Qarabağa yürüş etmiş, 1918-1920-ci illər arasında Qarabağın dağlıq hissəsində 150 kənd dağıdılmış, əhalisi məhv edilmişdir. (ADR hökuməti, Fövqəladə İstintaq Komissiyasının materiallarından)

1920-ci ilin mayında ermənilərin və XI Qızıl Ordunun iştirakı ilə Gəncədə 12 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmişdir.

1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası

1943-cü il Tehran konfransı zamanı Sovet-İran münasibətləri müzakirə edilərkən, erməni diasporu SSRİ Xari-

ci İşlər naziri V.Molotovdan İranda yaşayan ermənilərin SSRİ-yə köçürülməsini xahiş etmişdir. Molotov Tehran-da məsələni SSRİ KP MK-nın sədri İ.Stalinə çatdırır və ermənilərin köçürülməsinə razılıq verilir. Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Q.Arutyunov bundan istifadə edərək xaricdəki ermənilərin Ermənistana köçürülməsi ilə əlaqədar azərbaycanlıların Ermənistandan zorla köçürülməsi barədə qərar verilməsinə nail olur.

1947-ci il dekabr ayının 23-də SSRİ Nazirlər Soveti «Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında» qərar çıxarır. Stalin tərəfindən 1948-1953-cü illərdə həyata keçirilən azərbaycanlıların növbəti deportasiyası zamanı ermənilərin xüsusilə diqqət mərkəzində saxladıkları məsələ iqtisadi, sosial və mənəvi cəhətdən güclü, strateji əhəmiyyətli azərbaycanlı yaşayış məntəqələrinin boşaldılması idi. Bu səbəbdən ilk mərhələdə İrəvan şəhəri (indiki Yerevan şəhəri) yaxınlığındakı yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmiş, sonra isə rayon mərkəzləri, ətraf kənd və qəsəbələrin əhalisi köçürülmüşdür.

Deportasiyaya məruz qalan əhalinin bir hissəsi Ermənistanın dağ rayonlarında yaşadığı üçün Kür-Araz ovalığındakı iqlim şəraitinə çətin alışmışdır. Bu səbəbdən də Kür-Araz ovalığına köçürülmüş on minlərlə azərbaycanlı arasında kütləvi ölüm halları qeydə alınmışdır.

Digər tərəfdən, Ermənistandan köçürülən bir nəfər də azərbaycanlı Dağlıq Qarabağ ərazisinə buraxılmamışdır. Əksinə, «Böyük Ermənistan» ideyasının həyata keçiril-

məsi istiqamətində bu ərazinin azərbaycanlılardan boşaldılması işi planlı surətdə davam etdirilmiş və daxili köçürmə adı ilə 1949-cu ildə Dağlıq Qarabağdan 132 ailə (549 nəfər) Azərbaycanın Xanlar rayonuna köçürülmüşdür.

Eyni zamanda, Azərbaycan yaşayış məntəqələrinin adlarının dəyişdirilməsi, təhsil və mədəniyyət ocaqlarının bağlanması, rayonların birləşdirilməsi əməliyyatı həyata keçirilmişdir. 1947-1953-cü illərdə azərbaycanlılar yaşayan 60 məntəqənin adı dəyişdirilmişdir. Ümumiyyətlə isə, 1921-1988-ci illərdə Ermənistanda yüzlərlə türk mənşəli yaşayış məskəninə adı dəyişdirilmişdir.

Deportasiya zamanı ermənilərin həyata keçirdikləri hiyləgərlik isə ondan ibarət idi ki, rayon və şəhərlərin əhalisi az sayda azərbaycanlı qalmaq şərti ilə köçürülmüşdür. Azlıqda qalan əhali isə növbəti mərhələdə - Ermənistan ərazisinin tamamilə azərbaycanlılardan «təmizlənməsi» əməliyyatı zamanı ölkədən çıxarılmışdır.

Azərbaycanlıların 1988-1989-cu illərdə Ermənistandan deportasiyası

1988-ci ilin yanvarından etibarən «türksüz Ermənistan» siyasəti planlı şəkildə həyata keçirilməyə başlanmışdır. Ermənistan hökuməti, «Qarabağ» və «Krunk» komitələri, Eçmiədzin kilsəsinin nümayəndələri SSRİ rəhbərliyinin himayəsi ilə azərbaycanlıların qovulması prosesində minlərlə qanlı aksiyalar törətmişlər.

Etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistanın 185 yaşayış məntəqəsi boşaldılmış, 250 mindən artıq azərbaycanlı və 18 min kürd öz ev-eşiyindən zorla qovulmuş, 217 azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Bunlardan 49 nəfəri ermənilərin əlindən qaçarkən dağlarda donmuş, 41 nəfər qəddarlıqla döyülərək qətlə yetirilmiş, 35 nəfər işgəncələrlə qətlə yetirilmiş, 115 nəfər yandırılmış, 16-sı güllələnmiş, 10 nəfər əzab və işgəncələrə dözməyərək infarktdan ölmüş, 2 nəfər xəstəxanada həkimlər tərəfindən öldürülmüş, digərləri isə suda boğularaq, asılaraq, elektrik cərəyanına verilərək, başları kəsilərək qətlə yetirilmişdir.

QARABAĞ: ETİMOLOGİYASI, ƏRAZİSİ VƏ SƏRHƏDLƏRİ

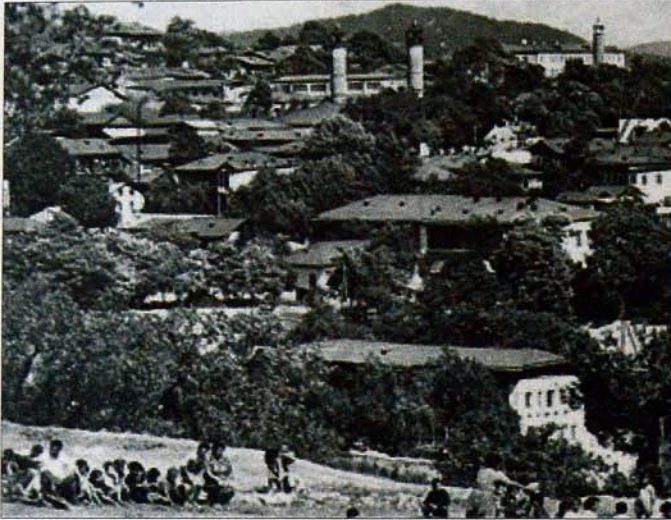
Qarabağ Azərbaycanın ən qədim tarixi vilayətlərindən biridir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın adı Azərbaycan dilindəki “qara” və “bağ” sözlərindən əmələ gəlmişdir. “Qara” və “bağ” söz birləşməsi Azərbaycan xalqının özü qədər qədim tarixə malikdir. Dünyanın hər yerində bu söz birləşməsinin Azərbaycanın konkret ərazisinə aid edilməsi də danılmaz həqiqətdir. Azərbaycan xalqının öz doğma torpağının bir parçasına verdiyi “Qarabağ” sözü ilk mənbələrdə hələ 1300 il bundan əvvəl (VII əsrdən!) işlənmişdir. Qarabağ əvvəllər bir tarixi-coğrafi anlayış kimi konkret məkanı bildirmiş, sonra isə Azərbaycanın geniş coğrafi ərazisinə aid edilmişdir. Yeri gəlmişkən, bu hal Azərbaycan üçün xarakterikdir: Naxçıvan şəhəri - Naxçıvan bölgəsi, Şəki şəhəri - Şəki bölgəsi, Gəncə şəhəri - Gəncə bölgəsi, Lənkəran şəhəri - Lənkəran bölgəsi və i.ə.

“Qarabağ”ın Azərbaycanın konkret bir vilayətinin, bir bölgəsinin adı kimi formalaşması tarixi onun etimologiyasının daha elmi şəkildə izahına imkan verir. Çünki, Azərbaycan dilində (həmçinin başqa türk dillərində) “qara”nın rəngdən başqa “sıx”, “qalın”, “böyük”, “tünd” və başqa mənaları da vardır. Bu baxımdan, “Qarabağ” termini “qara bağ”, yəni “böyük bağ”, “sıx bağ”, “qalın bağ”, “səfalı bağ” və s. mənası kəsb edir. Beləliklə, Qarabağın özü kimi “Qarabağ” sözü də Azərbaycan xalqına məxsusdur.

Qarabağdan bəhs edərkən qarşıya əvvəlcədən belə bir sual çıxır: Qarabağ haradır, Azərbaycanın hansı əraziləri-

ni əhatə edir? Bu sualın cavabı bu gün daha aktualdır və erməni separatçıları tərəfindən törədilmiş “Dağlıq Qarabağ problemi”nin dərk edilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qoyulmuş suala cavab üçün ilk mənbəyə müraciət edək.

Vaxtı ilə bu ərazini əhatə edən Azərbaycan dövlətinin - Qarabağ xanlığının vəziri olmuş Mirzə Camal Cavanşir özünün “Qarabağ tarixi” (1847) əsərində bu məsələdən bəhs edərkən yazırdı: “Qədim tarix kitablarının yazdığına görə Qarabağ vilayətinin sərhədləri belədir: cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən Sınıq körpüyə qədər - Araz çayıdır. İndi (Sınıq körpü) Qazax, Şəmsəddin və Dəmirçi-Həsənli camaatı arasındadır və Rusiya dövləti məmurları onu rus istilahlı Krasnı most, yəni Qızıl körpü adlandırırlar. Şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tə-

rəfdən Qarabağın Yelizavetpolla sərhədi Kür çayına qədər - Goran çayıdır və Kür çayı çox yerdən (keçib) Araz çayına çatır. Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır”.

Rusiya işğalı və müstəmləkəçiliyinin ilk dövründə Qarabağın ərazisi və sərhədlərinin belə dəqiq təsvir edilməsi onunla izah olunur ki, 1) bu faktı bilavasitə Qarabağın idarəsilə məşğul olan dövlət adamı yazır, başqa sözlə, həmin fakt rəsmi sənədlərə əsaslanan rəsmi sözdür, Rusiyanın xidmətində olan dövlət adamının rəsmi sözüdür; 2) digər tərəfdən bu fakt yalnız reallığa, təcrübəyə əsaslanmaqla qalayıb ilk mənbələrlə də sübut olunur. Mirzə Camalın mövqeyinin doğruluğunu göstərmək üçün qədim tarix kitablarına istinad etməsi təsadüfi deyil. Göründüyü kimi, siyasi-coğrafi məkan olaraq, tarixdə həmişə “Dağlıq Qarabağ” deyil, bütöv halda, yəni Qarabağın bütün ərazisini - dağlarını, düzənlərini əhatə edən ümumi bir “Qarabağ” anlayışı olmuşdur. Başqa sözlə, “Dağlıq Qarabağ” anlayışı çox sonraların “məhsuludur”, separatçılıq niyyəti ilə Qarabağın bir hissəsinə verilmiş addır. Adicə məntiq də bunu sübut edir: əgər Dağlıq Qarabağ varsa, deməli düzən və ya aran Qarabağ da var! Reallıq da belədir: bu gün Azərbaycanda həm Dağlıq Qarabağ var, həm də Aran Qarabağ (yəni düzən Qarabağ)! Özü də həm düzən (aran), həm də Dağlıq Qarabağ həmişə, bütün tarixi dövrlərdə bir xalqın - Azərbaycan xalqının Vətəni olmuşdur, dilində “qara” və “bağ” sözləri olan xalqın! Azərbaycan xalqının yüzlərlə ən qədim, ən nadir folklor nümunələri, musiqi inciləri məhz Qarabağda yaranmışdır, Qarabağla bağlıdır.

AMEA-nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

Müəllifdən

O GECƏ - SON GECƏ!

Xocalı! İndi təkcə Azərbaycanda yox, dünyanın hər yerində bu sözü eşidəndə Xatın və Sonqmi sözlərini də xatırlamalı olan insanlar çoxdur. Bəli, Xatın və Sonqmi qətliaamlarının daha dəhşətli təkrarı Xocalıda baş verdi. Bəşəriyyətə qarşı törədilmiş bu dəhşətli cinayətlər isə tarixin yaddaşından silinə bilməz. Bəşər övladı zaman-zaman bu dəhşətli qırğınları xatırlayacaq və lənətləyəcək.

Faşistlərin Belarus kəndi Xatında 75-i uşaq olmaqla 149 nəfər kənd sakini yandırdığını və güllələdiyini unutmayan tarix Azərbaycanın Xocalı şəhərində 1992-ci il fevralın 25-dən 26-a keçən gecə ermənilərin törətdiyi vəhşilikləri də unutmayacaq. Xocalıda süngüyə keçirilmiş südümər körpələrin, ağbircək anaların ah-naləsini bəşəriyyət hələ yüz illər boyu eşidəcək, erməni vəhşiliyi faşist qəddarlığından daha yüksək nida ilə səsləndiriləcək!

Soyuq qış gecəsində evləri yandırılmış Xocalı sakinlərinin tanklardan, pulemyot və avtomatlardan atılan atəş altında qarlı-buzlu ətəklərlə dağ meşələrinə səpələndiyi, şaxtada donub öldüyü, erməni silahlı dəstələri tərəfindən tutulub başı, qulağı kəsildiyi, yandırıldığı, əsir götürülüb ən ağır təhqirlərə məruz qaldığı o dəhşətli gecəni hansı insan övladı unuda bilər ki?! Milliyyətindən, dinindən və irqindən asılı olmayaraq, Xocalıda törədilmiş vəhşiliklərdən xəbəri olan hansı insan bu vəhşiliyi lənətləməz?!

Fevralın 26-da baş verən qətliaamı tam əks etdirməsə də əldə olan foto-video materiallarla tanış olan, şahidlərin, bir olan Allahın yardımını ilə o dəhşətli olaylardan qaçib

canını qurtara bilməmiş gözüyaşlı uşaqların, qadınların danışdıqlarından xəbər tutan hansı insan erməni vəhşiliyindən dəhşətə gəlməz?!

O gecə Xocalıya hücumda iştirak edənlərdən biri - David Xeyriyan adlı erməni öz xatirələrində yazır: "... martın 2-də "Qaflan" adlanan erməni qruppası yüzdən çox azərbaycanlı meyiti toplamışdı. Həmin meyitləri Xocalıdan təxminən 1 km aralı yandırdılar... Meyitləri gətirən axırncı maşında alnından güllə yarası almış, qolları qırılmış təxminən 10 yaşı olan bir qız gördüm. Aclığa, şaxtaya, göyərmiş sifətinə, yaralarına baxmayaraq qızcıqazda hələ də həyat rəmzi vardı, o hələ nəfəs alırdı. Bu anda Tıqranyan familiar erməni əsgəri qızı götürüb yandırılan meyitlərin üstünə atdı".

Budur erməni siyasi elitasının, erməni ideoloqlarının və liderlərinin formalaşdırdığı, zombiləşdirdiyi, robotlaşdırdığı, vəhşiləşdirdikləri qaniçənlərin insanlığa qarşı murdar xisləti!

Körpələrin, anaların, qocaların qənimi olduğundan

fəxrlə danışan, Xocalıda bir neçə uşağı öldürdüyünü açıq-aşkar dəfələrlə, həm də publika qarşısında təkrar edən, "Asala" adlı erməni terror təşkilatının fəal üzvlərindən biri olan Vazgen Sisiyana "qəhrəman" adı verilməsi barədə fərmanı Ermənistan prezidenti R.Köçəryanın məmnuniyyətlə imzalaması buna sübut deyilmi?

Unutmaq olmaz ki, ermənilərin ideoloqları, tarixçiləri, rəhbərləri on illər boyu yalançı tarix yaradaraq "Böyük Ermənistan" ideyasını, özləri üçün "əzabkeş xalq" və "düşmən türk" obrazlarını formalaşdırmaqla bərabər, onlarda həm də xainlik, namərdlik, qəddarlıq hissləri oyatmışlar.

Z.Balayan, S.Kaputikyan, R.Köçəryan, A.Quqasyan kimilər və onların ətrafındakılar hansı insani hisslərdən xəbərdar ola bilirlər? Onların bir amalı var: "Öldür, yandır, qan tök!"

Bu dəhşətli insanlar (əgər onlara insan demək müm-

kündürsə) Xocalıda əsir aldıkları günahsız insanlara qarşı hansı vəhşilikləri etməyiblər?

Görün qaniçən Zori Balayan 1996-cı ildə çap olunmuş "Ruhumuzun dirçəlişi" ("Ojivleniye naşeqo duxa") əsərində Xocalı hadisələrindən bəhs edərkən (səh.260-262) nə yazır:

"Biz Xaçaturla tutulmuş evlərin birinə girəndə bizim əsgərlər 13 yaşlı türkü pəncərəyə mıxlayırdılar. Uşaq qışqırmasın deyər, Xaçatur anasının kəsilmiş döşünü onun ağzına dürtdü. Bundan sonra mən bu 13 yaşlı türkü onun atasının bizim uşaqlara etdiklərini etdim. Mən onun qarnının, başının və sinəsinin dərisini soydum. Saata baxdım, düz 7 dəqiqədən sonra uşaq qanaxmadan öldü. Axı, mən birinci ixtisasa görə həkim olmuşam, mən humanist olmuşam. Mən bu uşaqla etdiklərimə görə özümü xoşbəxt hesab etmədim. Amma mənim ruhum sevinclə dolmuşdu, ona görə ki, 1 faiz olsa da xalqımızın qisasını aldım. Bundan sonra Xaçatur öldürülmüş uşağın meyitini doğrayıb eyni nəsiləndən olduğu itlərə atdı. Axşam biz 3 türk uşağı ilə də eyni şeyləri etdik. Mən erməniləri sevən bir insan kimi öz borcumu yerinə yetirdim. Xaçatur da möhkəm tərlədi, belə ki, mən onun gözlərində və başqa əsgərlərin gözlərində qisasçılıq

və humanizm gördüm.

Növbəti gün biz kilsəyə yollandıq və bizim ruhumuzun və 1915-ci ildə həlak olanların ruhunun dünən gördüyümüz çirkablardan təmizlənməsi üçün dua etdik.

Ancaq biz Xocalını vətənimizin bir hissəsini zəbt etmiş 30 min nəfərdən təmizləyə bildik.”

Özünün və özü kimi qeyri-insani hisslərlə yaşayan, günahsız uşaqların dərisini soyan, cəsədləri doğrayıb itə atan vəhşilər öz əməllərindən həyasızcasına fəxrlə danışmağa da cəsarət tapırlar...

Tarix isə İnterpol xətti ilə axtarışda olan Z.Balayanın, eləcə də Xocalı soyqırımında əli olan digər qaniçənlərin cəzalandırılacağı günü gözləyir.

“Xocalı faciəsinin ağrısı Azərbaycan xalqının qəlbində daim qalacaqdır”.

Heydər Əliyev

“...Düşünürəm ki, müstəqil, güclü və demokratik Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və getdikcə inkişaf etməsi Xocalı şəhidlərinin ruhuna təsəlli ola bilər”.

İlham Əliyev

Mündəricat

Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə sükut dəqiqəsi elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı	5
Xocalı şəhəri	6
Münaqişənin başlanması	7
Xocalı soyqırımı	12
Xocalı - əsas hədəf.....	14
Faciənin xronikası.....	15
Erməni vəhşiliyi xarici mətbuatda	19
Tarix unutmayacaqdır	30
Xocalı soyqırımının ildönümləri ilə əlaqədar	
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin xalqa müraciətlərindən:	32
1995-ci il fevralın 25-də Təzəpir məscidində Xocalı faciəsinin 3-cü ildönümü ilə bağlı keçirilən matəm mərasimində ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışından:	34
Milli Məclisin dünya parlamentlərinə və beynəlxalq təşkilatlara müraciəti	36
Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 15-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciətindən:	38
Xocalı soyqırımının 15 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan	

Respublikası Milli Məclisinin bəyanatı	40
Xocalı soyqırımı Konqresdə müzakirə edilib	47
Xocalı soyqırımı şahidlərinin ifadələrindən:	49
Xocalı rabitəçilərinin dediklərindən	53
Интервью с генерал-майором советской армии Генрихом Малюшкиным	115
Tarix, faktlar, sənədlər.....	126
Qarabağ: etimologiyası, ərazisi və sərhədləri	133
O gecə-son gecə	136

Kompyuter dizaynı: *İsmayıl Əyyubov*
Kompyuter yığımı: *Lütfiyə Həsənova*
Korrektor: *Kəmalə Paşayeva*

Çapa imzalanıb: 19.01.2009.
Nəşrin formatı 60x90 1/16, Fiziki çap vərəqi 9,0
Tiraj 500.
Qiyməti müqavilə ilə

Axf-256256

